

Romano Atmo

6 2019
(84)

ISSN 1896-4427

Relativity
analogy
... are ...
... are one explanation
... are another
... Star another
Which is "correct"?

**Romni uczy
Amerykanów
o Zagładzie
Romów**

Zrealizowano dzięki dotacji
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji
oraz Zwiększonej Subwencji Oświatowej

7

13

20

24

43

- 4 Romni uczy Amerykanów o Zagładzie Romów
- 7 Romni syklakireł Amerykanen pał Porajmos
- 10 Tożsamość romska w dobie globalizacji
- 13 Romańi tożsamościa andro jednakowo swetos
- 16 Anty, czyli przeciw
- 20 Antycyganizmo dre Europa
- 24 Ku upamiętnieniu
- 28 Pał rypyryben
- 32 Przeciwwstawiając się bezradności
- 34 Pomoc Romenge kaj przegene nazizmo
- 36 Na zdrowie
- 38 Pe sastypen
- 40 Integracja dzieci romskich na sportowo
- 43 Integracja romane ćhavorengry pe sportowo
- 46 Potrzebujący potrzebującym
- 48 Wiedza to podstawa
- 50 Edukacyjna warsztaty romane kulturasa i ćhibiasa

Redakcja Romano Atmo nie odpowiada za opinie czytelników wyrażone w listach, opowieściach, wywiadach, etc. Artykuły, teksty i opinie zamieszczone w Romano Atmo nie są opiniami redakcji. Pismo nie odpowiada za treść artykułów i nie utożsamia się ze wszystkimi poglądami politycznymi prezentowanymi w magazynie.

*Fot. na okładce przedniej: Justyna Matkowska
Fot. na okładce tylnej: Anna Szymańska*

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny
Roman Chojnacki

Redaktor techniczny
Damian Puszczkowsky

Asystent redaktora
Agnieszka Bieniek

Współpracownicy

Mateusz
Babicki

Andrzej
Sochaj

Justyna
Matkowska

Andrzej
Łuczak

ADRES REDAKCJI:

ul. K.S. Wyszyńskiego 32
78-400 Szczecinek
tel. 94 37 250 98
faks 94 37 250 96
zrp.romanoatmo@wp.pl
www.romowie.com
Skład: Damian Puszczkowsky
Nakład: 500 egz.

Słowo od redaktora naczelnego

Drodzy Czytelnicy!

Jak wiadomo Romowie nie mają wspólnej religii. Przyjmują natomiast wiarę wyznawaną przez większość na terenie, gdzie żyją. Patrząc na to pod względem historycznym, asymilacja religijna była dla Romów warunkiem przetrwania i uniknięcia prześladowań na tle wyznaniowym. Romowie w Europie Środkowej i Zachodniej są więc w większości katolikami, a co za tym idzie nadchodzący czas świąt jest dla nich równie wyjątkowy, co dla społeczeństwa większościowego. Ja sam, mimo swego wieku, cieszę się na ten okres jak dziecko. Mimo że kiedy to do Was piszę, śniegu jeszcze ani widu, ani słychu, świąteczny nastrój mi już dopisuje. Dla nas Romów, rozproszonych po świecie, to przede wszystkim czas spotkań w rodzinnym gronie, wizyt dawno niewidzianych przyjaciół, biesiadowania i niekończących się rozmów. No i oczywiście okrzyków zadowolenia dzieci, które ochoczo rozpakowują pieczętowane dobierane przez rodziców, przepraszam – Świętego Mikołaja –prezenty.

Jeśli znajdziecie wolną chwilę między barszczem, a pierogami, ciepło zachęcam do przyjrzenia się zawartości ostatniego w tym roku numeru naszego czasopisma. Szczególnie polecam bardzo ważny dla mnie, ale i dla całego naszego narodu tekst „Ku upamiętnieniu”, w którym opisujemy działania jakie podejmowano w ostatnich latach na rzecz upamiętnienia romskich ofiar Holokaustu w trakcie drugiej wojny światowej. Do działań tych należy również powołanie Rady Muzeum Treblinka, znajdującego się na terenie tegoż obozu. Mam przyjemność być członkiem tejże Rady, jest to dla mnie duże wyróżnienie. Cieszę się, że temat Porajmos zaczyna być coraz bardziej dostrzegany w społeczeństwie, a w działania na rzecz upamiętnienia włącza się samych Romów. Piszemy również o oględzinach, które odbyły się w miejscu, w którym funkcjonował obóz w Treblince oraz na terenie tzw. Miejsca Straceń. Oględziny miały na celu ustalenie miejsc, w których mogą znajdować się masowe i pojedyncze groby ofiar obozu oraz miejsc kaźni i również brałem w nich udział.

Ponadto szczególnie warty uwagi jest tekst opisujący zjawisko antycyganizmu w Europie, które zatrważająco szybko przybiera na sile i zatacza coraz szersze kręgi. Niechęć do Romów widoczna jest w niemal każdym aspekcie życia, a skutecznego remedium do tej pory jeszcze nie opracowano. Wprawdzie Unia Europejska próbuje działać, ale większych efektów niestety nadal nie widać. W tym numerze podsumowujemy również kilka projektów, które realizował Związek Romów Polskich w tym roku. Mogę przyznać już dziś, że pod tym względem był to owocny czas, pracy nie brakowało, a to dla organizacji pozarządowej najlepsza nagroda.

Na koniec pragnę życzyć wszystkim Czytelnikom „Romano Atmo”, tym stałym i tym z tak zwanego doskoku, aby ten świąteczny czas był dla Was chwilą przyjemnego odpoczynku. Spędźcie go tak, jak lubicie, w gronie rodziny i przyjaciół. Niech najlepszym prezentem będzie ich obecność. W nadchodzącym nowym roku bądźcie zdrowi i optymistycznie patrzcie w przyszłość, a cała reszta się ułoży. Wszystkiego najlepszego!

Bare berša dzipen i sastypen sare ciaciune Manuszege i kaj da Świąty te jawen menge bahtałe.

*Dewłoresa!
Roman Chojnacki
Romanes Osiu*

Romni na Hawajach? Tak, to ja! Mam na imię Justyna. Pracuję na lokalnym uniwersytecie. Jak to się stało, że wykładam na uczelni?

Romni uczy Amerykanów o Zagładzie Romów

przyg. i fot.
Justyna Matkowska

Niedawno skończyłam Program Stacjonarnych Studiów Doktoranckich na Uniwersytecie Wrocławskim. Zanim podjęłam pracę w Stanach Zjednoczonych ukończyłam program języka angielskiego jako obcego na amerykańskim uniwersytecie. Studiowanie w USA było dla mnie niezwykłym doświadczeniem. Miałam okazję poznać jak działa tutejszy uniwersytet i system edukacji wyższej. Miałam także ogromne szczęście spotkać wspaniałych wykładowców oraz świetnych studentów z różnych zakątków świata m.in. z Filipin, Japonii, Korei Południowej, Chin, Tajwanu i Bahrajnu. Byłam jedyną Europejką w całym programie. Zaproszono mnie nawet do udziału w Testimonialu Uniwersytetu Hawajskiego. Byłam tym zaszczycona. Moje wystąpienie można zobaczyć na YouTube. Przed ukończeniem programu języka angielskiego zdobyłam certyfikat znajomości języka na poziomie zaawansowanym, co okazało się bardzo pomocne i przydatne w mojej pracy. Kolejną kwestią było pozwolenie na pracę. Nie jest wcale tak łatwo je otrzymać, a bez niego nie można podjąć pracy w USA. Ja czekałam na pozwolenie na pracę około pół roku. Jednak zaraz po jego otrzymaniu i dopełnieniu wszystkich formalności, udało mi się dostać pracę na uniwersytecie.

Wykładam na *Honors Program*, czyli programie dla najlepszych, wyróżniających się studentów. Specyfika programu polega na interdyscyplinarnym podejściu do nauki. Dlatego też, każde zajęcie są prowadzone przez dwóch wykładowców reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Celem programu jest wsparcie i motywacja studentów o wyjątkowych zdolnościach, wiedzy i podejściu

akademickim. Program zapewnia studentom wysokiej jakości narzędzia i możliwości doskonalenia intelektualnego, a także akademickiego. Dzięki małym, interdyscyplinarnym seminariom program zachęca studentów do myślenia nie-szablonowego i zgłębiania problemów z wielu perspektyw. Studenci objęci są zindywidualizowaną opieką, przez co posiadają możliwości kreatywnych, a także zaawansowanych badań akademickich. Program wyróżnia niezwykle bogata oferta, interesujące kursy i zajęcia, prowadzenie ważnych i ciekawych badań, twórcze przedsięwzięcia i międzynarodowa wymiana akademicka.

Praca tutaj to dla mnie duże wyzwanie! Prowadzę zajęcia w języku angielskim. Moi studenci są w większości Amerykanami i native speakerami, co oznacza, że język angielski jest ich rodzimym językiem. Przylecieli studiować na Hawajach m.in. ze stanów takich jak: Floryda, Kalifornia, Illinois, Massachusetts, Oregon, Wirginia i Wisconsin. Ciągle poznaje tutejsze standardy. Muszę przyznać, że jestem pełna podziwu, jak dobrze funkcjonuje mój uniwersytet.

Praca tutaj to dla mnie niezwykle doświadczenie. Wcześniej nawet nie marzyłam, że będę pracować w tak pięknym miejscu na Hawaje i wykładać na tak nowoczesnym i doskonale wyposażonym uniwersytecie. Kampus, na którym wykładam jest położony przy samym wybrzeżu Pacyfiku. Z budynków i molo rozciąga się przepiękny widok na ocean oraz Honolulu. Budynki są nowe, a sale wyposażone są w nowoczesne sprzęty. Podejście do nauki, a także wymagania znacznie różnią się od tych znanych mi w Polsce.

Ogromną zaletą wyższej edukacji w USA jest bardzo wysoki poziom nauczania, duża różnorodność treści, a także wyjątkowe podejście do studentów. Panująca tutaj atmosfera jest pozytywna i przyjazna, co niewątpliwie sprzyja procesowi nauki. Ważnym czynnikiem jest także przepiękna słoneczna pogoda. Nie można tutaj popaść w jesienną chandrę. Uniwersytet organizuje mnóstwo wydarzeń i aktywności oraz bierze czynny udział w wielu lokalnych eventach. Tylko w ciągu ostatniego miesiąca razem ze studentami miałam okazję wziąć udział w kilkunastu wydarzeniach. Wybraliśmy się na kilka koncertów, oglądaliśmy sztukę w hawajskim teatrze *Kumu Kahua Theatre* oraz widzieliśmy operę Pucciniego zatytułowaną „Tosca”. Bardzo miło wspominać także przyjęcie w posiadłości rektora Uniwersytetu i jego żony dla studentów oraz wykładów naszego programu. To jednak zaledwie mała część wydarzeń skierowanych do studentów. Oferta jest bardzo bogata. Studenci nie mają szans na nudę!

Od początku podkreślam moje romskie pochodzenie oraz tożsamość. W trakcie zajęć poruszam kwestie dyskryminacji, dehumanizacji, a także Zagłady, w tym Romów i Żydów w czasie II wojny światowej. Studenci z ogromnym zainteresowaniem poznają historię Romów, ich pochodzenie oraz problemy z jakimi się zmagają. Rozmawiamy o strojach, muzyce, profesjach i romskich tradycjach. Często dzielę się z nimi spostrzeżeniami na tematy kulturowe. O kwestiach romskich wspominać także przy okazji zajęć i dyskusji na temat kultury polinezyjskiej.

Studenci przyznają, że jestem pierwszą osobą ze społeczności romskiej, którą miały okazję poznać. Nie jestem jednak jedyną przedstawicielką społeczności romskiej na Hawajach. Żyje tutaj wielu Romów. Z łatwością można ich tutaj spotkać. Szacuje się, że w USA mieszka obecnie ponad milion Romów. Hawajskie wyspy zamieszkują zarówno

no Polinezyjczycy, Mikronezyjczycy, jak i Amerykanie, w tym Afroamerykanie i Azjaci oraz przedstawiciele wielu innych nacji i kultur. Charakterystyczną cechą współczesnych Hawajów jest wielokulturowość, różnorodność i otwartość. Nic więc dziwnego w tym, że wyspy przyciągają wielu ludzi, w tym także Romów.

Hawaje są jednym z najpiękniejszych zakątków świata. Są najmłodszym z 50 Stanów Zjednoczonych i jedynym stanem leżącym wyłącznie na wyspach. Archipeląg Hawajski rozciąga się na długość prawie 2,5 tysiąca kilometrów. Składa się z 137 wysp. Spośród ośmiu głównych wysp, jedynie siedem jest zamieszkałych. Są to wyspy Hawai'i, O'ahu, Kaua'i, Moloka'i, Maui, Ni'i'hau, Lānai. Najmniejszą z nich jest wyspa Ni'i'hau, która jest także nazywana *Zakazaną Wyspą*. Została ona wykupiona przez Elizabeth Sinclair w 1864 roku za \$10,000. Do dziś jest prywatną własnością jej hawajskich potomków, czyli braci Robinson. Na wyspę mają wstęp jedynie zaproszeni goście. Miejscowa ludność, czyli około dwustu rdzennych Hawajczyków żyje według hawajskich obyczajów, starając się pielęgnować kulturę i język. Ni'i'hau jest jedyną wyspą, na której hawajski jest językiem podstawowym. Angielski jest dopiero drugim językiem. Mieszkańcy wyspy zajmują się głównie rybołówstwem i hodowlą zwierząt. Na wyspie nie ma kanalizacji, bieżącej wody, usług telefonicznych, ani utwardzonych dróg. Energia słoneczna zapewnia całą energię elektryczną. Niektórzy mieszkańcy posiadają odbiorniki radiowe i telewizyjne. Artykuły spożywcze są zaś dostarczane przez barki z wyspy Kaua'i. Główną formą transportu są konie i rowery. Właściciele wyspy posiadają także helikopter używany do transportu na inne wyspy. Chciałoby się rzec hawajska idylla!

Hawajskie wyspy przyciągają co roku miliony turystów. Hawaje są nie tylko upragnionym miejscem wypoczynku dla zwiedzających z całego świata, ale także dla zakochanych. Odbywają się tutaj tysiące uroczystości, zaręczyn, ślubów i miesięcy miodowych. Tutejsza przyroda zachwyca pięknem, a plaże swą rajskością. Wyspy przyciągają także wyjątkową kulturą. Według hawajskich wierzeń „Duch Aloha” znany tutaj jako „Aloha Spirit” stanowiący połączenie umysłu i serca, jest obecny w każdym człowieku. Po-

Ja w trakcie zajęć plastycznych malująca wygasły stożek wulkaniczny Diamond Head.

zwala odnaleźć nam siebie. Co ciekawe, każdy człowiek musi być dobry wobec innych i myśleć dobrze o pozostałych ludziach. Kultura hawajska jest pełniona dobrocią, tolerancją, gościnnością i otwartością. Nic więc dziwnego, że Hawaje przyciągają rzesze turystów z całego świata. We współczesnej rzeczywistości pełnej wojen, konfliktów społecznych, dyskryminacji, braku akceptacji i ludzkiej zawiści prawie każdy chce poczuć „Ducha Aloha”.

Hawaje zamieszkuje prawie półtora miliona osób. Panuje tutaj przeludnienie. Szacuje się, że rdzenni Hawajczycy stanowią zaledwie 20-24% mieszkańców wysp. Około połowy populacji Hawajczyków mieszka obecnie poza Hawajami. Jednym z częstych powodów opuszczania wysp są bardzo wysokie koszty życia. Konieczność transportu towarów na wyspy powoduje, że żywność i inne produkty importowe są tutaj kosztowne. Nieruchomości tutaj są niewiarygodnie drogie. Co ważne, Hawaje zmagają się także z ogromnym problemem bezdomności. Wpływa to negatywnie na wizerunek rajskich wysp. Ja osobiście jestem tym negatywnie zaskoczona. Bezdomnych można tutaj spotkać prawie wszędzie. Są ich tysiące. Jest to jeden z największych problemów z jakimi współcześnie zmagają się Hawaje. W tym miejscu

muszę dodać, że hawajskie rezydencje posiada wielu biznesmenów oraz hollywoodzkich gwiazd jak np. Pierce Brosnan, Oprah Winfrey, Steven Tyler, Owen Wilson, czy Woody Harrelson. Z Hawajów pochodzi wiele ważnych osobistości. Jednym z najpopularniejszych hawajczyków jest niewątpliwie Jason Momoa, znany m.in. z *Gry o Tron* i filmu *Aquaman*. Na Hawajach urodził się i wychował m.in. były prezydent USA Barack Obama, piosenkarz Bruno Mars oraz aktorki Nicole Kidman i Lauren Graham.

Zarówno w USA, jak i wcześniej w Polsce, w trakcie mojej pracy akademickiej spotkałam wielu ciekawych ludzi, a przede wszystkim mądrych i tolerancyjnych studentów, otwartych na innych. Przez cały czas odkrywam jak bardzo moje romskie pochodzenie wzbogaca moją perspektywę. Pomaga mi to także w badaniach i w pracy ze studentami. Z przykrością muszę jednak stwierdzić, że znaczna większość moich studentów wcześniej nie znała Romów lub nie wiedziała o Zagładzie Romów. Jednym z moich celów jest przekazywanie wiedzy i mojej romskiej perspektywy patrzenia na kwestie dotyczące Romów, a także innych mniejszości i szeroko pojętej wielokulturowości. Warto! Jak mówi przysłowie, „kropla drąży skałę”.

Romni syklakireł Amerykanen pał Porajmos

Romni pe Hawaje? Adzia, dava me! Kharav man Justyna. Kerav buty adoj pe uniwersyteto. Syr dava pes kerdzia kaj syklakirav adoj, syr ke dova dogeja?

tłum. K. Stempień

fot. Justyna Matkowska

Nahara skończyn-
dziom Programo pał
Stacjonarna Studii
Doktorancka pe
Uniwersyteto Wro-
cławsko. Gił dova syr gejom ke buty
dre Ameryka skończyndziom progra-
mo pał ćhib angielsko adzia syr nevi
ćhib pe uniwersyteto amerykańsko.
Studii dre Ameryka isys mange nazwy-
kło doświadczenio. Isys man okazja kaj
te pryńckireł syr działynen uniwersyte-
to dre do them i ceło systemo hucie-
dyr edukacja. Isys man też bary bacht
te zapryńckireł wspaniałe profesoren
i studenten vavirćhane rygendyr dre
sveto, pał przykłado Filipinendyr, Ja-
poniatyr, Południowe Koreatyr, Chi-
nendyr, Tajwanostyr czy Bahrajnostyr.
Me somys jekh korkory Europatyr dre
do ceło programo. Zamangdte man
nawet pe Testemoniało dre Uniwerys-
teto Hawajsko. Isys mange dava baro
zaszczyto. Miroy vypheniben možna
te obdykheł pe YouTube. Gił dova syr
skończyndziom programo pał ćhib an-
gielsko kerdziom certyfikato kaj dzinav
do ćhib pe poziomo zaawansowano, so
zorałes mange pomagindzia i przydyja
pes dre miry buty kaj kerav. Vavir kwe-
stia isys kaj te javeł mange frei te ke-
reł adaj buty. Nani wcale adzia łokhes kaj
te doreseł da frei, a by dałeskro naśty
te dział ke buty dre USA. Me ziakiravys
pe da lił kaj te javeł mange frei te ke-
reł buty saveś phaś berś. Jednak zaraz
pošli dova syr doreściom frei i zała-
twindziom sare formalności, udyja pes
mange te doreseł dasavi łaćhi buty pe
uniwersyteto.

Syklakirav dre *Honors Program*,
czyli dre programo najfededyr studen-
tengę. Specyfika dre do programo isy
dasavi kaj isy adoj interdyscyplinarno
poddziapen ke syklakiryben. Pełde

dova syklakirybena ligiren duj profe-
sory duje vavirćhane syklakirde dys-
cyplinendyr. Celo da programoskro isy
wsparcio i motywacja studenten saven
isy wyjątkowa zdolności, dzinipen i pod-
dziapen akademicko. Programo dava
zapewnił studentengę zorał narzę-
dzi i możliwości ke doskonalenio go-
dzia intelektualnie i akademicko. Pełde
do tykne interdyscyplinarna seminarii,
programo zachęcynł studenten ke
dumano naszablonowo, vavirćhane
i kaj te pryńckiren problemy vavirćhane
rygendyr. Studenten isy indywidualno
opieka, pełde dava isy w stanie te ke-
reł kreatywna i zaawansowana badani

akademicka. Programo dava wyróżni-
ł pes też jeszcze pełde dova kaj isy
adoj ciaciunes barvali oferta studen-
tengę – sare moginen te rakheł adoj
dova so łen interesneł: ciekawa kursy
i syklakirybena, ważna i zorał badani,
efektywna inicjatywy i maškrethemyt-
ko vyparuiben akademicko.

Buty adaj isy mange baro wyzwania!
Ligirav syklakirybena dre angiel-
sko ćhib. Phaś baredyr mire studenty
isy Amerykany i native speakery, so
oznaczeł kaj angielsko ćhib isy łengry
jekhto, nadjakro ćhib. Przytradyne pe
studia pe Hawaje vavirćhane stanen-
dyr, dasavendyr syr: Floryda, Kalifornia,

Illinois, Massachusetts, Oregon, Wirginia i Wisconsin. Ceło ciro pryńćkirav dałytko standardy. Musinaw te phenet ciacio, kaj isy man pełno podziwo, syr mišto funkcionineł miro uniwersyteto.

Buty adaj isy mange nazwykło doświadczenio. Sygedyr nawet na marzynawys kaj kerava buty dre dasavo siukar šteto syr Hawaje i syklakirava pe dasavo nevecirytko i zorałe mišto wyposażono uniwersyteto. Kampuso pe savo syklakirav isy pasie samo brzego Pacyfiko. Budynkendyr i molostyr isy dyćto siukar widoko pe oceano i Honolulu. Budynki pe kampuso isy neve, a sali isy wyposażona dre neve sprzęty. Poddziapen ke syklakiryben i wymaganis isy zorałes vavir dołendyr save dzi-naw Polskatyr.

Bary zalety dre huciedyr edukacja dre Ameryka isy zorałes hucio pozio-

mo syklakiryben, baro vavirćhanipen informacjis, ale też wyjątkowo poddziapen ke studenty. Atmosfera isy adaj pozytywno i przykerdy, so nawaćpliwie mišto sprzyjineł dre syklakiryben. But wažno kwestia isy też siukaryben pogoda – kham i tatyphen. Nani możliwość kaj te htyłet adaj jesienno chandra. Uniwersyteto organizyneł pherdo vavirćchane wydarzeni i aktywności, isy też sphandło dre but khetane štetytko eventy. Tylko dre ostatnio čhon khetanes studentenca isys man okazja te javet pe butedyr syr deś wydarzeni. Samys pe varykicy koncerty, obdykhasys sztuka dre hawajsko teatro *Kumu Kahua Theatre*, ne i dykciam dzindli opera „Tosca”. Miłes wspomininaw też przyjęcio savo dre peskro kher kerdzia rektoro pe uniwersyteto i řeskyromni, studentenge i profesoreng

jamare programostyr. Dava isy tylko tykno kotyr save wydarzeni isy adoj kerde studentenge. Isy adoj saro pherdo, a studenten nani szansa kaj pes te nudzinen!

Same jangifestyr zorałes podkreślinav miro romano poddziapen i tożsamość. Pe syklakirybena poruszynaw kwestii pał dyskryminacja, dehumanizacja, ne i pał zamaryben Romen i Čhinden dre dujto svetytko maryben. Studenty isy zorałes zainteresowana syr pryńćkiren historia Romengry, karyk poddzian i save isy řen kana problemy. Rakiras pał dova syr Roma pes ryven, pał gila i basiaiben, pał romane profesji i tradycja. Często ophenav řenge pał temato kultura. Pał kwestii romane wspomininaw řenge też pał okazja rakirybena pe temato pał kultura polinezyjsko.

Studenty przydzinen pes kaj me som jekhto manuśni romane nacjaty savi isys ten okazja te zapryńćkireń. Na som jednak me adaj tylko jekh manuśni romane nacjaty pe Hawaje. Dzide isy adaj pherdo Roma. Łokhes można ten adaj te rakheń. Podeń pes kaj dre Ameryka bešte isy kana butedyr syr miliono Roma. Pe hawajska wyspy bešte isy Polinezyjczyki, Mikronezyjczyki, Amerykany, a maškre łendyr Afroamerykany i Azjaty, ne i manusia pherdo vavir nacjendyr i kulturendyr. Charakterystyczno cecha ke dadyvesune Hawaje isy butkulturowość, vavirčanipen i dova kaj manusia isy phirade pe vavirendyr. Nani peńde dova dziwota kaj wyspy przytyrden ke pestyr pherdo vavirčanane manusien, a maškre dova Romen. Khamytko pogoda khetanes przykerde manusiencia isy zorańes łaćhi kombinacija.

Hawaje isy šteto maškre najsiukaredyr pe celo sveto. Isy najternedyr sare 50 stanendyr dre Ameryka i tylko jekh maškre łendyr savo isy tylko pe wyspy. Archipelago Hawajsko rozgeno isy pe prawie 2,5 bara kilometry. Isy dre łesty 137 wyspy. Maškre ohto najbaredyr wyspy, tylko pe ehta isy bešte manusia. Isy dava wyspy Hawai'i, O'ahu, Kaua'i, Moloka'i, Maui, Ni'ihau, Lānai. Najtyknedyr łendyr isy Ni'ihau, pe savi phenen pes też *Zakazano Wyspa*. Vykindzia ła dre 1864 berš Elizabeth Sinclair pań 10 bara panitka. Ke dadyves isy joj dre prywatna vašta ke łakre hawajska potomki, czyli pszała Robinson. Pe wyspa moginen te vtraden tylko zamangdłe manusia. Manusia save isy adoj dzide, czyli saveš 200 rdzenna Hawajczyki, dzide isy dre phurane hawajska obyczaji i den but pań kultura i čhib. Ni'ihau isy jekh jedyno wyspa, pe savi podstawowo čhib isy hawajsko, angielsko čhib isy adoj dopiero dujto. Manusia pe do wyspa najbutedyr htylen mačhen i rykiren janvara. Pe wyspa nani kanaliza, biežaco pani, telefony, ani normalna drama. Energia khamestyr zapewninen celo energia elektryczno. Naktóren manusien isy khere radio i telewizory. Habena i vavir rzeczy isy adoj jandłe paniesa pe barki wyspacyr Kaua'i. Transporto isy adoj peńde grajendyr i roty. Właścicielen wyspa isy też helikoptero ke przeligirypen pe vavir wyspy. Można by te phenen hawajsko idylla!

Hawajska wyspy przytyrden ke pestyr so berš miliony turysten. Hawaje na tylko isy wymarżono šteto kaj te vtraden te odkhinoń manusienge pe celo sveto, ale też dońenge kaj isy zakamdłe. Manusia celo svetostyr javen adaj pe tysiące vavirčanane uroczystośći, zaręczyny, bijava i čhona medytka. Przyroda adoj isy piękno, a plaży adzia syr dre ciaciuno rajo. Wyspy przytyrden też ke pestyr peńde wyjątkowo tradycyjno kultura. Isy adaj paciaben dre „Aloha Spirit”, dre savo khetanes isys sphandłe gody i dzi, i isy dre sare manusiendyr. Phenen pes kaj pomoginen te odrakheń jamenge kon jame sam. Przyłen pes pań dova adoj kaj každo manuś musinen te javeń łaćho vavire manusienge i te duminen łaćhes vavire manusiendyr. Kultura hawajsko isy celi zakerdy dre łaćhipen, tolerancja, przykeryben i phirady pe manusiendyr. Nani peńde dava dziwota kaj Hawaje przytyrden pherdo turysten celo svetostyr. Dre dadyvesune ciry kaj isy pherdo čingar-

dzia i marybena, konflikty społeczna, dyskryminacija, nani akceptacija, a isy pherdo zawišć manusitko – prawie sare kamen te poczujinen „Aloha Spirit”.

Pe Hawaje bešte isy prawie jekhtephaš miliono manusia. Isy adaj zabut manusia. Podeń pes kaj rdzenna Hawajczyki isy tylko saveš 20-24% maškre sare manusia bešte pe wyspy. Saveš phaš populacija Hawajczyki bešte isy kana pań thema a na pe Hawaje. Jekh maškre częsta powody kaj manusia vytraden wyspencyr isy bare łove pe sodyvesytko dzipen. Peńde dova kaj isy adaj konieczno transporto vavirčanane towary, saro so isy importowano keret but butedyr łove. Khera isy adaj zorańes droga. So wažno pe Hawaje isy baro problemo kaj manusien nani khera. Wplywinen dava negatywnie pe wizerunko da rajska wyspengry. Me korkory som dańesa negatywnie zaskoczono. Bykhereskre manusien można adaj te rakheń prawie wszędzie. Isy jone adaj tysiące. Dava isy jekh maškre najbaredyr problemy save isy dre dadyvesune ciry pe Hawaje. Pań dava musinaw te dodeń też kaj peskre rezjencji pe Hawaje isy pherdo barvańe manusien. Ke peskre khera so savo ciro javen adaj pherdo biznesmeny i hollywoodzka cierhenia, pań przykłado Pierce Brosnan, Oprah Winfrey, Steven Tyler, Owen Wilson, czy Woody Harrelson. Hawajendyr poddzian pherdo wańna i dzindłe manusia. Kana jekh maškre najbutedyr popularna hawajczyki isy nawańpliwie Jason Momoa, akto sava zabasiadzia dre serialo *Gra o Tron* i filmo *Aquaman*. Pe Hawaje łocija i vygarudzja pes prezidento USA Barack Obama, bagipnytko Bruno Mars, aktorki Nicole Kidman i Lauren Graham.

Kana dre Ameryka i vagestyr dre Polska, dre miry buty akademicko pryńćkirdziom pherdo ciekawe manusien, a najbutedyr gode i tolernacyjne studenten, save isy phirade pe vavire manusiendyr. Peńde celo ciro pryńćkirav syr zorańes miro romano poddziapen sparuveń miry perspektywa. Pomoginen mange dava też dre badani i dre buty studentenca. Przykrościasa musinaw jednak te phenen kaj phaš baredyr mire studenty sygedyr na dzinenys Romen i kaj isys Porajmos. Miro celo isy kaj te syklakirav pań romani nacja i te sykavav miry romani perspektywa dykhiben pe kwestii save dotyczynen na tylko Romen, ale też vavir tyknedyr nacji i butkulturowość. Moń dava ter keret! Syr pes phenen „kropla drażnyń skała”.

Tożsamość romska w dobie globalizacji

Jedną z form tożsamości, czyli samookreślenia się jest tożsamość kulturowa, oznaczająca jedną z odmian tożsamości społecznej. Tworzy ją zespół naszych idei, przekonań, poglądów połączonych z konkretnymi zwyczajami i obyczajami. To także zbiór wierzeń i zachowań, wspólny język, który odróżnia grupy etniczne od siebie i od kultury dominującej. Tyle mówi teoria, a jak sprawa ma się w rzeczywistości? Dlaczego dla jednych silne poczucie tożsamości kulturowej jest podwaliną do wszelkich życiowych działań, a dla drugich nie ma większego znaczenia lub w ogóle nie istnieje? Dlaczego dziś po wielu latach dowiadujemy się, że wielka gwiazda kina, Charlie Chaplin był świadomy i dumny ze swojego romskiego pochodzenia, a zdolna polska wokalistka Edyta Górniak od lat zdaje się dyskretnie pomijać fakt swoich romskich korzeni?

Młode pokolenie Romów nie poddaje się całkowicie procesowi wszechobecnej globalizacji, o czym doskonale świadczą ich szeroko zakrojone działania na rzecz pielęgnowania pamięci o Porajmos. Świetnym tego przykładem są organizowane w Oświęcimiu i Krakowie spotkania młodych Romów z całej Europy przez Międzynarodową Sieć Młodzieży Romskiej ternType w ramach inicjatywy „Dikh he na bister”, w związku z corocznymi obchodami Międzynarodowego Dnia Pamięci o Zagładzie Romów i Sintí. Ich celem jest właśnie podniesienie świadomości społeczeństwa o romskiej zagładzie i podtrzymanie tożsamości kulturowej. Fot. Magdalena Mielczarek

Jakie znaczenie ma poczucie tożsamości?

Człowiek w swoim życiu pełni wiele ról jednocześnie, a role te odgrywa w poszczególnych grupach, do których przynależy. Od wielu czynników zależy to, kim się określamy. W poszczególnych okresach naszego życia inne role będą dla nas ważniejsze, dla przykładu – gdy kobieta zostaje matką, mimo że jednocześnie jest też żoną, dziennikarką, kajakarką, to w tym momencie swojego

życia rola matki jest dla niej nadrzędna i to przede wszystkim przez jej pryzmat się identyfikuje. To ta rola będzie miała największy wpływ na jej najbliższe decyzje, podejmowane działania i plany na przyszłość. Nieco inaczej jest jednak z poczuciem tożsamości kulturowej, by było ono pełne i dojrzałe elementy kulturowe powinny być krzewione i nieustannie praktykowane, wówczas niezależnie od tego w jakie role wcielamy się w środowisku społecznym, wciąż jest z nami nasza tożsamość

kulturowa. Związane z nią zwyczaje i tradycje regulują rytm naszego życia, nadają mu ton i pozwalają identyfikować się z konkretną grupą społeczną. Są również jednostki, które nie odczuwają przywiązania do żadnego konkretnego państwa, czy terenu zamieszkania, spuścizny kulturowej i wynikającego z niej dziedzictwa,

„ *Każdy z nas sam określa sposób identyfikacji i zażyłości więzów z konkretną grupą. Co ważne, tożsamość może być wieloelementowa, nie ma więc obowiązku identyfikowania się tylko z jedną kulturą, a finalnie, to kim się czujemy zależy tylko od tego, co podpowiada nam serce.*

nie są one w stanie przywiązać się do tradycji, a co za tym idzie umacniać swej tożsamości kulturowej.

Na czym polega tożsamość kulturowa Romów?

Istnieją pewna grupa czynników, które umacniają poczucie tożsamości kulturowej wśród mniejszości narodowych i etnicznych, jest tak również w przypadku Romów. Choć jako mniejszość etniczna, nie posiadają własnego państwa, w którym mogliby się skupić, ich kultura jest na tyle bogata, że historyczne trwanie tej społeczności zapewnia kultywowanie wieloletnich tradycji, tak znacząco odróżniających ich od społeczeństwa większościowego, w tym pełnym przemian czasie. Zorganizowana wewnętrzna struktura społeczna Romów, to kolejny wyznacznik odrębności tej grupy etnicznej, który pomaga im w zachowaniu swojego kulturowego „ja”, a co za tym idzie silnego poczucia tożsamości kulturowej. Innym istotnym czynnikiem w tym procesie jest bezwątpienia silnie zaznaczona w romskim świecie opozycja w relacji „swój” – „obcy”, która staje się sposobem na odróżnienie się na poziomie społeczności lokalnych i grup etnicznych, ale i porównywanie obiektywnych cech kulturowych, a w konsekwencji dostrzeganie podobieństw pomiędzy grupami. Takie porównywanie się między sobą naturalnie prowadzi do uwypuklenia cech odróżniających poszczególne grupy etniczne. Zestawianie się z „obcymi” matakże innezalety – łagodnie poczucie odrębności, sprzyjając tym samym procesowi integracji i wy-

wołując refleksję nad własną grupą, co jest kolejnym czynnikiem wzmacniania swej tożsamości kulturowej. Na opozycji „swój” – „Gadzio” opiera się granica etniczna wyznaczana dodatkowo przez kategorię skalania, które dotyczyć może tylko Romów i można je rozumieć jako wykluczenie z własnego kręgu i wygnanie do świata obcych, świata Gadziów. Odrzucenie nie-Romów spowodowane jest niedostosowaniem się przez nich do romskich standardów kulturowych zawartych w Romanipen.

Jednym z najsolidniejszych fundamentów, na których wyrasta poczucie romskiej tożsamości jest Porajmos, czyli romski Holocaust, który zdziesiątkował tę grupę podczas drugiej wojny światowej. To bolesne wydarzenie na zawsze odcisnęło piętno w romskim narodzie i stało się podstawą w procesie tworzenia się ich świadomości narodowej. Jak wiemy, trudne doświadczenia zbliżają tych, którzy wspólnie je przeżyli, dlatego też, mimo wciąż obecnych podziałów wewnętrznych pomiędzy poszczególnymi grupami romskimi, doświadczenie Porajmos łączy tę diasporę ponad wszelkimi rozłamami, tworząc solidny fundament, na którym spoczywa bolesna historia narodu romskiego.

Dużą rolę w podtrzymaniu tożsamości kulturowej przez tę grupę etniczną odgrywają bez wątpienia rządowe programy na rzecz społeczności romskiej na terenie Polski, które zadaniami skierowanymi na edukację, aktywizację zawodową, czy poprawę ogólnego statusu życia tej mniejszości, równolegle dbają o zachowanie romskiej tożsamości, języka i historii. Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji co roku

ogłasza konkurs na dotację przeznaczoną na realizację zadań mających na celu ochronę, zachowanie i rozwój tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych oraz zachowanie i rozwój języka regionalnego. W ramach tej dotacji mniejszość romska może pozyskać środki na zadania takie jak publikacje wydawnictw w języku romskim, twórczość artystyczna, tworzenie mediów mniejszościowych, czy działalność instytucji kulturalnych. Wiele z tych zadań jest podstawą działalności stowarzyszeń romskich, które przez skupianie członków mniejszości na swoim terenie oraz wspólne działania na rzecz swojej grupy, znacznie przyczyniają się do podtrzymywania poczucia tożsamości kulturowej i jej wspólne kulturowanie.

Kultura w obliczu globalnych zmian

Według niektórych opinii, w porównaniu z innymi grupami etnicznymi Romowie wypadają niekorzystnie pod względem siły więzi członków społeczności z państwem, na którego terytorium funkcjonują. Z racji nieposiadania państwa rodzimego, wiążą się oni bardziej z konkretnym terytorium, czy regionem niż szerszym odniesieniem. Rozproszenie narodu romskiego na terenie całego świata, nieustanny płynny kontakt z innymi narodowościami i kulturami wykazuje duży wpływ na poczucie ich tożsamości. Ta grupa etniczna, jest świadkiem rozgrywających się bezustannie na świecie przemian społecz-

Można więc nie mieć na co dzień większej styczności ze środowiskiem romskim (np. ze względu na wychowanie według zasad społeczeństwa większościowego w małżeństwach mieszanych) i wciąż czuć się Romem, równocześnie można kultywować romskie tradycje i identyfikować się ze społecznością większościową. Wybór należy do nas.

Biesiadowanie przy akompaniamencie muzyki i płomieni ogniska to coś, co niezaprzeczalnie kojarzy się z Romami. Poczucie wspólnoty i braterstwa jest niezwykle istotnym elementem ich kultury. Choć dziś taborowe biesiady przyjmują nieco nowocześniejszą formę, wciąż są najprzyjemniejszą formą spędzania wolnego czasu i dbania o podtrzymanie tradycji i zwyczajów, będących podstawą tożsamości tej grupy etnicznej. *Fot. Agnieszka Bieniek*

no-cywilizacyjnych, co nie pozostaje bez wpływu na poczucie ich tożsamości kulturowej i zachodzące w niej przemiany. Do czynników powodujących te zmiany zaliczyć można postępującą globalizację, integrację państw europejskich, transformacje systemowe i reformy związane z oświatą.

Romowie, jak większość członków mniejszości wszelakich, zazwyczaj są dwukulturowi, a ich swoisty rdzeń, który stanowi tożsamość romska jest wciąż poddawany wpływom ściśle związanym z wciąż zachodzącym procesem globalizacji. Działa to w sposób dwutorowy, z jednej strony zmiany społeczne i cywilizacyjne dają szansę na ubogacenie tożsamości kulturowej o nowe elementy zaczerpnięte z innych kultur na drodze zdobytych doświadczeń i wiedzy oraz kontaktów z przedstawicielami innych kultur, z drugiej zaś powodują nieuchronne zatracanie się poszczególnych elementów kultury, by w konsekwencji zastąpić je innymi.

Zainteresowanie kwestią tożsamości ma duże znaczenie poznawczo-naukowe, pozwala zrozumieć mechanizmy skomplikowanych społecznych procesów, ale i wnikać głębiej w system wartości poszczególnych jednostek. Na przestrzeni ostatnich lat można zaobserwować wzrost zainteresowania poczuciem tożsamości i identyfikacji, co jest ściśle związane z procesami charakterystycznymi dla tego okresu i postępującą globalizacją, w której obawa przed zagubieniem w świecie przejawia

się głębszym wejściem w to co „swoje”, lokalne. W odróżnieniu od innych grup, które zwracają się ku temu co odróżnia od większości dopiero teraz, Romowie od zawsze swoją tożsamość narodową traktowali jako coś budującego ich system wartości, mając niejako od urodzenia wdrukowany sposób pielęgnowania jej i chronienia jak cennego skarbu przed resztą świata. Szczególnie widoczne jest to wśród starszych pokoleń, które niechętnie otwierają się na to co nowe i bronią się przed wszelkimi wpływami z zewnątrz. Z gołą inaczej sytuacja wygląda wśród młodszych pokoleń lub tzw. małżeństw mieszanych. W tych przypadkach coraz częściej odrzuca się te elementy kultury, które mogą w pewien sposób ograniczać rozwój i nie pozwalają na pełne korzystanie z obywatelskich przywilejów i możliwości, jednocześnie próbując zwinnie lawirować pomiędzy zachowaniem poczucia romskiej tożsamości, a byciem pełnoprawnym obywatelem świata. W ten sposób wiele typowo romskich, niepowtarzalnych tradycji i obrządków powoli zanika lub zmienia się ustępując miejsca bardziej nowoczesnym zachowaniom, dostosowanym do obecnych norm społecznych, nie narażających na marginalizację lub wręcz ostracyzm.

Podsumowanie

Tożsamość grup kulturowych w procesie globalizacji jest problemem wciąż otwartym, zagadnieniem skłaniającym

do refleksji oraz podejmowania prac badawczych w tym zakresie. To kim się określamy, zależy od mnóstwa czynników, które zmieniają się przez całe nasze życie. Wybór naszej przynależności jest wielowarstwowy, a swoją tożsamość wybieramy jednostkowo według określonych przez siebie samych hierarchii i kryteriów. Niebagatelną rolę odgrywają w tym wyborze relacje wynikające z przynależności do konkretnych grup społecznych. Każdy z nas sam określa sposób identyfikacji i zażyłości więzów z konkretną grupą. Co ważne, tożsamość może być wieloelementowa, nie ma więc obowiązku identyfikowania się tylko z jedną kulturą, a finalnie, to kim się czujemy zależy tylko od tego, co podpowiada nam serce. Można więc nie mieć na co dzień większej styczności ze środowiskiem romskim (np. ze względu na wychowanie według zasad społeczeństwa większościowego w małżeństwach mieszanych) i wciąż czuć się Romem, równocześnie można kultywować romskie tradycje i identyfikować się ze społecznością większościową. Wybór należy do nas. Zdawać by się mogło, że tak rozproszona, różnorodna wewnętrznie grupa jaką są Romowie, może mieć problem z podtrzymaniem swej tożsamości kulturowej, jednak w dążeniu do należytego upamiętnienia swojej historii i kultywowania swej tradycji, potrafią pręźnie się organizować i dbać o romski dorobek kulturowy.

Agnieszka Bieniek

Romańi tożsamośćia

andro jednakowo swetos

Każdo grupa społeczno hin łakri kulturowo odmiana, sawi sikawoł łakri tożsamośćia. Koja tożsamośćia hińi sthodzi zasadendar, paćiabnastar the zwyczajendar. Každones hin różna poglądi the paćiabem, a kołestar widział tisz poszególno zachowanio. Mek wspólno ćib, sawi różninoł pes nawet andre koja samo grupa etniczno, the różninoł pes ła kulturatar sawi w większości paninoł andro dano państwo. Soskie pherdał niektóra manusza tożsamośćia kulturowo hin nekważneder i dziwen zgodnie peskra kulturaha, a pherdał awer manusza kultura nane znaczenie, afka sar bi joj w ogóle te na jawlahas? Soskie adadźiwes, pał bare bersza, dodżianas amen kaj baro gwiazdoris aktorsko o Charlie Chaplin sas świadomo the dumno, kaj sas Romeskie, a łaći polsko wokalistka e Edyta Górniak, imar berszenca, zdajinłas bi pes kaj po cichu unikinoł fakti pał peskre romane korzeni?

tłum. Sebastian Donga

Sawo dział znaczenie dało poczucie tożsamośćia?

Manusz andre peskro dziwipen kieroł but rzeczi jednocześnie i kafa odgrywinoł rola andre grupa kie sawi należinoł. But rzeczi hin wpływos pe koda, sar amen ophenas amen pał amende. Andro różna chwili andro amaro dziwipen, zmieninoł pes oda sawi rola hin pherdał amende nekważneder, przykłados – sar dziwili jaćioł dakie, ta chociaż hińi romńiakie peskre romeskie, nauczycielkakie či dyrektorkakie, ta andre koda ćiasos sar jaćłas dakie, ta koja rola hin pherdał łate nekbareder i akor łakri tożsamośćia kołestar właśnie widział. Koła rola palis jawła nekbareder wpływos po decyzji sawe musinła te podłoł. Inaczej widzićioł kulturowo tożsamośćia, bo kaj warekas te jawoł zorało kampoł te przekazinoł koja kultura, the kampoł według niej te dziwoł niezależnie ołestar andre sawo środowiskos społeczno sam, kulturowo tożsamośćia hin zawsze amencana. Amaro dziwipen hin sthodo kołestar sawe zwyczajni the tradycja hin andre amari kultura i kszuż oda wyraźnie dićioł, kie sawi grupa

społeczno należinas. Hin tisz pojedynćza dziene so na ćujinen powiązanie kie żadno państwo, than albo kultura, sawi odarik widział. Koła dziene nane w stanie pes te przywiżinoł kie koja kultura i kafa właśnie koja tożsamośćia kulturowo nane zorali.

Pe soste oparto hin romańi tożsamośćia kulturowo?

Hin różna rzeczi sawen hin wpływos pe koda, kaj o poczucie tożsamośćia hin so raz ta zorałeder maszkar o mniejszości narodowa the etniczna i kafa hin tisz maszkar o Roma. Choć hine jako mniejszośćia etniczno, ta nane ten łengro własno państwo, ale łengri kultura hin barwali i oda pozwolinoł pe koda kaj o purane tradycji hine pielęgnimen dzi akanak, pomimo koda, kaj koja kultura afka pes odróżninoł khato społeczeństwowo większościowo. Maszkar o Roma hin zorali, wewnątrz struktura, so tisz sikawoł sar zorałes pes odróżninen i oda pomożinoł tisz te ulikieroł romańi tożsamośćia, a pał oda inkie dział zorało poczucie tożsamośćia kulturowo. Awer rzecz sawi tisz hin zorałes zaznaczimen andro roma-

no swetos, ta „amen” the „jon”, Roma – Gadźie. Hin oda sposobos saweja pes o Roma odróżninen khato awer dziene, maszkar sawe dziwen sar tisz awrone grupendar. Kafa tisz porówninen pes kulturowo awrone grupenca i zauważinen podobieństwi maszkar peste. Kajso porównywanie pes awronenca, przeważnie sikawoł wyraźneder koda, soła pes odróżninen poszególna grupi etniczna. Sar wareko przebeszoł łe „obcencza”, ta oda janoł łacie zalety, bo łagodźinoł oda kaj o Roma na ćujinen pes afka obco maszkar awer dziene, i kszuż oda baro e integracja, i o dziene zaśinen te miśłinoł pał peskri grupa, so tisz pomożinoł andre koda kaj e tożsamośćia kulturowo hin umocnimen. Ale andre koła relacji Roma – Gadźie hin granica etniczno, sawi wyznaczinoł o magieripen sawo dotyczićioł wyłączenie e Romen, i oda znaczićioł kaj dzieno jacioł wkluczimen dało romano społeczeństwowo i wiguńimen ko gadźikano swetos. Sar jaćioł odćido Gadźio khato Roma, ta przeważnie kszuż oda kaj na przestrzeżinoł kulturowa romane zasadi, sawe hin andro Romańipen.

Kajso nekbareder fundamentos pe sawo budimen hin e romańi tożsamośćia, ta o Romano Holocaustos, sawo

O terno romano pokolenios na doł pes całkowicie koła globalizacjacie i kieroł but bući pe koda kaj o manusza te na bisteren pało Holocaustos. Łaćio przykłados koła bućiakro szaj zauważinas po spotkania terne Romengre dał cali Europa andro Oświęcimios the Krakowoste, sawe organizinoł grupa Międzynarodowa Sieć Młodzieży Romskiej ternYpe. Oja inicjatywa wićinoł pes „Dikh he na bister” i hińi połunćimen te obchodencia so berszeskre Międzynarodowego Dnia Pamięci o Zagładzie Romów i Sinty. Kieren oda bo kamen kaj o społeczeństwow te jawoł świadomo pałe zagłada sawi jawlas po Roma i pe koda, kaj te pielęgninoł e tożsamośia kulturowo. *Fot. Magdalena Mielczarek*

wimurdardżias but Romen pe dujto wojna swetoskri. Koda tragiczno historia na zawsze jaćlas te Romengie andro iŃe, i oda hin baro wpływow pe łengro procesos tworzenio tożsamośia narodowo. Afka sar andro dziwiwipen hin, kajse phare przeżycia zjednoczinen manuszen pomino koła różnicy, sawe hin maszkar o Roma wewnątrznie. Oda so przegiełe łunćinoł ten razem i kaska tworzinen jekh zorało fundamentos, pe sawo beszoł koja phari historia romane narodoskro.

Koda so mek pomożinoł e Romengie te umocnił e romańi tożsamośia kulturowo ta o rządowa programi pherdał e społecznośia romańi adre Polska. Kierinen koła programi pe edukacja, aktywizacja zawodowo albo poprawa statutu życia koła mniejszośiackie, i oda tisz dbajinoł pał oda, kaj te jawoł zachowimen e romańi tożsamośia, ćib the historia. O Ministerstwow Spraw Wewnętrznych so bersz ogłosinoł konkursi pe dotacja sawi hin przeznaczizimen po zadania sawe hin te dział pe ochrona, pe pielęgnaćia the rowojis tożsamośia kulturowo maszkar o mniejszośi

narodowa i etniczna, i pe oda mek kaj te jawoł zachowimen regionalno ćib. Kszuż koła dotacji, romańi mniejszośia szaj hudoł dofinansowanie po romane publikacji, pe twórczośia artystycznio, po medii społecznośiowa, the pe działalnośia kulturowe instytucjengie. Koła zadania w większości kieren o stowarzyszenia romane, dziene so dziwien andro jekh than i so kieren bućia pherdał peskro rodaka, so tisz pomożinoł te pielęgninoł wpólnio tożsamośia kulturowo.

Kultura andro jekh swetos pherdał sawore

Niektóra dziene phenen kaj, w porównaniu awrone etniczne grupenca, o Roma na za łaćies wiperen kszuż o zorałe więzi maszkar Romende, bo koda hin wpływow po relacji te państwoła, andre sawo dziwien. Kszuż oda kaj nane ten łengro państwos, ta o Roma buter pes utożsaminen waresawe thaneja, odoj kaj dziwien a na całe regionoła. O romano narodos, rozproszizimen pał cało swetos, hin kontaktos różne nardo-

dowośienca the kulturenca i oda hin baro wpływow pe łengro poczucio tożsamośia. Koja grupa etniczno dikhoł so pes kieroł po swetos i zauważinoł o zmiani społeczno-cywilizacyjna, i so hin tisz wpływow pe łengro poczucio tożsamośia kulturowo, the po zmiani, sawe pes pojawinen maszkar łende. Koda so janoł peja koła zmiani, ta starania te rajengre kaj sawore te dziwien razem, andro jekh swetos, integracja maszkar o państwi europejska, zmiani systemowa i reformi andre oświata.

O Roma, afka sar w awer mniejszości narodowa hine dwukulturowa, ale cały czas pe łengri romańi tożsamośia hin baro wpływow oda, kaj o swetos dunżinoł kie koda kaj te jawoł jekh swetos pherdał sawore. Oda janoł peja duj skutki, jekh hin kajso kaj koła zmiani cywilizacyjno-społeczna den szansi, kaj koja tożsamośia kulturowo hin barwałeder kszuż oda so dikhoł, so pindżiaroł i przyłoł awrone kultuendar i pherdał o kontakti przedstawicieleńca dało awer kulturi, ale powodinoł tisz koda, kaj niektóra elmenti kulturowa zanikinen i jaćion zamienimen pe awer.

Baszawiben the gilawiben pasze jag, nekbuter kojarzinoł pes amengie łe Romenca. Przynależnościa ko Roma, koja zorali wię-
 zia, hin wažno andre łengri kultura. Choć adadziwes hin nowoczesneder stylos andre sawo o Roma baszawen the gilawen, ta
 oda i tak hin nekprzyjemneder sposobos andre sawo wspólnie spędzinen o ćiasos, i kaska tisz dbajinen i pielęgninen peskri
 tradycja the zwyczajaj, a tradycja the zwyczajaj ta podstawa andre romańi tożsamościa. Fot. Agnieszka Bieniek

Tożsamościa kulturowo hin baro znaczenio poznawczo-naukowo i pozwolinoł jekhieskie te zrozuminoł różna skomplikowana sprawi społeczna, sar tisz pomożinoł te pindżiaroł feder niektóre grupen. Ostatnie berszenca szaj zauważinas wzrostos andro zainteresowanio tożsamościaha the przynależnościaha, a koda widział właśnie ołestar kaj o swetos dunżinoł kie globalizacja, kaj o swetos hin jekh pherdał sawore, i o dżiene zaśinen te zagłębinoł pes andre peskri tożsamościa, bo daran kaj zanikińta andre koda procesos koda so „łengro”, lokalno. W odróżnieniu awrone grupendar so dopiero akanak zaśinde te miśłinoł pał oda so ten różninoł awrone grupendar, o Roma od zawsze uważinenas peskri tożsamościa kulturowo jako wareso so budinoł łengro systemos wartości, i imar ciknowarastar siklon oda peskro kulturowo barwalipen te pielęgninoł i te chroninoł angał cało swetos. Oda nekwyrażneder dicioł maszkar o phureder Roma, so nane aje phuterde pe koda so newo i bruninen pes angał koda so jawoł z zewnątr. Inaczej inkie hin maszkar o terne Roma, the mieszana małżeństwi. Andre koła przypadki odćiwoł pes niektóra kultu-

rowa elementi, sawe ograniczinen łengro rozwojis i na pozwolinen łengie te korzystinoł sawore obywatelskie przywilejendar, ale andre koda saworo próbinen tisz te likieroł równowaga, kaj te na utraćinen peskri romańi tożsamościa i jednocześnie kamen te jawoł pełnoprawna obywateli andre kada swetos. Kafka właśnie but typowo romane, niepowtarzalna tradycji, polikies zanikinen albo jaćion zamienimen pe bardziej nowoczesna zachowania, sawe feder pasinen kie koła normi społeczna, kszuż sawe na grozinoł łengie marginalizacja albo wareso podobno.

Podsumowanie

Problemos sawenca pes zmierzinen grupi kulturowa andro procesos globalizacja ta zagadnienie sawo doł ko myślenie, te skućuninoł ko bućia badawcza w tym zakresie. Koda sar amen określinas, zależinoł but rzeczendar, sawe pes zmieninen pherdał cało amaro dżiwipen. But rzeczi hin wpływos pe koda kie soste przynalżinas, a amari tożsamościa wybierinas osobno, według koda, kie kaste przynalżinas i sawe za-

sadi wibierinas. Nekbareder wpływos pe koda hin relacji maszkar o dżiene dał koja samo grupa społeczno. Każdo manusz wyrazińoł peskri identyfikacja koleja, sar zorałes hino połunczimen konkretna grupaha. Oda so hin wažno, ta oda kaj tożsamościa szaj jawoł stho-dźi but warstwendar i wareko na musinoł pes te identyfikinoł jekha ćia grupaha, kajso manusz akor hino koda, so łeskie o iło podphenoł, koda hino. Na musinoł waresas te jawoł bari styczności Romenca pe sodżiweseste (np. kszuż o zasadi sawe przyłen tz.małżeństwi mieszana, i wibierinen dżiwipen według zasad większościowych), bo kajso dżieno szaj śmiało pes ćiujinoł Romeskie i szaj tisz likieroł tradycji i przy okazji identyfikinoł pes tisz barederaha społecznościaha. O wyboris hin amaro. Zdajinoł pes kaj koja rozproszimen, różnorodno wewnętrznie grupa sawi stanowinen o Roma, szaj jawoł proble-mos te zachowinoł peskri tożsamościa kulturowo, ale o Roma potrafinen pes te zorganizinoł i razem te złunćinoł e zor, i dżianen sar razem szaj upamiętninen peskri historia the peskri tradycja, dżianen razem te dbajinoł pało romano barwalipen kulturowo.

ANTY, CZYLI PRZECIW

Antycyganizm w Europie

Coraz częściej w różnego rodzaju treściach dotyczący mniejszości romskiej możemy spotkać się z pojęciem antycyganizmu. Czym właściwie ów antycyganizm jest? Mówiąc najkrócej i najogólniej jest on uprzedzeniem w stosunku do Romów, wiążącym się z okazywaniem wobec nich postaw i zachowań antyspołecznych. Niebagatelną rolę odgrywa w tym procesie stereotyp etniczny, w ramach którego dochodzi do generalizowania cech tej grupy, przy współdziałaniu subiektywnej oceny charakteryzującej się negatywnym ładunkiem emocjonalnym, skąd już prosta droga do tworzenia się uprzedzenia. W wyniku powstałych uprzedzeń Romowie od lat dotknięci są nietolerancją, wykluczeniem społecznym i ksenofobią. Od niedawna jednak pojęcie antycyganizmu zyskało większy rozgłos, a co za tym idzie, w Europie zaczęto kompleksowo działać na rzecz jego zwalczania.

Stowarzyszenia przeciw antycyganizmowi

Antycyganizm jest szczególną formą rasizmu, ideologią opartą na rasowej wyższości, formą dehumanizacji i zinstytucjonalizowanego rasizmu, dodatkowo wzmacniany jest dyskryminacją historyczną, która przejawia się pod postacią przemocy, mowy nienawiści, wykorzystywania, stygmatyzacji i marginalizacji społecznej. Na tyle zakorzenił się w modelach ludzkich zachowań, że stał się wyjątkowo trwałą, agresywną, powtarzającą się, powszechną formą rasizmu, którą z całą pewnością należy zwalczać na każdym szczeblu i wszelkimi środkami, podobnie jak inne formy rasizmu i dyskryminacji. W tym celu powstało wiele złożonych systemów przystosowanych do dokumentacji i monitoringu zachowań rasistowskich i dyskryminacji, w tym także tych przejawiających antycyganizm.

Świątecznym przykładem może być Brunatna Księga Stowarzyszenia „NIGDY WIĘCEJ”, w której nieprzerwanie od 1996 roku publikowany jest opis przestępstw popełnionych przez neofaszystów i skrajną prawicę oraz incydentów na tle rasistowskim, ksenofobicznym i aktów dyskryminacji zachodzących na terenie Polski. Brunatna Księga to najbardziej obszerne i wiarygodne opracowanie danych na temat przemocy ksenofobicznej w Polsce, z którego często korzystają media i organizacje międzynarodowe. Co roku w Księdze łatwo doszukać się incydentów antyromskich.

Podobną inicjatywę podjęło Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii Otwarta Rzeczpospolita, tworząc Społeczeństwo na rzecz tolerancji, czyli portal stworzony do zgłaszania incydentów mowy nienawiści i nienawistnych czynów z powodów przynależności etnicznej, koloru skóry, religii lub bezwyznaniowości, a także płci czy innych właściwości niezależnych od woli jednostki (np. niepełnosprawność, wiek). Monitoring mowy i czynów nienawiści pozwala

opisywać i analizować konkretne przypadki, podejmować interwencje obywatelskie i prawne. Wśród wszystkich zgłoszeń wiele dotyczy zachowań przejawiających antycyganizm zarówno w Internecie, jaki i w realnym świecie.

Związek Romów Polskich w latach 2014-2015 również realizował podobny projekt pod nazwą „Moda na tolerancję”, współfinansowany z Funduszy EOG w ramach programu Obywatele dla Demokracji. W odróżnieniu od wcześniej wspomnianych zadań, jego celem było skupienie się wyłącznie na incydentach dyskryminacji i ksenofobii w stosunku do społeczności romskiej. Wykonanie tego projektu ukazało ogrom skali zjawiska antycyganizmu, który obecny jest dziś właściwie we wszelkich sferach życia i wraz z upływem czasu, staje się coraz bardziej niebezpieczny, a czyni coraz to bardziej bezwzględne i zuchwałe. Niedawno na własnej skórze przekonał się o tym Prezes Związku Romów Polskich Roman Chojnacki, który czekając w poczekalni jednej ze szczecińskich przychodni lekarskich na wizytę, usłyszał jak jeden z lekarzy wypowiada się bardzo niepocholebnie o mniejszości romskiej. Rasistowski komentarz usłyszało także kilkunastu innych pacjentów obecnych wówczas w pomieszczeniu. Jak mówi sam Prezes, poczuł się bardzo dotknięty, mimo że słowa lekarza nie dotyczyły go personalnie, a odnosiły się do całości narodu romskiego. Prezes natychmiast zareagował rozmawiając z lekarzem, lecz ten nie poczuwał się do odpowiedzialności. Historia skończyła się wystosowaniem odpowiedniego pisma do dyrektora przychodni, który w odpowiedzi przeprosił za niestosowne zachowanie lekarza i zapewnił, że tego typu nietaktowne zachowanie więcej się nie powtórzy.

Sytuacja dowodzi, jak bezkarni czują się ludzie, wypowiadając słowa nienawiści, często publicznie, przy ogólnym braku reakcji lub nawet poklasku reszty. Wydaje nam się, że osoby szerzące hejt to anonimowi internauci ukrywający się za nickami, ale nierzadko to także wykształcone osoby, wykonujące zawody wysokiego zaufania publicznego, które

w pracy ratują ludzkie życie i zdrowie, a prywatnie posiadają radykalne poglądy... Antycyganizm obecny jest wszędzie, bez względu na grupy społeczne, czy status materialny.

Działania UE i Rady Europy

Na rzecz zwalczania antycyganizmu od kilku lat prężnie działają Unia Europejska i Rada Europy. W 2011 roku Europejska Komisja przeciw Rasizmowi i Nietolerancji, ECRI (European Commission against Racism and Intolerance), która jest niezależnym organem monitoringowym Rady Europy do spraw zwalczania rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji, wydała zalecenie nr 13, dotyczące zwalczania antycyganizmu i dyskryminacji wobec Romów. ECRI zaleciła państwu członkowskim ratyfikowanie (jeśli dotąd tego nie zrobiły) Protokołu nr 12 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, oraz Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych; zastosowanie, odpowiednio do planu krajowego, szeroko zakrojonych środków o wielopłaszczyznowym podejściu do zagadnień dotyczących Romów, włączając ich przedstawicieli do wypracowania dotyczących ich koncepcji, konstrukcji, wdrożenia i oceny polityk oraz zwiększanie wzajemnego zaufania między Romami a władzami publicznymi, w szczególności poprzez przygotowanie mediatorów, wywodzących się m.in. ze społeczności romskiej. Komisja zaleciła kompleksowe zwalczanie antycyganizmu w dziedzinach takich jak edukacja, zatrudnienie, warunki mieszkaniowe, opieka zdrowotna, media, miejsca publiczne, usługi publiczne, dobra i usługi, dając tym samym pogląd na to, że zjawisko to dotyka właściwie każdej sfery życia tejże grupy etnicznej i w każdej z nich jest jeszcze wiele do poprawy w przyszłych latach. ECRI jest jednym z organów, który od wielu lat regularnie zaleca, by państwa członkowskie podejmowały środki dla zwalczania uprzedzeń, dyskryminacji, przemocy i wykluczenia społecznego, doświadczanych przez Romów oraz dla dawania prawdziwej szansy dalszemu istnieniu tożsamości romskiej.

Cztery lata później nastąpił przełomowy dla Romów moment, kiedy Parlament Europejski wydał rezolucję z okazji Międzynarodowego Dnia Romów dotyczącą antycyganizmu w Europie i uznania przez UE dnia pamięci o ludobójstwie Romów podczas drugiej wojny światowej. Parlament zaniepokojony nasilającym się zjawiskiem antycyganizmu, przejawiającym się m.in. retoryką antyromską i brutalnymi atakami na Romów w Europie podkreślił, że zwalczanie tego zjawiska jest niezbędne na każdym szczeblu i wszelkimi dostępnymi środkami oraz podkreślił, że zjawisko to jest szczególnie oporny, brutalny, nawracający i powszechny formą rasizmu; dlatego wezwał państwa członkowskie do nasilenia walki z antycyganizmem w ramach krajowych strategii integracji

Fot. Иван/CC BY-SA 3.0/Wikimedia Commons

W 2011 roku w Bułgarii doszło do protestów antyromskich, które wybuchły po morderstwie 19-letniego mężczyzny. Zabójca został skazany na 17 lat więzienia. 1 października w Sofii 2000 Bułgarów maszerowało przeciwko Romom, zarzucając „bezkarność i korupcję” elit politycznych kraju. Volen Siderov, przywódca skrajnie prawicowej partii Ataka i kandydat na prezydenta, przemawiał do tłumu pod Pałacem Prezydenckim w Sofii, wzywając do przywrócenia kary śmierci, a także do likwidacji dużych skupisk romskich, nazywanych też romskimi gettami. W trakcie protestów dochodziło do licznych starć na tle etnicznym. Protestujący wykrzykiwali rasistowskie hasła: „Cyganie na mydło, Turcy pod nóż!”. Wielu protestujących zostało aresztowanych. Cwetelin Kynczew, lider partii Euroroma reprezentującej mniejszość romską w Bułgarii odnosząc się do całej sytuacji powiedział: „Nie powinno się oceniać nas, Romów, przez przyzmat romskich przestępców”. Media nazwały bułgarskie protesty pogromami antyromskimi. ONZ i OBWE potępiły protesty i przemoc w ich czasie. W Bułgarii antycyganizm nie jest zjawiskiem skrywanym, w 2009 roku Premier Bułgarii Bojko Borisow nazwał Romów „złym materiałem ludzkim”, co wiceprzewodniczący Partii Europejskich Socjalistów, Jan Marinus Wiersma uznał za przekroczenie niewidzialnej granicy między prawicowym populizmem, a ekstremizmem.

Romów, promując najlepsze praktyki. Organ ten zwrócił także uwagę na trudną sytuację kobiet i dzieci romskich. Rezolucja mówiła, że należy dopilnować, by do krajowych strategii integracji Romów włączono specyficzne środki na rzecz praw kobiet i uwzględniania aspektu płci, oraz by podczas oceny i corocznego monitorowania każdego elementu krajowych strategii integracji Romów zwracano uwagę na perspektywę praw kobiet i równości płci. Kolejnym z wezwań było priorytetowe traktowanie dzieci przy wdrażaniu unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów. W celu upamiętnienia ofiar ludobójstwa Romów podczas drugiej wojny światowej ustanowiono dzień europejski, który nazwano Europejskim Dniem Pamięci o Ofiarach Holokaustu Romów.

Z antycyganizmem na swój sposób walczą również Niemcy, kraj którego rodacy niegdyś zgotowali Romom okrutny los, dziś próbuje temu zadośćuczynić. By przeciwstawić się problemowi dyskryminacji Romów i Sinti, grup które choć obecni są tam od wieków, wciąż dotyka je problem nietolerancji, w marcu 2019 roku powołano jedenastoosobową Komisję ds. Antycyganizmu. Wśród ekspertów Komisji znaleźli się również przedstawiciele Sinti i Romów. Najpóźniej do początku 2021 r. planuje ona przygotowanie raportu oraz wytycznych dot. przeciwdziałania rasizmowi skierowanemu przeciwko

Fot. Bundesarchiv, R 165 Bild-244-70 /CC-BY-SA 3.0/Wikimedia

Fot. Bundesarchiv, R 165 Bild-244-71 /CC-BY-SA 3.0/Wikimedia

Robert Ritter był niemieckim psychiatrą, nazistowskim badaczem Romów, który brał udział w ich eksterminacji. Po objęciu władzy w Niemczech przez Hitlera, zajął się badaniami mającymi na celu opracowanie sposobów identyfikacji oraz wyłapywania osób urodzonych w mieszanych małżeństwach niemiecko-romskich, żydowsko-romskich, na mniejszą skalę także niemiecko-żydowskich. W swoich pracach naukowych prezentował tezę, jakoby Romowie i osoby mające choćby częściowe pochodzenie romskie na skutek uwarunkowań genetycznych były patologiczne, kryminogenne i upośledzone umysłowo. Według Rittera Romów należało usunąć ze społeczeństwa niemieckiego. Przewodził programom badawczym, które zajmowały się zbieraniem pomiarów antropologicznych Romów oraz wyłapywaniem Romów i osób mieszanej narodowości i umieszczania ich w specjalnych obozach, a później w obozach koncentracyjnych. Badał Romów także obozach koncentracyjnych, m.in. w Dachau. Na podstawie zgromadzonych przez Rittera badań przystąpiono do akcji sterylizacji Romów, jako osób niewartościowych rasowo.

Romom, Sintim, Jeniszom oraz innym grupom, którym błędnie przyklejono miano „Cyganów”. Na Uniwersytecie w Heidelbergu istnieje także Centrum Badań Antycyganizmu, którego członek Franka Reutera powiedział: „zarówno pod względem ogólnospołecznym jak i naukowym temat ten był długo zaniebdywany”. Frank Reuter, który został także jednym z członków Komisji, w swoich wypowiedziach dla mediów zauważył, że pomimo poprawy sytuacji w ostatnich latach, nadal istnieje skuteczna antycyganistyczna struktura uprzedzeń, która zakorzeniona jest nie tylko w umysłach jednostek, ale także w działaniach instytucjonalnych. Zadaniem nowopowstałej w Niemczech Komisji ds. Antycyganizmu jest ich analiza, a następnie opracowanie środków w celu ich rozbicia. Powołanie komisji złożonej z ekspertów zwiastuje poważne traktowanie kwestii antycyganizmu i zakłada powzięcie konkretnych politycznych działań w przyszłości.

o zjawisku w sferach naukowych

Zjawisko antycyganizmu jest na tyle złożone i obejmujące mnogość dziedzin, że trafia w krąg zainteresowań wielu uczonych i autorów przeróżnych publikacji. O antycyganizmie w sferze językowej pisze Marcin Szewczyk w pracy zbiorowej „Wymiary dyskryminacji oraz wykluczenia Romów w Polsce. Język – kultura – instytucje publiczne”. Według niego językowy antycyganizm jest pojęciem znacznie szerszym niż mowa nienawiści. „Obejmuje ona także przekazy nie mające negatywnych intencji, co jest jednym z warunków określania wypowiedzi jako mowy nienawiści. Jednak podobnie jak mowa nienawiści językowy antycyganizm wiąże się z wypowiedziami publicznymi. Ze względu na specyfikę internetu, każda wypowiedź zamieszczana w nim nabiera cech przekazu publicznego” – pisze Szewczyk. Kulturoznawca określa poziom językowej dyskryminacji Romów w Polsce

jako wysoki. Zwraca on także uwagę na to, jak istotna jest treść przekazywana przez media, a dokładniej jej rzetelność: „Analiza licznych przykładów językowego antycyganizmu w internecie pokazuje, że może on przybierać różne formy. Między innymi wiąże się z odpowiedzialnością dziennikarską za przekazywanie niesprawdzonych treści, a to często jest uwarunkowane wymaganiami poczytności określonego medium”. Jak trafnie zauważa Szewczyk: „W przypadku Romów internet zamiast być obszarem wolności i swobody, stał się kolejnym narzędziem ich dyskryminacji”.

Z kolei dr antropologii i romska aktywistka Anna Mirga-Kruszelnicka nazywa antycyganizm tolerowaną formą rasizmu i przytacza, że coraz częściej mowa nienawiści w stosunku do Romów pojawia się nie tylko w wypowiedziach prawicowych radykałów, lecz także osób publicznych z tzw. mainstreamu. „Z ust polityków Romowie byli nazywani „pasożytami” (Słowacja) czy „zwierzętami” (w Bułgarii przez ministra zdrowia); skandaliczne przypadki zdarzają się też na Zachodzie, gdzie, na przykład, burmistrz francuskiego miasteczka Cholet stwierdził, że „może Hitler nie zabił wystarczająco dużo Cyganów” – pisze Mirga-Kruszelnicka w swoim tekście „Romska lekcja historii”. Według niej nasilone antyromskie nastroje świadczą o głębszych problemach jakie trawią Europę, a przejawiają się w postaci retoryki strachu i zagrożenia w stosunku do wszystkich, którzy uważani są za obcych.

Podobieństwo do antysemityzmu

Antycyganizm w swej istocie jest zjawiskiem podobnym do antysemityzmu, jednak z całą pewnością nie jest w tym samym stopniu zwalczany i uznawany przez społeczeństwo większościowe. Nacje żydowska i romska trafiają w świadomości ludzkiej do jednej kategorii, kiedy myślimy o rasizmie, masowych eksterminacjach czy ogólnym tragizmie drugiej

„ Z ust polityków Romowie byli nazywani „pasożytami” (Słowacja) czy „zwierzętami” (w Bułgarii przez Ministra Zdrowia); skandaliczne przypadki zdarzają się też na Zachodzie, gdzie, na przykład, burmistrz francuskiego miasteczka Cholet stwierdził, że „może Hitler nie zabił wystarczająco dużo Cyganów”.

Fot. Václav Zouzalík/CC BY 3.0/ Wikimedia Commons

W 2013 roku w południowych Czechach, a dokładniej w Czeskich Budziejowicach doszło do incydentu na placu zabaw dla dzieci, który przerodził się w gwałtowny konflikt między Romami a etnicznymi Czechami. Czesi zorganizowali demonstrację antyromską oraz marsz do lokalnego osiedla Máj, gdzie zamieszkuje około 350 Romów. Wśród demonstrantów znajdowało się wielu neonazistów, którzy próbowali przedrzeć się przez kordon policji, salutowali Hitlerowi i wykrzykiwali rasistowskie hasła, a do nich dołączali lokalni mieszkańcy. Około 10 osób zostało rannych podczas starć z policją, a 40 osób aresztowano. Po tych wydarzeniach, czeska policja i władze obawiali się, że dojdzie do jeszcze szerszej zakrojonych protestów antyromskich, które mogłyby przyciągnąć neonazistowskich skinheadów z Czech i zagranicy. Według różnych źródeł w Czechach mieszka ok. 300 tys. Romów, w większości żyją w zrujnowanych osiedlach mieszkaniowych w zaniedbanych częściach miasta. Lokalne organizacje pozarządowe twierdzą, że społeczności te zaczynają przypominać getta.

wojny światowej. Jednak jak twierdzi Klaus-Michael Bogdal, autor książki „Europejski wynalazek Cyganów”, antysemityzm i antycyganizm reprezentują zupełnie inne wizerunki, narracje, mechanizmy wykluczenia. W wywiadzie dla portalu Kultura Liberalna wyróżnił trzy główne kwestie różniące według niego te dwa pojęcia. „Po pierwsze, Żydzi przynieśli do Europy kulturę i religię znacznie starsze niż wartości europejskie i chrześcijańskie. W sensie kulturowym od samego początku funkcjonowali jako swego rodzaju konkurenci dla Christianitas Romana. Z tej relacji bierze się wczesny, rozwijany już w średniowieczu, a potem w epoce nowożytnej, antyjudyzm. Po drugie, struktura społeczna gmin żydowskich w wielkiej mierze odzwierciedlała kompozycję wspólnot chrześcijańskich. Charakterystyczne było dla nich zróżnicowanie wykształcenia i wykonywanych zajęć. Te dwa czynniki zdecydowały o różnicach w postrzeganiu Żydów i Cyganów. Kultury Romów nie sposób jednak uznać za konkurencyjną względem chrześcijańskiej (choćby dlatego, że znaczna część Romów to chrześcijanie). Nie można także powiedzieć, że Cyganie tworzyli spójne, a wewnętrznie zróżnicowane, społeczne całości” – powiedział Bogdal. Za trzeci powód uznał fakt, że po epoce oświecenia wszystkie narody Starego Kontynentu starały się wytworzyć własne historie. To samo robiły narody nie posiadające własnych państw, w tym Żydzi. Nie stało się tak jednak w przypadku Romów. „Brakowało u nich zarówno świadomości własnej historyczności, jak i próby wytworzenia własnego narodowego mitu. Ich kultura ustna przekazuje głównie baśnie i pieśni” – słusznie zauważył niemiecki literaturoznawca.

Kolejną istotną różnicą pomiędzy antysemityzmem i antycyganizmem jest z pewnością skala wiedzy społeczeństwa na temat zagłady tych dwóch narodów. Oba zostały zdziękowane w trakcie drugiej wojny światowej, liczby i historyczne fakty mówią same za siebie. Jednak w świadomości społecznej zagłada Romów zdaje się wciąż faktem stosunkowo mało znanym i niedostatecznie nagłaśnianym, by przedrzeć się do ogólnodostępnej wiedzy. Na próżno szukać informacji o Porajmos w podręcznikach do historii, do dziś, mimo coraz większych starań społeczności romskiej ich cierpienie i strata jakiejś doświadczyli w czasie nazistowskich prześladowań pozostają ukryte w cieniu zagłady Żydów, z rzadka tylko zyskując należny temu zdarzeniu wydzwięk i wagę. Obie te społeczności zyskały jednak miano koźła ofiarne-go, obcego, przeciw któremu trzeba się zwracać i wciąż pozostają osobną figurą, ciałem obcym w europejskiej wspólnotowej tkance. Jak pisze Anna Mirga Kruszelnicka: „W odróżnieniu do antysemityzmu, antycyganizm charakteryzuje się wysokim poziomem społecznej akceptacji – o ile antysemityzm i inne formy rasizmu zostały skutecznie usunięte z publicznego dyskursu, o tyle nie da się tego samego powiedzieć o antycyganizmie”.

Podsumowanie

Romowie w Europie doświadczają dyskryminacji we wszystkich sferach swojego życia, zaczynając na edukacji, poprzez rynek pracy, mieszkalnictwo, kończąc na ochronie zdrowia. Akty dyskryminacji przybierają na sile i są coraz bardziej radykalne, a akty agresji popełnione z nienawiści i przestępstwa popełniane na tle rasowym zdarzają się coraz częściej i przechodzą bez większego echa. Mimo starań podejmowanych przez Radę Europy i Unię Europejską, poszczególnych państw do nich należących, innych instytucji międzynarodowych i samych stowarzyszeń romskich, problem wciąż istnieje, a wyznaczone metody walki zdają się być niewystarczające, by poradzić sobie z tak dużą skalą problemu jakim jest powszechny antycyganizm. Romowie w XXI wieku wciąż zdecydowanie nazbyt często postrzegani jako są intruzi, którym nie należy się pełnia praw, a to nasuwa smutny wniosek o tym, jak wątła jest kondycja społeczeństwa obywatelskiego, które coraz bardziej się zamykając, przyjmując retorykę strachu i zagrożenia, z niesprawiedliwą łatwością spycha mniejszości etniczne na margines, uznając je za „obce” i niepotrzebne. Czy nie lepiej dla wszystkich byłoby jednak podjąć starania o zbudowanie otwartego społeczeństwa, w którym wszelkie przejawy inności są zyskiem dla obu stron, a różnice stanowią nierozłączny element wspólnego dziedzictwa?

Agnieszka Bieniek

Anty, czyli przeciw

Antycyganizmo dre Europa

Sojekh częstedyr dre vavirchane liła, publikacji i informacji pał romani tyknedyr nacja moginas te rakheł łav antycyganizm. So dava właściwie isy za łav? So da łav dokładnie oznaczyneł? Można te phenet najprostedyr kaj da łav khareł hyria zjawi-sko dre poddziapen ke romani tyknedyr nacja – zorało bango dykhiben pe łendyr, savo sphan-dło isy sykaibnasa ke łendyr poddziapen i zachowanie antyspołeczno. Dre da procesa pał zorali dyskryminacja bary rola isy stereotypo etniczno, dre savo dodział ke generalizowanio cechy i zachowanie Romengro pe łendyr sarendyr. Pełde da negatywno poddziapen, Romen bare ber-siendyr dotykinet natolerancja, vychurdypen społeczno i ksenofobia. Nahara cirostyr jednak łav antycyganizm sykaveł pes but butedyr, a pełde dova dre Europa zacznindzia pes zorałedyr te rakireł pał łeskro zwalczenio.

tłum. K. Stempień

■ Stowarzyszeni przeciwko antycyganizmo

Antycyganizmo isy szczególnie forma rasizmo, ideologia oparto pe huciedyr rasa, zadział adaj dehumanizacja i instytucjonalno rasizmo. Butedyr zoriakirdo isy jeszcze pełde dyskryminacja historyczno, savi sykaveł pes dre varykicy postaci: przemoc, nienawistwo rakiryben, wykorzystywano, stygmatyzacja i marginalizacja społeczno. Adzia hor vbaryja dre modelo zachowanie manusiengro, kaj chija wyjątkowo trwało, agresywno i powtarzająco pes, powszechno forma rasizmo, savi cefe pewnościasa trzeba te zwalczyneł pe kaźdo szczebło i wszelke śródkenca, podypen zresztą syr vavir formy rasizmo i dyskryminacja. Dre da celo kerde isy pherdo vavirchane systemy pał dokumentacja i monitoringo zachowani rasistowska i dyskryminacja, a maškre łendyr też doła kaj sykaven antycyganizmo.

Łacho przykłado mogineł te javeł adaj Brunatno Pustik savi so berś kereł Stowarzyszenio „Nigdy butedyr”. Dre pustik daja, savi vydział 1996 bersiestyr sykade isy przestęp-stwy save keren neofaszysty i skrajno prawica, incydenty rasistowska, ksenofobiczna i akty pał dyskryminacja save zadzian dre Polska. Brunatno Pustik isy najbarendyr i paciab-nytko skendyne dany pał przemoc nienawiściatyr („hate crime”) dre Polska, savuniatyr często korzystynen media i organizacji maškrethemytka. So berś dre Pustik łokhes można te rakheł incydenty kaj poszkodowana isy Roma peł-de antycyganizmo.

Podypen inicjatywa kerdzia Stowarzyszenio przeciw Antysemityzmo i Ksenofobia Phirady Rzeczpospolita, kaj kerdzia portalo Społeczeństwo pał tolerancja, pe savo można te zgłosineł incydenty pał nienawistno pheniben i nienawistna zachowani pełde etnikani, koloro cypa, paciaben, pleć czy vavir właściwości nazależna manusieskre volatyr (pał przy-

kłado napełnosprawność, phurypen). Monitoringo pał phen-iben i zachowanie nienawistno deł szansa kaj te opisyneł i analizyneł konkretna przypadki, kaj te kereł interwencji obywatelska i ciacipnytko. Maškre sare zgłoszeni pherdo dotyczynen zachowani kaj isy sykado antycyganizmo, i dre interneto, i dre sodyvesytko dzipen.

Romano Związko Szczecinkostyr dre bersia 2014-2015 też realizynełys podypen projekto kaj kharełys pes „Moda pe to-lerancja”, finansowano pełde Funduszy EOG dre programo Obywateli pał Demokracja. Dre odróżnienio dołendyr save chindziom sygedyr, daja inicjatywa skupinełys pes wyłącznie pe incydenty pał rasizmo, dyskryminacja i ksenofobia, save dotykinen romani tyknedyr nacja. Projekto dava sykadzia savi bary isy ciaciunes skala zjawisko antycyganizmo, savo dadyves isy dre sare sfery dzipen i cirosa kereł pes sojekh butedyr nabezpieczno, a incydenty sojekh zorałedyr bez-względna. Nahara korkoro pe pestyr przekonindzia pes pał dava Prezeso dre Romano Związko Szczecinkostyr Roman Chojnacki, savo ziakirełys pe poczekalnia pe doktorostyr dre przychodnia i siundzia pe peskre kana syr jekh doktoro vy-phenelys pes hyria pał romani tyknedyr nacja. Rasistowska łava siundfe też butedyr syr deś vavir pacjenty save isys adoj dre przychodnia. Syr phendzia korkoro Prezeso, poczuindzia pes zorałes dotknięto, pomimo dova kaj do hyria łava dok-toro na phendzia konkretnie pe łestyr, tylko pe celo nacja romani. Prezeso zareagindzia natychmiast i dyja te rakireł do doktorosa, ale dova nastety na poczuwindzia pes kaj te prze-mangeł. Historia daja geja duredyr, bo pošli dova Prezeso chindzia lił ke dyrektoro dre do przychodnia, dre savo opi-syndzia celo sytuacja i skandaliczna łava doktoroskre. Dre odpheniben dyrektoro przemangdzia pał hyria zachowanie doktoroskro i zapewnindzia, kaj dasavo zachowanie butedyr pes na powtórzyneła.

Fot. Иван/CC BY-SA 3.0/Wikimedia Commons

Dre 2011 berś dre Bułgaria isys bare protesty antyromane, save zagene pošli dova syr zamardo čhija rakto, saveske isys 19 berś. Manuś savo łes przetradyja dorećia 17 berś śtaryben. Dre dyves 1 październiko dre baro foro Sofia 2000 Bułgary vygene pe ulica przeciwko Romendyr, zachurdenys politykenge „bezkarność i korupcja”. Volen Siderov, siaratune dre skrajno prawicowo partia Ataka i kandydato pe prezydent, przephenetyś ke tłumo gił Pałaco Prezydencko dre Sofia i phenetyś pał dova kaj te rysioł kara meryben i kaj te javen zlikwidowano osiedli kaj isy bešte pherdo Roma, pe save phenet pes romane getty. Dre protesty dodziałyś ke but incydenty i marybena pe tło etnikano. Manusia denys godli rasistowska ława: „Roma pe sapani, Turki teł čhury!”. Pherdo manusien zarykirde hełade. Cwetelin Kynczew, siaratuno dre partia Euroroma, savi reprezentyneł romani tyknedyr nacja dre Bułgaria phendzia pał da sytuacja: „Na powinno pes jamen Romen te ocenineł, pełde dykhipen pe romane przestępcendyr”. Media kharde protesty pogromy antyromane. ONZ i OBWE potępidłte protesty i przemoc dre łendyr. Dre Bułgaria antycyganizmo isy zjawisko savo pes na ugaruveł. Dre 2009 berś Premiero dre Bułgaria Bojko Borisow phendzia pe Romendyr kaj isy „hyria materiało manusitko”, pe so vicesieratuno dre Partia Europejska Socjalisty, Jan Marinus Wiersma, phendzia kaj ława dała przegene nadyćli granza maśkre prawicowo populizmo, a ekstremizmo.

Sytuacja daja sykaveł syr bezkarna czujinen pes manusia so vyphenen ława nienawistna, często publicznie i paś ogólny brako reakcja albo nawet przytakiwano vavirengro. Mogineł pes te vydeł naktórengy kaj manusia save sykaven nienawiść dre rakiryben isy anonimowa internauty kaj garuven pes pał vavirchane nicki, ale nastety narzadko isy dava teź manusia pošli bary edukacja, save keren bucia dre zawody pał hucio paciaben publiczno, save dre buty ratynen manusiengro dzipen i sastypen, a prywatnie isy łen radykalna poglądy... Antycyganizmo isy wszędzie, obojętnie pał grupa społeczno i statuso materialno.

■ Działani Uniakre i Radakre

Pał zwalczenio antycyganizmo zorałes działynen varykice bersiendyr Unia Europejsko i Rada Europakry. Dre 2011 berś Europejsko Komisja przeciw Rasizmo i Natolerancja (ECRI), savi isy nazależno organo pał monitoringo paś Rada Europakry pał zwalczanie rasizmo, dyskryminacja rasowo, ksenofobia, antysemityzmo i natolerancja, vydyja zalecenio nr 13, pał zwalczanie antycyganizmo i dyskryminacja pe Romendyr. ECRI čhindzia adoj kaj thema kaj isy membry dre Rada Europakry te zacegeren (doła kaj jeszcze na zacegerde) Protokoło nr 12 ke Europejsko Konwencja pał Ciacipena Manusitka, i Konwencja Ramowo pał ochrona tyknedyr nacji. Thema maś te zastosynen, odpowiednio ke plany poszczególne themengre, bare działani bute vavirchane rygendyr pał problemy Romengre, i te zaangażynen dre dova łen korkoren kaj khetanes te opracyneł koncepcji i polityka pał łendyr. Khetani buty pał dava isy te keret dova kaj barioła pacia-

ben maśkre Romendyr i rajendyr, a pał dava te przygotyneł i powołyneł mediatoron, maśkre save javena teź manusia romane tyknedyr nacjaty. Komisja zalecindzia kompleksowo zwalczanie antycyganizmo dre dasave dziedziny syr edukacja, bucia, warunki kheyrtka, opieka sastypnytko, media, śtety publiczna, usługi publiczna, so sykadzia kaj da hyria zjawisko isy dre každo sfera dzipen Romengro i dre da sare kotyra isy jeszcze pherdo ke poprawa dre vavir bersia. ECRI isy instytucja savi pełde bersia regularnie khareł kaj thema membry te podłen działani pał zwalczanie bango dykhiben, dyskryminacja, przemoc i vychurdypen społeczno, save doświadczyneł romani tyknedyr nacja, i kaj te javet dyni ciaciuni szansa łenge kaj te zarykiren peskry tożsamość.

Čtar berś pošli dova isys baro wydarzenio Romenge, syr Parlamento Europejsko vydyja rezolucja pał okazja Maśkretymytko Dyves Romengro, savi dotyczyneł antycyganizmo dre Europa i uznanio pełde Unia dyves svetytko pał zamaryben manusitko Romen dre dujto svetytko meryben. Parlamento isys zaniepokojono kaj barioł zjawisko antycyganizmo, syr dyćto isys pełde retoryka antyromani i brutalna ataki pe Romendyr dre Europa, i podkreślindzia dre rezolucja kaj zwalczanie da hyria zjawisko isy konieczno pe sare szczebli i sare możliwe środkenca. Podkreślindzia teź kaj zjawisko dava isy szczególnie uporczywo, brutalno i powszechno forma rasizmo, pełde dava khardzia thema membry ke zorałedyr meryben antycyganizmosa dre peskre themegre strategii pał integracja Romengry, i paś dava te keren promocja pał najfededyr praktyki. Parlamento śchurdyja teź uwaga pe phary sytuacja Romniengry i romane čhavorengry. Rezolucja phenetyś kaj trzeba te dorakheł kaj ke themengre

Dre 2013 berś dre południowa Czechy, dre foro Czeska Budziejowicy dogeja ke incydento pe placo zabaw čhavorengre, pošli savo syges kerdzia pes baro konflikto maškre Romendyr a enikane Czechendyr. Czechy zorganizyndŕe antyromani demonstracija i khetanes gene ke lokalno osiedlo Máj, kaj bešte isy saveš 350 Roma. Dogeja ke maryben, pošli dova syr tŕumo na kandyja heŕaden. Maškre demonstranty isy pherdo neonazisty, save kamenys te przedział pełde kordono heŕadendyr, salutynenys Hitleroske i denys godli rasistowska ŕava, a ke jone dodzianys khetanes manusia kaj isy adoj bešte. Saveš 10 manusia čhine ranna, a 40 phandŕe heŕade. Pošli da wydarzenio guvernio i heŕade dre Czechy darenys pes kaj mogineŕa te dodział ke jesczce baredyr protesty antyromane, save moginena te przytyrdeŕe neonazistowska skinen Czechendyr i vavire themendyr. Dre Czechy Roma dzide isy najbutedyr dre nadorakte osiedli kherytka dre najgorsiedyr koty-
ra foroskre. Štetytka organizaciji ngo phenen, kaj społeczności daŕa zaczyninen te przybiškireŕe getty.

Fot. Václav Zouzalík/CC BY 3.0/ Wikimedia Commons

strategii pał integracija Romengry te javen wŕączona konkretna ŕodki pał ciacipena dziuvlengre i te javeŕe uwzględniono aspekto pał pŕeć. Sphandŕo daŕesa isy teŕ te javeŕe dova kaj pał ocena i sobersitko monitorowanio sare elementy themengre strategii te javeŕe sčhurdyni uwaga pe perspektywa ciacipena dziuvlengre i pał równość pŕci. Vavir kharyben isy pał priorytetowo traktowanio čhavoren pał wdražanio unijn na ramy save dotyczynen pał themengre strategii pał integracija Romengry. Kaj te oddeŕ patyv rypyrybnytko dofenge kaj nasiadzine dre zamaryben manusitko Romen dre dujto svetytko maryben ustanowindŕe dyves europejsko, savo kharde Europejsko Dyves Rypyrybnytko pał Ofiary dre Holokausto Romengro.

Antycyganizmo pe peskro sposobu zwalczynen teŕ Sasy, them savestyr manusia bersia daŕestyr kerda Romenge nawyobraŕalna dukha, dadyves kameŕ zoraŕes te deŕ but pał romani tyknendyr nacja. Kaj te zaŕeŕ pes zoraŕes problemosa pał dyskryminacja Romen i Sinti – grupy save chociaŕ isy juŕ dre do them pełde century, to ceŕo ciro dotykinet ten adoj natolerancja – dre marco 2019 berś powoŕyndŕe desiujejk manusitko Komisja pał Antycyganizmo. Maškre eksperty dre guvernytko komisja isy teŕ vykendyne manusia Sinti i Romendyr. Najharedyr ke 2021 berś komisja daja isy te przygotyneŕe raportu i wytyczne pał przeciwdziałanio rasizmo pe tyknendyr etnikane: Roma, Sinti, Jeniszy i vavir grupy manusia, pe save phenet pes negatywnie „Cyganie”. Membro dre do komisja Frank Reuter, savo kereŕ buty dre Centrum pał Badanio Antycyganizmo pe Uniwersytetu dre Heidelberg phendzia kaj „hara na deŕys pes but pał da temato teŕ względo ogólnospołeczno i syklakirdo”. Zauwaŕyndzia jof kaj pomimo dova kaj isy dyćli bary poprawa dre ostatnia bersia, to ceŕo ciro isy skuteczno antycyganistyczno bango dykhipen, savo zakerdo isy na tylko dre siere manusiengre, ale teŕ dre działani instytucjengre. Zadanio Komisjako pał Antycyganizmo isy zorali analiza pał dawa saro, a pošli dova opracowanio sposobu kaj dawa te rozmareŕ. Fakto, kaj guvernio federalno powoŕyndzia pał da celo komisja ekspertengry, sykaveŕ kaj polityki poddzian kana ke antycyganizmo powaŕnie.

■ Pał zjawisko dre sfery syklakirdre

Zjawisko antycyganizmo isy adzia skomplikowano i obteŕ dakicy dziedziny, kaj zaline pes ŕesa syklakirdre i vygene vavirčhane publikacji pał dawa. Pał antycyganizmo dre sfera čhibiakry čhineŕys Marcin Szewczyk dre pustik butedzienytko „Wymiary dyskryminacja i vyčhurdyphen Romen dre Polska. Čhib – kultura – instytucji publiczna”. Syklakirdo dawa čhineŕ kaj antycyganizmo čhibiakro isy pojęcio but baredyr syr nienawistno pheniben. „Antycyganizmo čhibiakro isy teŕ dasavo przekazo dre savo nani negatywno intencja, a dawa isy przecieŕ podstawowo warunko kaj pe savoŕ rakiryben te phenas kaj isy nienawistno pheniben. Jednak podypen syr nienawistno pheniben antycyganizmo čhibiakro sphandŕo isy publiczne rakirybnasa. Pał względo specyfika internetu, kaŕdo vypheniben savi isy adoj začhindŕo, dre pewno senso isy przekazo publiczno” – čhineŕ Szewczyk. Kulturoznawca podeŕ kaj poziomo dre čhibiakry dyskryminacja pe Romendyr dre Polska isy ciaciunes hucio. Sčhurdeŕ uwaga pe dova, syr but waŕno isy samo treść phendli dre media, a konkretnie ŕakry rzetelność: „Analiza pherdo przykŕady čhibiakro antycyganizmo dre internetu sykaveŕ, kaj mogineŕ jof te javeŕe dre vavirčhane formy. Maškre vavirendyr sphandŕo isy dziennikarsko odphenibnasa pał pheniben nasprawdzona informacji, a dawa często isy uwarunkowano dre wymaganio pał butedyr przedypen apre dre konkretno przypadko medium”. Syr ciacies zauwaŕyndzia Szewczyk: „Dre przypadko Romengro internetu zamiast te javeŕe šteto kaj isy frei i swoboda, isy paŕe vavir narzędzio pał tengry dyskryminacja”.

Jesczce zoraŕedyr przykŕady podeŕ dr antropologii i romani aktywistka Anna Mirga-Kruszelnicka, savi phenet kaj antycyganizmo isy tolerowano forma rasizmo. Wedŕug ŕatyr nienawistno pheniben ke Roma sojekh częstedyr na sykaveŕ pes tylko dre rakiryben prawicowa radykaŕengro, ale teŕ dre vyphenibena publiczne manusiengre mainstreamostyr. „Polityki phenenys juŕ pe Romendyr kaj isy „pasoŕyty” (dre Stowacja) czy „janvara” (dre Bułgaria phendzia adzia Ministro pał Sastypen). Skandaliczna przypadki zdarzynen pes teŕ

pe Zachodo, pał przykłado burmistrzo dre francusko foryco Cholet phendzia kaj „może Hitlero na zamardzia wystarczająco but Romen” – čhindzia dre peskro čhiniben „Romani lekcja pał historia”. Łakre zdaniosa baredyr antyromane nastroji sykaven zorałedyr problemy save isy dre Europa, so vydział pełde retoryka dar i zagrożenio ke sare manusia, save uważana isy pał obca.

■ Podypen ke antysemityzmo

Antycyganizmo dre peskry istota isy zjawisko podypen ke antysemityzmo, jednak – so isy butedyr syr pewno i zorałes ważno – nani dre dasavo samo stopnio zwalczano i uznawano pełde baredyr społeczeństwo. Nacji čhindytko i romani isy dre manusitko świadomość dre jekh kategoria, so duminen pał rasizmo, masowa eksterminacji czy ogólnio tragedia dre dujto svetytko maryben. Jednak syr phenet Klaus-Michael Bogdal, autoro pustik „Europejsko wynalazko Romengro”, antysemityzmo i antycyganizmo sykaven całkiem vavir wizerunki, narracji i mechanizmy vychurdypen. Dre wywiado łesa, savo sykado isy pe portalo Kultura Liberalna wyróżnindzia tryn główna kwestii save różninen łeskre zdaniosa da duj pojęci. „Po jekh to, Čhinde jandfe ke Europa kultura i religia but phuranedyr syr wartości europejska i chrześcijańska. Dre kulturowo senso same początkostyr isys adzia syr konkurenty ke chrześcijaństwo rzymsko. Dałe relacjaty lija pes właśnie antyjudaizmo, savo bariołys już dre średniacentury, a pošli dova dre epoka nevecirytko. Po dujto, struktura społeczno dre gminy čhindytko dre bare kotyra podypen isy ke kompozycja khetanipena chrześcijańska. Charakterystyczno isys dre łendyr vavirčhanipen vysaklykiryben i keryben bucia. Da duj czynniki zadecydyndfe pał vavirčhano dykhiben pe Čhindendyr i Romendyr. Kultura Romengry našty przeciež te przydzineł kaj isy konkurencyjno ke chrześcijańsko (choćiažby pełde dova, kaj bary kotyr Roma isy chrześcijany). Našty też te phenet, kaj Roma isys jekh spójno społecznosc, a maškirał vavirčhani dre pestyr” – phendzia Bogdal. Pał tryto powodo podeł fakto, kaj pošli epoka oświecenio sare nacji dre Phurano Kontynento starynenys pes ke vykeret peskro historii korkore. Adzia samo kerenys też nacji, saven na sys peskro thema, pał przykłado Čhinde. Na zageja dava jednak dre przypadko Romengro. „Brakinety ke jone świadomość pał fengry historia i na próbinenys te vykeret savoš fengre nacjakro mito. Łengry kultura oparto pe pheniben a na pe čhiniben, przeligirełys głównie baśni i gila” – słusnie zauważyndzia sasytko literaturoznawca.

Vavir istotno różnica maškra antysemityzmo i antycyganizmo isy pe pewno skala dzinipen dre społeczeństwo pał temato zagłada da duje nacjengry. Sodu jechine vymarde dre baro kotyr dre dujto svetytko maryben, dałestyr historyczna fakty phenen jasno. Jednak dre świadomość społeczno zagłada Romengry isy ceło ciro fakto kuty dzindło i nadostatecznie nagłašniano, kaj te vdział ke powszechno dzinipen. Nastety na rakhasam informacji pał Porajmos dre pustika ke szkoły pał historia. Ke dadyves, pomimo sojekh baredyr starani Romengre, fengre cierpieni i strata savi doświadczyndfe pełde nazistowska prześladowani isy garude dre cienio zagłada Čhindengry, z rzadka tylko fengre dukha isy rypyrde zorałedyr. Pe soduj da nacji odmaren pes hyria nastroji społeczna, pełde dova kaj manusia poddzian ke jone kaj isy jone obca, kaj isy rygaty dre khetanipen europejsko. Syr čhineł Anna Mirga-Kruszelnicka: „Dre odróżnienio ke anty-

Fot. Bundesarchiv, Bild 146-1987-114-73 /CC-BY-SA 3.0/Wikimedia

Robert Ritter isys sasytko psychiatra, nazistowsko badaczko Romen, savo pomoginety dre eksterminacja. Pošli dova syr Hitlero dogeja ke władza dre Sasy, Ritter zalija pes pał badani kaj te rakheł sposobu pe identyfikacja kaj te vyhyteł manusien łockirden dre mieszana małżeństwo sasytko-romane, čhindytko-romane i pe tykndyr skala sasytko-čhindytko. Dre peskry buty sykakirdy phenety hohani teza, kaj Roma i manusia kaj isy ten chociażby dre kotyr poddzian romano, pełde peskre geny isy patologiczna, kryminogenna i upośledzona pe gody. Ritter podełys kaj Romen trzeba te vychurdeł sasytko społeczeństwestyr. Ligirełys programy badawcza, dre save skendety pomiary antropologiczna Romengre i vyhytełys Romen i manusien mieszanacjendyr, kaj te phandef ten dre specjalna lagry, a pošli dova dre lagry koncentracyjna, kaj też ten badynety – pał przykłado dre Dachau. Pe podstawa łeskre badani zacznindzia pes akcja pał sterylizacja Romen dre Sasy, pełde dova kaj uważana isys kaj nani čhi moł rasowo.

semityzmo, pał antycyganizmo isy baro poziomo akceptacja społeczno – antysemityzmo i vavir formy rasizmo čhine skutecznie vychurdyne publiczne dyskusjaty, ale nastety našty deł pes te phenet do samo pał antycyganizmo”.

■ Podsumowanie

Roma dre Europa doświadczyne dyskryminacja dre sare sfery peskro dzipen, jangifesty te vyparuvel edukacjaty, pełde bucia, khera, aż ke ochrona sastypen. Akty dyskryminacja isy sojekh zorałedyr i butedyr radykalna, a akty agresja kerdy pełde nienawiść i przestępstwy kerde pe tło rasowo zdarzynen pes sojekh częstedyr i przedzian by baredyr problemostyr. Pomimo starani save keren Unia Europejsko, Rada Europakry, thema kaj isy memby i korkore romane organizacji, problemu ceło ciro isy baro, a przyline metody pał zwalczanio vydeł pes kaj navyčhen, kaj te poradzineł peske dasave bare skalasa problemu, savo isy powszechno antycyganizmo. Roma dre XXI centuro ceło ciro zdecydowanie za but isy dyktle syr intruzy, savenge na naležnyel pes ceła ciacipena. A dava jandef ke siero smutno wniosko dałestyr syr hurdory isy kondycja obywatelsko społeczeństwestyr, savo sojekh butedyr pes zaphandef, przyteł retoryka pał dar i zagrożenio, i nasprawiedliwie tokhes zešpuł tykndyr nacji pe margineso, syr sykaveł kaj isy jone fenge obca i napotrzebna. Czy na fededyr sarengre javiaby jednak kaj te keret starani pał zbudowanie phirado społeczeństwo, dre savo wszelka przejawy vavirčhanipen isy zahtyliben soduje rygengre, a różnicy isy narozreskirdo elemento khetano dziedzictwo?

Miejsce Straceń na terenie Karnego Obozu Pracy Treblinka I. Każdy krzyż upamiętnia jedną ofiarę. Według obliczeń na terenie Treblinka zginęło około 2000 Romów. Fot. Agnieszka Bieniek

Ku upamiętnieniu

Porajmos, Samudaripen, Holokaust – wszystkie te obco brzmiące słowa odnoszą się do najtragiczniejszego w dziejach Romów wydarzenia, jakim była zagłada tego narodu dokonana przez nazistów w trakcie drugiej wojny światowej. Pochłonęła setki tysięcy niewinnych istnień w gettach, przymusowych obozach pracy i obozach koncentracyjnych takich jak Auschwitz-Birkenau, Treblinka czy Bełżec, ale także w lasach, na bezdrożach, gdzieś, gdzie dziś ślady dawno zatarł czas, a zamordowani nie doczekali się godnego uczczenia ich pamięci, czy choćby zwykłego pożegnania. Zagłada przez wiele lat przemilczana, jakby próbowano ją ukryć, wymazać, zapomnieć. Nienagłaśniana tak, jak choćby eksterminacja Żydów, choć równie tragiczna w swych skutkach. Z biegiem czasu i za sprawą starań przedstawicieli społeczności romskiej, temat zagłady przedarł się do świadomości społeczeństwa, zaczął być zauważany i ważny. Aktualnie Holokaust narodu romskiego jest przedmiotem wielu dyskusji uczonych, powstaje na ten temat wiele publikacji, a miejsce jakie zajmuje w pamięci samych Romów ma nieocenione znaczenie dla kształtowania się ich tożsamości narodowej.

Rada Muzeum Treblinka

Coraz częściej podejmowane są działania mające na celu upamiętnienie ofiar zagłady, jak choćby wznoszenie pomników ku ich pamięci, budowanie muzeów i stałych ekspozycji poświęconych ofiarom Holokaustu. Tego typu upamiętnienia możemy zobaczyć między innymi w oświęcimskim obozie Auschwitz-Birkenau, gdzie blok nr 13 w całości poświęcony jest właśnie upamiętnieniu zagłady Romów i ukazuje szczególny wymiar nazistowskiego ludobójstwa popełnionego na Romach w okupowanej przez nazistów w Europie. W Birke-

nau na odcinku BIIe znajduje się także pomnik upamiętniający ofiary narodowości romskiej, przy którym rokrocznie odbywają się uroczyste obchody Dnia Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti.

Na terenie byłego karnego obozu pracy w Treblince, gdzie stracono ok. 2 000 osób, również powstał pomnik upamiętniający romskie ofiary. Jednak to nie koniec działań w tym miejscu, w październiku tego roku powołano Radę Muzeum Treblinka znajdującego się na terenie tegoż obozu. W skład Rady powołano następujące osoby: Prof. dr hab. Zofia Chyra-Rolicz, Magdalena Sałata, Artur Zióntek, Barbara Janina

Inauguracyjne posiedzenie Rady Muzeum Treblinka w jego siedzibie w Wólce Okrąglik. W jego trakcie wybrano Przewodniczącą i Wiceprzewodniczącą oraz omówiono bieżące sprawy dotyczące działalności Muzeum. Fot. Muzeum Treblinka

Sochal, Roman Chojnacki, Jarosław Sellin, Albert Stankowski oraz Elżbieta Lanc. Rada powołana została przez Zarząd Województwa Mazowieckiego na kadencję 2019-2023 i sprawować ona będzie nadzór nad wypełnianiem przez muzeum jego powinności wobec zbiorów i społeczeństwa. Do jej zadań należy również ocenianie (na podstawie przedłożonego przez dyrektora muzeum sprawozdania) rocznej działalności muzeum oraz opiniowanie przedłożonego przez dyrektora przyszłorocznego planu działalności.

Fakt, że do składu Rady Muzeum dołączył przedstawiciel społeczności romskiej, Prezes Związku Romów Polskich Roman Chojnacki, świadczy o tym, że świadomość o ogromie straty jaką poniósł naród romski w czasie Holokaustu przedostaje się do świadomości społeczeństwa i daje szansę na realny wpływ tej mniejszości etnicznej na działania Muzeum upamiętniające liczne romskie ofiary poległe w obozie.

29 października w siedzibie Muzeum w Wólce Okrąglik odbyło się inauguracyjne posiedzenie Rady Muzeum. W jego trakcie uchwalono Regulamin Rady, dokonano wyboru Przewodniczącej i Wiceprzewodniczącej Rady Muzeum. Przewodniczącą została Elżbieta Lanc, Wiceprzewodniczącą zaś Prof. dr hab. Zofia Chyra-Rolicz. Elżbieta Lanc to polityk, nauczycielka i samorządowiec. Specjalista w zakresie zarządzania oświatą, audytu i kontroli zewnętrznej oraz zarządzania projektami współfinansowanymi ze środków Unii Europejskiej. W latach 2001-2003 wicewojewoda mazowiecki, od 2014 Członek Zarządu Województwa Mazowieckiego odpowiedzialna za zdrowie, edukację, sport i politykę społeczną. Prof. dr hab. Zofia Chyra-Rolicz jest historyczką, profesorką nauk humanistycznych, działaczką spółdzielczości i publicystką. To także autorka licznych książek, artykułów naukowych i popularno-naukowych w języku polskim i angielskim: m. in. „Żydzi na Podlasiu”. Członek Komitetu Nauk Historycznych PAN oraz Rady Konsultacyjno-

Programowej KRS. Wiceprezes Towarzystwa Spółdzielców. Obecnie nauczyciel akademicki w Zakładzie Historii XIX i XX wieku Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach.

Podczas inauguracyjnego zebrania Rady jej Członkowie ocenili zesłoroczną działalność Muzeum Treblinka oraz pozytywnie zaopiniowali plan pracy Muzeum na przyszły rok. Ponadto podjęto uchwałę w sprawie pozytywnego zaopiniowania kandydatury Gideona Nissenbauma na kolejnego, dziewiątego członka Rady Muzeum przy Muzeum Treblinka. Dyrektor Muzeum Treblinka dr Edward Kopówka zapoznał członków Rady z aktualną sytuacją i działalnością muzeum. Poruszono bardzo istotny temat planowanej budowy nowego budynku wystawienniczo-edukacyjnego, Członkowie zapoznali się z terenem przyszłej budowy. Wzniesienie nowego obiektu ma w szczególności umożliwić lepsze osiągnięcie celów statutowych Muzeum, którego głównym zadaniem jest utrwalanie historii obozów zagłady i pracy poprzez dokumentowanie, upamiętnianie i rozwijanie edukacji historycznej oraz opieka nad terenami poobozowymi, mająca na celu ochronę pozostałości poobozowych i istniejącego upamiętnienia. Planowany obiekt miałby przyjąć około 150 tysięcy zwiedzających osób rocznie, obecnie jest to 70 tysięcy osób. Przedsięwzięcie ma pozwolić na znaczące unowocześnienie systemów ekspozycyjnych i informacyjnych. Realizacja inwestycji ma przyczynić się nie tylko do zachowania cennego dziedzictwa kulturowego, ale ma stworzyć także możliwość realizacji nowych przedsięwzięć wystawienniczych, dostosowanych do szerokiego grona odbiorców. W planach jest także ekspozycja dotycząca romskich ofiar obozu. Etap wykonawczy tego ambitnego planu ma się odbyć w 2022 i 2023 roku.

Kolejnym istotnym przedsięwzięciem jakim zajęło się niedawno Muzeum, było upamiętnienie byłej Stacji Treblinka, gdzie wykonano zespół memoratywny składający się z tablic

informacyjnych i nasypu ziemnego, na którym posadowiono 27 sztuk prefabrykowanych elementów betonowych, które swoją formą nawiązują do symbolicznej bocznic kolejowej na terenie upamiętnienia byłego nazistowskiego obozu zagłady Treblinka II. Trwają prace nad wykuciem w kamieniu okolicznościowego napisu i utwardzeniem terenu.

Prace badawcze i ekshumacyjne na terenach byłych obozów

Innym zmiennym działaniem mającym na celu dbanie o pamięć tysięcy ofiar, które zabrała zagłada Romów są wciąż przeprowadzane na terenach dawnych obozów zagłady i obozów pracy działania ekshumacyjne i odkrywcze. W dniu 12 listopada 2019 roku prokurator Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Szczecinie, w ramach śledztwa prowadzonego w sprawie zbrodni dokonanych w latach 1941-1944 na więźniach niemieckiego obozu pracy przymusowej Treblinka I, przystąpił do takich właśnie oględzin miejsca, w którym funkcjonował obóz oraz terenu tzw. Miejsca Straceń. Oględziny miały na celu ustalenie miejsc, w których mogą znajdować się masowe i pojedyncze groby ofiar obozu oraz miejsc kaźni.

Badania przeprowadzone zostały przez biegłych z zakresu fotogrametrii i systemów informacji przestrzennej, archeologii, kryminalistyki, antropologii i medycyny sądowej, którzy wykorzystali do badań specjalistyczne sprzęty. W tym celu prokurator powołał zespół biegłych z krajowych i zagranicznych placówek naukowych, a mianowicie z Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie, Politechniki Warszawskiej, University of Science and Technology in Trondheim, Austrian Academy of Sciences oraz Staffordshire University. Na miejscu był również Prezes Związku Romów Polskich Roman Chojnacki oraz Gerard Gierliński, słynny romski paleontolog z Państwowego Instytutu Geologicznego. Oględziny nie miały na celu podjęcia ewentualnych szczątków ludzkich, a jedynie ustalenie miejsc, w których znajdują się mogiły ofiar oraz miejsc egzekucji. W media można było znaleźć błędne informacje o skutkach oględzin, mówiące że IPN odkrył zbiorową mogiłę na terenie obozowego parkingu, dlatego o profesjonalny komentarz w tej sprawie poprosiliśmy eksperta Gerarda Gierlińskiego, który brał udział w oględzinach.

„Kilka godzin temu wróciłem z Treblinka. Dziś (16 listopada – dop. red.) byłem tam po raz drugi, jako obserwator z ramienia Związku Romów Polskich. Nawiązując do doniesienia TVP INFO pragnę uściślić, iż prac wykopaliskowych na terenie parkingu nie zainicjowało odkrycie grobu w tym miejscu, lecz znaleziska szczątków ludzkich w sąsiedztwie. Znaleziska te wywołały niepokój i podejrzenie, że parking ten może się znajdować na linii grobów. W związku z tym, w pierwszej kolejności (we wtorek 12 listopada)

(fot. „d”) Kości ofiar zastaniają badacze, gdyż prokurator nie wyraził zgody na ich fotografowanie. Fot. Gerard Gierliński

podjęto prace sondażowe. Cała powierzchnia parkingu została przebadana georadarem oraz wykrywaczem metalu (widać to na zdjęciach zamieszczonych przez TVP INFO). Znaleziono charakterystyczny nabój produkcji austriackiej, jakiego używało wojsko nazistowskie podczas funkcjonowania obozu (piszę nazistowskie, gdyż było ono głównie ukraińskie, rosyjskie i białoruskie, a w małym procencie niemieckie). Mniej istotne przedmioty metalowe, które znaleziono to wspomniana przez TVP INFO klamra od paska do spodni, monety PRL-owskie, nabój używany przez wojsko radzieckie i metalowe ogniwo stanowiące stoper ściągacza w odzieży.

W następnej kolejności (w środę, czwartek i piątek) podjęto prace ziemne na terenie parkingu i w strefie jego obwodu (fot. „a”, „b”) na podstawie wskazań georadaru ujawniającego naruszenie warstw osadu, mogących być wskaźnikiem jam grobowych. W wyniku tych prac nie natrafiono jednak na szczątki ludzkie w obrębie parkingu. Dobrze zachowana skórzana podeszwa buta w rozmiarze ponad numer 40 oraz liczne szczątki ludzkie znaleziono natomiast na obrzeżu parkingu na stosunkowo niewielkiej głębokości (fot. „c”, „d”). Kości były wymieszane, nieartykułowane (czyli bez porządku anatomicznego), należące do różnych osób i skoncentrowane razem na małej przestrzeni. Kości za przyzwoleniem reprezentantów mniejszości romskiej (Roman Chojnacki ze Związku Romów Polskich i ja) oraz żydowskiej (Aleksander Schwarz z Komisji Rabinicznej ds. Cmentarzy) zostaną przebadane genetycznie w celu ustalenia przynależności etnicznej ofiar.

Na załączonych zdjęciach „c” i „d” kości ofiar zastaniają badacze, gdyż prokurator nie wyraził zgody na ich fotografowanie. W momencie robienia zdjęcia archeolog z lewej, na pierwszym planie, wzięta żuchwą ludzką z kratownicy po prawej, aby ją zastąpić ustawivszy się do mnie plecami. Żuchwa była doskonale zachowana, bardzo wąska, z pełnym uzębieniem i należała zapewne do bardzo młodej osoby.

(fot. „a”) Prace ziemne na terenie parkingu i w strefie jego obwodu podjęto na podstawie wskazań georadaru ujawniającego naruszenie warstw osadu, mogących być wskaźnikiem jam grobowych. Fot. Gerard Gierliński

To na razie wszystko co mogę powiedzieć w sprawie wykopalisk na parkingu w Treblince.”

Karny Obóz Pracy Treblinka I funkcjonował od lata 1941 r. do końca lipca 1944 r. Dokładna liczba więźniów obozu nie jest znana. Przyjmuje się, że osadzono tu przeszło 20 000 więźniów, z czego około 10 000 zmarło na skutek chorób, niewolniczej pracy, ekstremalnych warunków bytowych, zostało zakatowanych lub rozstrzelanych, wśród nich znajdowało się wielu Romów. O dalszym ciągu badań na terenie obozu będziemy pisać w kolejnych numerach naszego czasopisma.

Miejsca upamiętnienia

Wielu Romów ginęło w czasie wojny zniemacka, na leśnych drogach naziści zatrzymywali całe tabory, by potem brutalnie je rozstrzelać. Ginęli tak dorośli i dzieci, kobiety i mężczyźni, bez pożegnania, bez oddania im godności jaka należy się każdemu człowiekowi. Do dziś nie znamy wszystkich miejsc tych okropnych kaźni, wielu Romów spoczywa pod ziemią i po dziś dzień nikt nie może zapalić na ich grobie symbolicznego płomyka. Dlatego tak bardzo istotne jest dbanie o umożliwienie oddania czci i pamięci ofiarom Holokaustu w miejscach, które znamy. Budowanie pomników, stawianie tablic, muzeów, uświadamianie, że ci którzy ginęli bez winy istnieli i oddali swe życie przez bezmyślną nazistowską ideologię. By miejsca te przestrzegały przed tym jak okrutny może być dla człowieka drugi człowiek.

Najbardziej znane miejsca upamiętnienia romskich ofiar Holokaustu znajdują się na terenach byłych obozów kon-

centracyjnych i obozów pracy, nie można jednak zapomnieć o Małopolskim Szlaku Martyrologii Romów, który stanowi świadectwo najtragiczniejszych losów Romów na tym obszarze. W Małopolsce istnieje szereg miejsc służących upamiętnianiu romskiej martyrologii, które wytyczają szczególnie szlak na mapie Polski, co roku przemierzany przez Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów, którego uczestnicy oddają po drodze cześć swoim poległym braciom. Trasa Taboru prowadzi od Muzeum Etnograficznego w Tarnowie, przez Żabno, gdzie znajduje się masowy grób romskich ofiar, Szczurową – masowy grób i pomnik, Borzęcin Dolny – pomnik, a kończy się w Bielczy, gdzie również odnaleziono i upamiętniono masowy grób Romów, którzy zginęli podczas Holokaustu.

Na terenie Małopolski wciąż planuje się tworzenie kolejnych miejsc pamięci, ale wymaga to czasu i przede wszystkim środków na to przeznaczonych. W tworzeniu takich memoriałowych obiektów nie tylko w Małopolsce, ale na terenie całego kraju, nieocenioną rolę odgrywają środki państwa, które wspomagają budowę pomników, tablic pamiątkowych i innego rodzaju upamiętnień, co definitywnie świadczy o dobrej woli władz i coraz większym znaczeniu zagłady Romów w świadomości społeczeństwa. Zdarzają się karygodne sytuacje, takie jak ta z 2016 roku, kiedy to wandalami pod osłoną nocy zdewastowali siekierami pomnik rozstrzelanych Romów w Borzęcinie. Mimo wszystko chcemy wierzyć, że to tylko incydenty, które służyć mogą jedynie za zły przykład w procesie uświadamiania o ogromie tragedii jaka spotkała naród romski w czasach drugiej wojny światowej.

Agnieszka Bieniek

Romni spheñeł Devłores paś grobo zamarde manusiengro dre Treblinka. Fot. Agnieszka Bieniek

Porajmos, Samudaripen, Holokausto – sare da ława kharen najzorałedyr dukhano ciro dre historia Romengry, dre savo isys zamaryben manusitko pe romani nacja pełde sasytke nazistendyr dre dujto svetytko maryben. Nasiadzine dre do ciro sieła bara nawinna romane manusia – dre getty, lagry bucitka i lagry koncentracyjna, adzia syr Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Bełżec, ale też dre vesia, pe fełdytka droma... Kajś, kaj dadyves nani już ślady, pełde dova kaj ciro saro skhościa, a zamarde manusia na doziakirde pes godno garuiben i rypyrybnytko patyv. Pał zamaryben dava pełde pherdo bersia na sys čhi rakirde, adzia syr te kamdłeby dava te ugaruveł, te skhoseł czy začhakireł, te zabiškireł.

Pał rypyryben

Pał zamaryben Romen na dełys pes godli syr pał zamaryben Čhinden, chociaź soduje nacjenge isys dava podypen tragedia. Pošli bare bersia pełde starani romane organizacijengre, temato dava przegeja w końcu ke świadomość dre społeczeństwo, čhija dodyktło i waźno. Kana pał Holokausto romane nacjako isy pherdo dyskusji syklakirde manusiengre i ceło ciro vydzian neve publikacji pał da temato, a rypyryben pał peskry dukhani historia isy romane nacjake jekh maškre najbaredyr kotyra dre łengry tożsamość nacjakry.

Rada Muzeum Treblinka

Sojekh butedyr isy kerde vavirčhane działani kaj te javen rypyryde romane manusia zamarde pełde Sasendyr. Thode isy pomniki rypyrybnytko, keret pes neve muzuey i stała ekspozycji pał zamarde manusia dre romano holokausto. Dasavo šteto moginas te obdykhet

dre Oświęcim dre lagro Auschwitz-Birkenau, kaj dre ceło bloko nr 13 isy sykady wystawa rypyrybnytko pał Porajmos i zorałes sykaveł nazistowsko zamaryben manusitko pe Romendyr dre okupowano Europa. Dre Birkenau dre šteto Błe terdo isy pomniko rypyrybnytko pał zamarde Romendyr, paś savo so berś isy kerde uroczysta obdziapena Rypyrybnytko Dyves pał Porajmos.

Dre šteto kaj isys lagro bucitko dre Treblinka, kaj zamarde čhine saveś duj bara manusia romane nacjaty, też isy thodo pomniko rypyrybnytko pał zamarde adoj Romendyr. Jednak okazyndzia pes kaj dava nani sare inicjatywy dre dava šteto, pełde dova kaj dre październiko dava berś powołano čhija Rada Muzeum Treblinka, savo isy kerde pe phuv kaj isys da lagro. Dre Rada ve-

gene dała manusia: Prof. dr hab. Zofia Chyra-Rolicz, Magdalena Sałata, Artur Zióntek, Barbara Janina Sochal, Roman Chojnacki, Jarosław Sellin, Albert Stanowski i Elżbieta Lanc. Rada powołała Zarząd dle Województwo Mazowiecko pe kadencja 2019-2023, kerela joj nadzoro pe muzeum pał łeskre działani zbiorenca i ke społeczeństwo. Isy ta jeszcze zadanie kaj te ocenineł (pe podstawa sprawozdanie savo przethoveł dyrektoro muzeum) bersitko działalność muzeum i kaj te kerel opinia pał plano działania pe berś ke jangił, savo przethoveł dyrektoro.

Dava fakto kaj ke Rada Muzeum vgeja vykendyno manuś romane nacjaty, Prezeso dre Romano Związko Szczecinkostyr Roman Chojnacki, sykaveł kaj świadomość pał dova savi bary i dukhani strata dotknindzia romane nacja dre ciro Holokausto przedział ke społeczeństwo. Deł dava też szansa kaj romane tyknedyr nacja javeła ciaciuno wpływo pe działani dre Muzuem pał rypyryben pherdo zamarde romane manusiendyr dre do lagro.

Dre dyves 29 października dre siedziba Muzeum dre Wólka Okrąglik kerdo isys inauguracyjno rakhiben Radakro Muzeum. Pe rakhiben membry uchwalindłe Regulamino Radakro i vykendyne Sieratunes i Vicesieratunes dre Rada Muzeum. Sieratuni čhija Elżbieta Lanc, a vicesieratuni Prof. dr hab. Zofia Chyra-Rolicz. Elżbieta Lanc isy pe sodyves polityko, syklakireł i działynel dre samorząd. Isy joj specjalista dre zakreso zarządzanie oświatasa, audyto, kontrola zewnątrzno i zarządzanie unijna projektenca. Dre bersia 2001-2003 isys vicewojewoda mazowiecko, a 2014 bersiestyr membro dre Zarządu dre Województwo Mazowiecko odphendli pał sastypen, edukacja, sporto i polityka społeczno. Prof. dr hab. Zofia Chyra-Rolicz isy historyko, profesor-

ka dre syklakirybena humanistyczna, działaczka dre spółdzielczość i publicystka. Čhindzia joj pherdo pustika, artykuły syklakirde i popularno-syklakirde dre polsko i angielsko čhib, pał przykłado „Čhinde pe Podlasio”. Isys joj też membro dre Komiteto pał Syklakirybena Historyczna dre Polsko Akademia Syklakirde i dre Rada Konsultacyjno-Programowo KRS, ne i viceprezeso dre Towarzystwo Spółdzielców. Kana isy też syklakirde akademicko dre Zakłado pał Historia XIX i XX centuro dre Instytuto pał Historia i Stosunki Maśkredhemytka pe Uniwersyteto Przyrodniczo-Humanistyczno dre Siedlce.

Pe jekhto rakhiben Radakro łakre Membry ocenindłe dofebersitko działalność Muzeum Treblinka i dyne pozytywno opinia pał plano bucia pe vavir berś. Przyline też uchwała pał eniate membrostyr dre Rada Muzeum pał Muzeum Treblinka, savo čhija Gideon Nissenbaum. Dyrektoro dre Muzeum Treblinka dr Edward Kopówka zapryńčkirdzia membren pał aktualno sytuacja i działalność muzeum. Poruszono isys but ważno temato pał planowano budowa nevo budynko pe przeznaczenie wystawienniczo-edukacyjno i sykado isys šteto kaj javeła kerdy budowa. Budowa nevo obiektu isy najbutedyr te umożliwinel fededyr osiąganio celi statutowa dre Muzeum, a najbaredyr łeskro zadanie isy utrwalanie historia pał lagry bucitko i zamarybnytko, pełde dokumentowanie, rypyryben i rozbariakiryben edukacja historyczno i opieka pał štety kaj isys lagry, kaj te deł pes but dova so čhija pošli lagry i pał pomniki rypyrybnytko. Planowano nevo obiektu isy te przyłel 150 bara manusia zwiedzająca so berś – kana isy dava 70 bara manusia. Inicjatywa daja zorałes unowocześninel systemy ekspozycyjna i informacyjna. Pełde da inwestycja javena jeszcze baredyr możliwości pał

ochrona cenne dziedzictwo kulturowo, ale też javena neve możliwości kaj te javen kerde neve wystawy dostosowana ke butedyr odwiedzająca manusia. Dre plano isy też ekspozycja pał romane ofiary dre da lagro. Da ambitna plany isy te javen kerde dre 2023 berś.

Vavir ważno zadanie savo kerdzia nahara Muzeum isys inicjatywa rypyrybnytko pał Stacja Treblinka. Kerde isy kana adoj tablicy informacyjna i nasy-po phuviaty, pe savo thode isy 27 elementy betonowa, save peskre formasa podypen isy ke symboliczno bocznica kolejowo dre šteto rypyrybnytko nazistowsko lagro zamarybnytko Treblinka II. Isy adoj kana kerde bucia pał utwardzenie phuv i wykucio dre bar okolicznościowo čhiniben.

Bucia pał badani i ekshumacji dre štety kaj isys lagry

Vavir zorałe działani kaj te deł but pał rypyryben tysięcy zamarde manusien dre Porajmos isy celo ciro neve rakhibena i ekshumacji dre štety kaj isys lagry bucitka i lagry zamarybnytko. Dre dyves 12 listopada 2019 berś prokuratoro dre Oddziałowo Komisja pał Ściganio Zbrodni przeciwko Nacja Polsko dre Szczecin, przydykhełys pes štetoske kaj isys lagro i štetoske kaj khareł pes Šteto Zamarybnytko. Zorganizowano isys dava pełde dova kaj ligireł jov śledztwo dre sprawa zbrodnia savi dre bersia 1941-1944 isys pe phandłe manusiendyr dre lagro bucitko Treblinka I. Pełde przydykhiben isys te javen odrakte neve štety, dre savo moginen te javeł zahandłe jekhytka i butedziennytka groby zamarde adoj manusiengre i sama štety kaj ten zamarenys.

Badania kerenys specjalisty i biegła pał fotogrametria i systemy pał informacja przestrzenno, archeologia, kry-

(fot. „b”) Bucia dre vyhandypen phuv dre šteto parkingo i dre strefa pał łestyr isys kerde pe podstawa dova so sykadzia georadaro – naruszenie warstwy osado, save mogindłe te sykaveł jamy grobowa. Fot. Gerard Gierliński

Muzeum dre Treblinka: Romnia obdykhen ekspozycja pał Karno Lagro Bucitko Treblinka. Fot. Agnieszka Bieniek

minalistyka, antropologia i medycyna sądowo, save wykorzystyndłe ke dova specjalistyczna sprzęty. Pał da celo prokuratoro powołyndzia zespoło bie-gła themesty i pałthemytke syklakir-de śtetendyr, pał przykłado Pomorsko Uniwersyteto Medyczo dre Szczecin, Politechnika Warszawsko, University of Science and Technology in Trondheim, Austrian Academy of Sciences oraz Staffordshire University. Pe śteto adoj isys też Prezeso dre Romano Związko Szczecinkostyr Roman Chojnacki i Gerard Gierliński, zorałes dzindło romano paleontologo kaj keręł buty dre Themesko Instytuto Geologiczno. Na sys celo dre da obdykhiben kaj te skendeł szczątki manusiengre, tylko kaj te odrakheł śtety kaj isy zahandłe

zamarde manusia i śtety kaj ten za-marenys. Dre media sykade pes va-virchane naciuciune informacji pał da akcja, save phenenys kaj IPN odrakcia butedzienytko moglią dre śteto kaj isy parkingo lagroskro, pełde dawa pał profesjonalno komentarzo dre da sprawa pomangdziam ekspertos, savo isys adoj pe śteto. Adzia ophendzia jamen-ge Gerard Gierliński:

„Varykicy śtundy dalestyr rysijom Treblinkatyr. Dadyves (16 listopada – čhindzia redakcja) somys adoj dujto moło syr obserwatoro Romane Związkostyr Szczecinkostyr. Dre nawiązanie ke informacji save podycja TVP INFO kamaf te uściłineł kaj bucia vyhandypnytko dre śteto parkingo na sys kerde pełde dova kaj odraktło čhija

dre do śteto grobo, tylko pełde dova kaj szczątki manusiengre čhine odraktłe pał parkingo. Pełde rakhibena doła isys napokojo i podejrzenie, kaj parkingo dawa mogineł te javeł kerdo dre śteto kaj isy groby. Pełde dova, jangilestyr (wtorkune 12 listopada) kerde isys bucia sondażowa. Celo parkingo isys przebadano georadarosa i wykrywaczosa sastyr (dyčło isy dawa pe bilyd sykade dre TVP INFO). Odraktłe nabojo austriacko, savo używinelys adoj nazistowsko wojsko syr funkcjone-lis lagro (čhinav nazistowsko, pełde dova kaj isys maškre łendyr najbutedyr ukraińsko, heładytko i białorusko, a dre tykno procento sasytko). Kutedyr istot-na przedmioty sastyrestyr, save adoj raktłe isy rypyrdy pełe TVP INFO klam-ra kuśtykatyr ke hołuv, monety PRL-owska, nabojo savo używinelys wojsko heładytko i ogniwo sastyrestyr kaj isys stopero dre ściągaczo dre fliki.

Pošli dova (dre środa, czwartko i piątko) kerde isys bucia dre vyhandy-pen phuv dre śteto parkingo i dre strefa pał festyr (bilyd „a” i „b”) pe podstawa dova so sykadzia georadaro – narusze-

Pomniko rypyrbynytko pał zamarde Romendyr dre Karno Lagro Bucitko Treblinka, savo terdo isy dre śteto Mu-zeum pał Maryben i Dukha dre Treblinka, thodo dre 2014 berś khetanes pełde Romano Związko Szczecinkostyr i Rada pał Rakhiben Rypyrbyben Mary-bena i Dukha. Fot. Agnieszka Bieniek

nio warstwy osado, save mogindłe te sykaveł jamy grobowa. Jednak pełde da bucia vyhandypnytk na odraktle pes zadna szczątki manusiengre dre šteto parkingo. Natomiast paś parkingo, pe łesko obrzežo, stosunkowo na hor dre phuv (bilty „c” i „d”), raktle dre łacho stano podeszwa tyrah bary pe butedyr syr 40 i pherdo szczątki manusitka. Kokały isys wymieszana, naartykułowana (czyli by anatomiczne porzdkostyr), należynenys ke vavirchane manusia i skoncentrowana isys khetanes pe tykni przestrzeń. Kokały pał przyzwolenio reprezentantengro romane tyknedyr nacjaty (Roman Chojnacki Romane Związkostyr dre Szczecinko i me) i čin-dytkę tyknedyr nacjaty (Aleksander Schwarz Rabiniczne Komisjaty pał Cmentary) čhena przebadana genetycznie kaj te ustalinet save etnikane isys zamarde manusia.

Pe bičhade bilty „c” i „d” kokały ofiarengre zasłoninen badaczy, pełde dova kaj prokuratoro na dyja frei kaj te keret łenge bilty. Dre momento syr keravys bilty archeologo zerve rygaty, jangiłestyr, lija žuchwa manusitko kratownicatyr pe ciacio i kaj ta te zasloninet terdzija ke me phikenca. Žuchwa isys dre łacho stano, but wąsko, cełe dandanca i moginety te należynet ke ternoro manuś.

Dava kana saro so moginaf te phenet dre sprawa vyhandypena pe parkingo dre Treblinka.”

Karno Lagro Bucitko Treblinka I funkcioninetys nijałestyr 1941 berś ke końco lipco 1944 berś. Ke dadyves nani dokładnie dzindłto kicy manusia isys adoj zaphandłe. Przyeł pes kaj zaphandłe isys adoj butedyr syr 20 bara manusia, a 10 bara fendyr mene pe vavirchane nasvalipena, pełde niewolniczo buty, ekstremalna warunki dzipyntka, čhine zakatowana albo zakariedyne. Maškre fendyr isys pherdo Roma. Pał dova szr duredyr dyian badani dre šteto lagro čhinasam dre vavir numery jamary gazeta.

Štety ryropybnytk

Pherdo Roma nasiedzionys dre dujto svetytko maryben znienucka, pe vesitka droma nazisty zarykirenys ceła tabory, a pošli dova zakariedenys saren. Nasiedzionys adzia bare i tykne, dziuvla i mursia – by požegnaniostyr, by oddypen łenge godnoś savi należynet pes kaźde manusieske. Ke dadyves

(fot. „c”) Kokały ofiarengre zasłoninen badaczy, pełde dova kaj prokuratoro na dyja frei kaj te keret łenge bilty. Fot. Gerard Gierliński

na dzinas sare dasave štety kaj Sasy zamarenys Romeni. Pherdo Roma isy zahandłe dre phuv dre štety nadzindłe i ke dadyves nikon łenge naśty zahaćkireł śvica pe łengro grobo. Pełde dava adzia zorałes waźno isy kaj te deł but i te staryneł pes kaj te oddeł ryropybnytko patyv zamarde dre Porajmos Romenge, dre štety save isy rozpryńćkirde. Keryben pomniki, thoiben tablicy, neve ekspozycji dre muzeum, uświadamianio kaj doła kaj nasiedzine by winaty istninenys i oddyne peskro dzipen pełde bezmyślnio nazistowsko ideologia. Kaj do štety te javen przestroga gił dova syr hyria mogineł te javeł manuś vavire manusieske.

Najbutedyr dzindłe štety ryropybnytk pał zamarde manusien dre romano holokausto isy dre štety kaj isys lagry koncentracyjna i lagry bucitka, naśty jednak te zabiśkireł pał Małopolsko Szlako pał Martyrologia Romengry, savo isy świadectwo pał dukhano loso Romengro dre da ryga. Dre Małopolska isy pherdo štety ryropybnytk pał romani martyrologia, save wytyczyen szczególnie szlako pe mapa Polskaky, pe savo so berś tradeł Maškrethemytko Ryropybnytko Taboro Romengro, a manusia kaj traden dre festyr odden patyv peskre zamarde pszałenge i phenienge. Drom Taboroskro ligireł štetostyr gił Muzeum Etnograficzno dre Tarnów,

pełde Żabno, kaj isy butedzienytko grobo zamarde Romengro, ke Szczurowa – butedzienytko grobo i pomniko, Borzęcin Dolny – pomniko, a kończyneł pes dre Bielcza, kaj też odraktle butedzienytko grobo i thode adoj pomniko zamarde Romenge dre Porajmos.

Dre Małopolska ceło ciro planinet pes kaj te keret neve štety ryropybnytko kaj zamarde isys manusia romane nacjaty, ale potrzeba pe dava ciro i pał saro finansy pe dova przeznaczona. Dre keryben dasave ryropybnytko pomniki i tablicy na tylko dre Małopolska, ale też dre vavirchane štety dre ceło them, zorali pomoc den łove save przydzinen pe dava sieratune themeskre. Raja zorałes wspomoginen thoiben pomniki, tablicy i vavir inicjatywy ryropybnytko, so świadczyneł pał łengry łachi wola i sojekh baredyr znaczenio Porajmos dre świadomoś dre społeczeństwo. Zdarzynen pes też hyria sytuacji, adzia syr doja dre 2016 berś, syr hyria manusia raciasa toverenca rozmarde pomniko zakariedyne Romengro dre Borzęcin. Pomimo dova kamas te pacieł, kaj dava isy tylko wyjątki, save moginen te javeł tylko podyne pał hyria przykłado dre proceso uświadamianio pał ogromno tragedia savi zarackia romani nacja dre dujto svetytko maryben.

tlum. K. Stempień

Przeciwstawiając się bezradności

Pomoc romskim ofiarom nazizmu

Wsparcie dla osób starszych jest bardzo ważną kwestią, do której nie trzeba nikogo przekonywać. Warto pamiętać, że starsi, zresztą jak wszyscy inni, to ludzie o różnych charakterach i indywidualnym życiorysie. Coś jednak ich wszystkich łączy – to wspomnienia tragicznego w skutkach okresu wojennego i często taka sama, trudna sytuacja materialna i zdrowotna, z którą bez pomocy „z zewnątrz” beneficjenci nie są w stanie sobie samodzielnie poradzić. Nieporadność życiowa osób starszych wynika z wielu składających się na taki stan rzeczy elementów. Jest to przede wszystkim brak rodziny, niskie dochody, choroby... Wydaje się, że to tylko trzy elementy składowe, jednak razem tworzą one znaczący problem, którym jest bezradność i poczucie beznadziei, w jakiej się znaleźli.

Magdalena Puszczkowska

Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku zakończył kolejny rok pracy przy realizacji projektu finansowanego przez Fundację „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość” (EVZ) w Berlinie, mającego na celu pomoc starszym Romom ocalałym z romskiego Holokaustu. Aktualnie zakończona trzecia edycja pn. „LATCHO DIVES – Doradztwo, wsparcie samopomocy i zindywidualizowanej pomocy humanitarnej dla 40 ocalałych ofiar Holokaustu Romów”, realizowana od 2017 roku, była kontynuacją działań realizowanych od 2013 roku w dwóch edycjach projektu „Wsparcie dla romskich ofiar nazizmu”. Fundatorem wszystkich edycji jest Fundacja „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość” (EVZ) w Berlinie. Działania podejmowane w zakończonym właśnie projekcie „LATCHO DIVES” opierały się w szczególności na wsparciu przez tzw. Asystenta Socjalnego 40 romskich podopiecznych, którzy przeżyli Holokaust. Wsparcie polegało na zwrocie kosztów za leki, żywność i artykuły higieniczne oraz refundacji usług medycznych i zabiegów rehabilitacyjnych. Pomoc Asystentki polegała również na asyście beneficjentom w polepszaniu ich sytuacji życiowej, między innymi poprzez uzyskanie łatwiejszego dostępu do opieki medycznej i psychospołecznej, pomocy z MOPS, GOPS i innych instytucji, które mogą w jakikolwiek sposób pozytywnie wpłynąć na polepszenie sytuacji odbiorców wsparcia w ramach projektu. Asystentka była w stałym kontakcie z beneficjentami, na bieżąco monitorowała sytuację swoich podopiecznych. W ramach możliwości odbywała wizyty w miejscu ich zamieszkania, a także monitorowała ich stan zdrowia poprzez odbywanie wraz z nimi wizyt w przychodniach lekarskich. Zakończona właśnie edycja projektu trwała 22 miesiące.

Asystentka Socjalna we współpracy z działaczami romskimi i stowarzyszeniami mogła pomagać beneficjentom rekrutowanym z terenu całej Polski. Z pomocy skorzystało 40 beneficjentów, w tym 12 mężczyzn i 28 kobiet. Romskie ofiary nazizmu to grupa zróżnicowanych osobowości, na których jednak prześladowania wojenne odcisnęły swoje

piętno. Są to bardzo często osoby nie umiejące pisać i czytać, z racji tego w jakich czasach dorastali. Jak sami wiemy, ciężko jest załatwić sprawę urzędową. Dokumenty są nieraz tak skonstruowane, że osobie czytającej ciężko jest zrozumieć ich sens, a co dopiero w sytuacji, gdy beneficjent nie potrafi czytać. Nie wspominając już o prawidłowym wypełnieniu takich dokumentów. Kto ma to zrobić za nich?

Niezaprzeczalnym i ogólnie znanym faktem jest, że Romowie mają silnie zakorzenione więzi rodzinne. Niegdyś podróżowali oni taborami z rodzinami i całym swoim dorobkiem. To niestety sprawiło, że w czasie wojny często tracili oni wszystko co najważniejsze – bliskich, którzy mogliby, gdyby dziś żyli, ich wspomagać i wszelkie dobra materialne, jakie posiadali. Niestety nie wszystkie ofiary nazizmu mają to szczęście, że mogą liczyć na pomoc członków rodziny, a asystowanie tym ludziom jest niezbędne, szczególnie w przypadku ofiar Holocaustu, ponieważ w niektórych przypadkach, ze względu na brak umiejętności pisania i czytania są one marginalizowane i w placówkach urzędniczych doświadczają obojętności, czy wręcz niechęci ze strony pracowników.

W ramach projektu oprócz wysoko pojętego asystowania przy sprawach beneficjentów, Asystentka dokonywała zwrotu kosztów leków, żywności i usług medycznych oraz dokonywała refundacji zabiegów rehabilitacyjnych. Refundacja środków za zakupy żywnościowe to bardzo prozaiczny, ale i niezwykle pomocne działanie dla starszych Romów, szczególnie w okresie świątecznym. Z kolei wspomniane zabiegi miały olbrzymi wpływ na codzienne funkcjonowanie beneficjentów, gdyż zdecydowanie poprawiły ich sprawność ruchową. Wszelkie dolegliwości związane z stawami oraz różnego typu zwyrodnieniami wynikającymi z wieku lub trybu życia znacznie zmniejszyły się lub prawie całkowicie ustąpiły i teraz już tylko od samych beneficjentów zależy, by utrzymali tę sprawność jak najdłużej. Po rozpoznaniu innych potrzeb oraz analizie stanu zdrowia beneficjentom został również zakupiony sprzęt medyczny w postaci ciśnieniomierzy, glukometrów, inhalatorów oraz termometrów

Romskie ofiary nazizmu to grupa zróżnicowanych osobowości, na których jednak prześladowania wojenne odcisnęły swoje piętno. Są to bardzo często osoby nie umiejące pisać i czytać, z racji tego w jakich czasach dorastali.

bezdotykowych. Kilkoro beneficjentów otrzymało również możliwość sfinansowania wypożyczenia wózka inwalidzkiego oraz aparatu tlenowego. Pomoc taką podopieczny mógł otrzymać jedynie po przedłożeniu dokumentacji medycznej, wskazującej na zły stan zdrowia, zalecenia lekarskie i trudną sytuację finansową. Należy tu nadmienić, że do najczęściej występujących u beneficjentów chorób zaliczają się: cukrzyca, miażdżyca, choroby serca, choroby nowotworowe. Są to choroby cywilizacyjne, przewlekłe, wymagające stałego przyjmowania, często bardzo drogich i nierefundowanych przez NFZ leków oraz odpowiedniego odżywiania się.

Pisząc o tym szeroko zakrojonym projekcie, warto także wspomnieć, że po raz kolejny jesteśmy jednym z laureatów konkursu „Razem możemy więcej”, którego pomysłodawcą i organizatorem jest Fundacja Dbam o Zdrowie z siedzibą w Łodzi. W ramach konkursu złożyliśmy wniosek na projekt i otrzymaliśmy dodatkowe środki pieniężne na zakup leków dla naszych podopiecznych, które są dostępne w tzw. kartach podarunkowych, które w ramach projektu stanowią środek płatniczy w aptekach DOZ na terenie miast zamieszkiwanych przez beneficjentów. To bardzo ważny rodzaj pomocy, ponieważ do najczęstszych i największych potrzeb beneficjentów należą bowiem przede wszystkim środki pieniężne na leki.

Ponadto Asystentka na bieżąco monitorowała adresy stron internetowych instytucji pomocowych i ogłoszeń lokalnych, a także podejmowała starania, aby dotrzeć bezpośrednio do potencjalnych fundatorów, którzy zechcą wesprzeć w jakikolwiek sposób romskie ofiary Holokaustu. Informowała również swoich beneficjentów o możliwości uzyskania pomocy z Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych. Jeżeli beneficjent wyraził taką chęć, Asystentka pomagała w wypełnieniu niezbędnych dokumentów oraz złożeniu ich pod właściwy adres. Skupiała również bardzo dużą uwagę na przekonaniu podopiecznego do większej samodzielnej aktywności w placówkach zdrowia i instytucjach pomocowych. Starła się również, aby wszystkie działania podejmowane przez podopiecznych budowały w nich postawę, która pozwoli im po zakończeniu projektu samodzielnie działać w kwestii ubiegania się o każdą niezbędną dla nich pomoc. I to właśnie wykształcenie takiej postawy, chociażby u kilku beneficjentów, będzie dla Asystentki Socjalnej stanowić największy rezultat jej pracy. Realizacja wspomnianego projektu przyniosła widać bardzo dobre efekty, ponieważ z inicjatywy samych fundatorów, czyli Fundacji EVZ, przedłużono go o kolejne dwa lata, ale o tym więcej w kolejnym numerze „Romano Atmo”, który ukaże się już w nowym roku.

Romskie ofiary Holokaustu to szczególny rodzaj beneficjenta, nie ukrywajmy – wymagający specyficznego podejścia. Potrzeba wiele cierpliwości i czasu, by zdecydowały się zaufać obcej osobie i najwyczejniej w świecie dały sobie pomoc. To zupełnie zrozumiałe, nierzadko ci dziś starsi

Fot. Marzena Fraś

ludzie będąc jeszcze dziećmi lub bardzo młodymi osobami, doświadczyli piekła na ziemi, widzieli na własne oczy rzeczy, których my nie jesteśmy w stanie sobie nawet wyobrazić. Przez wiele dni żyli w strachu o to co najcenniejsze – o życie swoje i swoich najbliższych. Czas wojny odcisnął na nich niezmywalne piętno, którego dziś nic nie jest w stanie już wymazać. Jednak wciąż możemy dla nich wiele zrobić. Możemy zadbać o ich godną starość, o to, by mogli przeżyć ją w możliwie jak najlepszych warunkach i jak najlepszym zdrowiu. Naziści uważali Romów za podludzi, chcieli się ich pozbyć jak czegoś niepotrzebnego, zbędnego. Nic im tego nie wynagrodzi, jednak dziś, naszymi działaniami w ramach projektu, chcemy zawalczyć o to, by na tym etapie swojego życia, ofiary nazizmu nosiły w sobie głębokie przekonanie o tym, że są ważne, że należy im się szacunek godny każdego człowieka.

Dobro zawsze do nas powraca. Pamiętajmy o tym! A także o tym, że my sami młodzi już nie będziemy i za kilkanaście, może kilkadziesiąt lat, będziemy w ich skórze, nie wiemy z jakim zdrowiem i jakimi problemami. Jako Asystentka chciałabym zaapelować do Państwa czytających ten dwumiesięcznik: jeżeli w okolicy, którą zamieszkujecie są osoby, których sytuacja materialno-bytowa jest Waszym zdaniem bardzo ciężka, jeżeli tylko możecie, wesprzyjcie! W szczególności, jeżeli mieszkacie Państwo w mieście, gdzie taki Asystent nie działa, a wiecie, że są wśród Was starsze, schorowane osoby pochodzenia zarówno romskiego jak i polskiego, proszę, nie zostawiajcie ich samych sobie w tej trudnej sytuacji losowej. Nie bądźmy obojętni na krzywdę innych. Oni nie są już w stanie przeciwstawić się tej bezradności, która ich otacza.

Projekt finansowany przez Fundację „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość” (EVZ)

Kaj zorałes te terdzioł gił bezradność

Pomoc Romenge kaj przegene nazizmo

Wsparcio phuredyr manusien isy but wažno kwestia, ke so chyba nikones na trzeba te przekonineł. Trzeba te rypyreł kaj phuredyr, zresztą adzia syr i sare vavir, isy manusia saven isy vavirchane charaktery i peskro poddziapen ke dzipen. Soś jednak isy ten khetanes – sare przedzidine dukha dre ciro historyczno tragedia, savo isys dujto svetytko maryben. Pełde dova isy ten też kana vavir khetanipena: często phary sytuacja materialno i sastypnytko – save by pomocatyr vavirendyr, na dena peske korkore rada. Naporadność dzipnytko phure manusiengry vydział pełde pherdo kotyra save sthoven pes pe dava. Najczęstedyr isy dava kaj nani ten semency, isy ciorore, dre nasvalipena... Vydeł pes kaj dava isy tylko tryn kotyra, jednak so zadzian khetanes dre jekh przypadko, dre jekh ciro, to kereł pes dałestyr zorało problemo, dre savo vydział bezradność i poczucia kaj nani nadzieja, dre sytuacja dre savi pes raktłe.

tłum. K. Stempień

Romano Związek Szczecinkostyr zakończyndzio vavir berś buty paś realizacja projekto finansowano pełde sasytko Fundacja EVZ – „Rypyryben, Odpheniben i Przyszłość” Berlinatyr, pał pomoc phure manusiengre kaj przedzidine romano Holokausto. Kana zakończyn-dzia pes już tryto edycja kaj kharelys pes „Latcho Dives – Doradztwo, wsparcio pał samopomoc i indywidualno pomoc humanitarno 40 Romenge kaj przegene Holokausto”. Edycja daja isys kerdy 2017 bersiestyr i isys kontynuacja działani save zacznindłe pes dre 2013 berś, i pełde duj edycji kharęlys pes „Wsparcio Romenge kaj przegene nazizmo”. Fundatoro dre da sare edycji isys Fundacja EVZ – „Rypyryben, Odpheniben i Przyszłość” Berlinatyr. Dre zakończono właśnie projekto „LATCHO DIVES” działani pał pomoc isys kerde pełde wsparcio savo delys Asystento Socjalno 40 phure manusiengre, save przegene Holokausto. Pomoc poleginełys pe dava kaj ryškirode isys łove pał draba, haben i artykuły higieniczna. Isys też refundacja pał usługi medyczna i zabiegi rehabilitacyjna. Asystentka pomoginełys też manusiengre kaj te poprawineł pes łengry sytuacja dzipnytko, pał przykłado pełde pomoc dre dodziapen ke opieka medyczno, pał pomoc MOPS-ostyr i vavire instytucjendyr, save moginen dre savoś sposobu te wspierynen dre poprawa łengry sytuacja. Asystentka isys dre stało kontakto beneficjentenca, pe bieżąco monitorynełys savi isy łengry aktualno sytuacja. Dre naktóra przypadki (pe šteto) działys ke jone khere, delys but pał łengro sastypen i działys łenca ke doktory so isys dasavi potrzeba. Zakończono kana edycja pał pomoc isys 22 čhona.

Asystentka Socjalno współpracynełys romane działaczencza i stowarzyszeniencza, save pomoginełys dre rekrutacja manusien cełe Polskatyr. Pomocatyr skorzystyndłe 40 manusia, dre dava 12 Roma i 28 Romnia. Manusia kaj przegene romano Holokausto isy vavirchane, ale pe sarendyr do prześladowani marybnytko odmarde pes podypen. Do tugi pe phurypen vygene pełde nasvalipena, łovorenca pe dzipen też isy pharo. Często manusia dała na dzinen te deł apre i te čhineł, pełde dova dre save ciry dobarionys. Sare dzinas syr phares isy te załatwineł saviś sprawa urzędowo. Liła isy najekhvar adzia kerde, kaj nawet manusieske kaj dzineł te deł apre isy pharo te shaloł sostyr doj dział, a so dopiero dre sytuacja, so manuś na dzineł so adoj isy čhindło. Na phenas już pał dova kaj łaches te vyčhineł dasave liła. Kon isy dava pał łendyr te kereł?

Nazaprzeczalno i ogólnie dzindło fakto isy, kaj ke Roma isy zorałes zakerde więzi semencytko. Phares pes dzidzioł manusiengre pe phurypen, so nani ten semency. Bersia dałestyr dzide isys dre drom, tradenys pe vesia cełe semencenca i cełe peskre barvalipnasa. Pełde dava nastety, dre dujto svetytko maryben stracindłe saro so isys łenge najwažnedyr – bliske manusien, save so by kana javneby dzide to mogindłeby łenge te pomogineł, i saro so isys ten dre majątko. Nastety na sare manusien save przegene nazizmo isy do bacht kaj moginen te gineł pe pomoc semencakry, pełde dava wsparcio da manusiengre isy zorałes potrzebno. Tym butedyr, kaj dre naktóra przypadki, pełde dova kaj phure na dzinen te deł apre i te čhineł, isy jone marginalizowana i dre vavirchane urzędy rakhen pes obojętnościassa, a nawet načęciassa pełde manusiendyr save keren adoj bucia.

Dre działani projektoskre oprócz wsparcio beneficjenten dre peskre sprawy, Asystentka ryškirefys łove pał draba (albo vykinefys łenge recepty save bičhavenys i odbiçhavetys łenge draba), pał haben, ale też keretys refundacja pał usługi medyczna i rehabilitacja. Daja pomoc isys najważnydr phure manusienge. Rehabilitacji isys bary pomoc nasvałe manusienge i but łenge pomogindzia dre sodyvesytko dzipen. Sare dukha stawy, dre trusiu, vavirçhane zwyrodnieni save vygene phurypnasa albo pełde trybo dzipen, stykniakirde pes albo przegene i kana już łendyr korkorendyr zależnył, kaj do sprawność te urykireł syr najharedyr. Pošli rozpryńki-ryben vavir potrzeby i analiza stano sastypnytko, beneficjentenge isys kindło sprzęto medyczno, dasavo syr ciśnieniomierzy, glukometry, inhalatory i termometry bezdotykowa. Varykicy beneficjenty dorestle pomoc pał opreskiryben pał vypaciaben wózko inwalidzko i aparato tlenowo. Pomoc dasavi manuś mogindzia te doreseł tylko pošli dova syr sykadzia konkretna liła medyczna, save sykavenys nasvalipen, zaleceni doktorengre i phary sytuacja finansowo. Trzeba adaj te dodeł kaj najczęstedyr jamare phure manusia nasvałe isy pe cukrzyca, pe miażdżycza, pe dži i pe kirmestyr. Nasvalipena dała isy phare, kana zaginen pes ke nasvalipena cywilizacyjna. Wymaginen stała draba, często nastety keren but łove i nani refundowana pełde NFZ, ne i łacho haben.

Syr činas pał da projekto, to trzeba paś dawa te rypyr- reł kaj Romano Związko Szczecinkostyr pałe vykhełdzia dre Konkurso Grantowo „Khetanes moginas butedyr”, savo organizynetys DOZ Fundacja dav but sastypnatyr łodziatyr. Sthodziam adoj projekto i doreściam łendyr specjalna fody pe save namarde isys środki, pał save można isys te kineł draba dre apteki DOZ dre foria kaj bešte isy Roma savenge pomoginasys. Dava isys vavir ciacuniens zorali pomoc phure manusienge, pełde dava kaj najbarendyr potrzeby ke jamare beneficjenty isy właśnie łove pe draba. Manusia saven isy tykne dochody najekhvar musinen te vykendeł: czy te vykineł draba, czy te opreskireł pał kher. Adaj właśnie jamary pomoc isy łenge but potrzebno i pełde da projekty isys łenge but but łokhedyr dre dzipen.

Asystentka pe bieżaco też monitorynefys vavirçhane instytucji pomocowa i ogłoszeni lokalna, starynefys pes te dodział bezpośrednio ke vavirçhane potencjalna fundatory, save mogindłeby pe savo sposobu to wspomogineł manusien save przedzidine romano Holokaustu. Asystentka informinefys też peskre beneficjenten kaj możliwo isy pomoc łenge Urzędostyr pał Sprawy Kombatanty i Manusia Represjonowana. Syr beneficjento kamelys dasavi pomoc, to Asystentka pomoginefys dre saro kaj te javeł przydzindli: vychinefys konkretna liła i bičhavetys ke do instytucja. Przythovefys pes zorałes ke dova kaj te przekonineł manusien ke barendyr samodzielno aktywność ke doktory i dre instytucji pomocowa. Starynefys pes też kaj do sare działani save korkore kerens beneficjenty te vykeren dre łendyr pewnośc dre pestyr, pod-

Fot. Magdalena Puszczkowska

dziapen pozytywno, kaj posli zakończoniu projekto korkore te dzinen te staryneł pes pał kaźdo nazbędno łenge pomoc. I dava właśnie, da vykeryben dre łendyr dasavo poddziapen, chociaźby ke varykicy manusia, javeła Socjalne Asystentkake najbarendyr rezultato pał łakry buty. Realizacja da projekto dyćto isy kaj jandzia zorałes łacne efekty, pełde dava kaj korkore fundatory, czyli Fundacja EVZ, kamdzia kaj te keras łes duredyr duj berś, ale butedyr pał dava činasam dre nevo numero jamary gazeta, savo vydziała już pošli nevo berś.

Roma kaj przegene nazizmo isy szczególnu rodzajo beneficjenty i nani so te ugaruveł kaj potrebinen jone specyficno poddziapen. Potrzeba but cierpliwośc i ciro, kaj te zapacien obce manusieske (nawet środowiskostyr) i te den peske te pomogineł. Mišto dava trzeba te shaloł, pełde dova kaj manusia dała – dadyves phurore – syr isys jesczce čhavorenca albo terne manusienca, to doświadczyndłe zorałes dukha, krzywda i tugi, dyktłe pe peskre jakha dova so jame na sam nawet peske w stanie te wyobrazineł. Pełde baro ciro dzide isys dre dar pła dova so najważnydr – pał peskro dzipen i najbliskedyr manusiendyr. Maryben pe zawsze łen już sparudzia, a do dukhane wspomnieni našty den pes już te vyčhurden. Jednak cefo ciro moginas łenge but te pomogineł. Moginas te deł but kaj te javeł łen godno phurypen, kaj pe sodyves te javen łen syr najfededyr warunki i sastypen. Nazisty uważynenys Roman kaj isy gorsiedyr manusia, kamens łen te vymareł syr soś napotrzebno. Čhi dava łenge na wynagrodzineła, jednak dadyves, jamare działaniencia dre projekto, kamas te zawalczyneł pał dova kaj pe phurypen manusia save przedzidine romano Holokaustu, te javen przekonana kaj isy ważna, kaj należnył pes łenge baro szacunko.

Przykeryben i łachipen zawsze rysioł ke jame. Maś te rypyras dałestyr! A też i dołestyr kaj jame korkore już też ternedyr na javasam i kaj pał varykicy albo varykidesia bersia, javasam też phure, na dzinas save sastypnasa i problemenca. Me Asystentka kamav te zrysoł ke manusia save den apre da gazeta: so kajś dre tumare ryga isy dasave manusia, kaj isy dre phary sytuacja sastypnytko i dzipnytko, so tylko moginen, to pomoginen. Szczególnie so bešte sen dre dasavo foro kaj dasavi pomoc nani, a dzinen kaj isy phure nasvałe manusia romane tyknedyr nacjatyr, ale i polska, mangav na mekhen łen korkoren dre łengre problemy. Te na javas obojętna pe krzywda vavire manusiengry. Jone nani już w stanie korkore zorałes te terdzion gił da bezradnośc, savi łen otacznył.

Projekto finansowano isy pełde Fundacja EVZ – „Rypyrben, Odpheniben i Przyszłość”

Na zdrowie

Temat zdrowia Romów jest poruszany w różnych aspektach. Kwestia ta stanowi ważny element unijnej strategii ramowej, znajduje odzwierciedlenie w krajowych programach działania, zajmuje się tym tematem WHO oraz praktycznie (w różnym stopniu) każda organizacja mająca w swoich celach wspieranie Romów.

Marcin Szewczyk

N

ikt chyba nie ma wątpliwości, że zdrowie jest jedną z najważniejszych kwestii związanych z ludzkim życiem, leczenie bywa trudne, czasochłonne, często kosztowne, a służba zdrowia działa jak działa... I to nie tylko w Polsce. Nie ma także wątpliwości – na podstawie różnorodnych dokumentów i badań wielu instytucji i ośrodków badawczych – że ze zdrowiem Romów nie jest dobrze, a przynajmniej jest gorzej niż ze zdrowiem całego społeczeństwa Polski i Europy.

Temat zdrowia Romów daje się ująć w dwóch głównych aspektach – pierwszym jest dostęp do usług medycznych, a drugim ogólny stan zdrowia Romów. W zakresie dostępu do usług medycznych i opieki zdrowotnej mieści się cały szereg zjawisk (przyczyn) związanych z *utrudnionym* dostępem Romów do tej sfery ich funkcjonowania w społeczeństwie. Nie tylko polskim (albo nawet nie aż tak bardzo polskim, poza pojedynczymi przypadkami jakie zdarzają się w naszej rzeczywistości) problemem jest podejście pracowników służby zdrowia do Romów. Ma on dwa wymiary. Pierwszym jest możliwa niechęć do tej grupy etnicznej, ukształtowana w ramach utrwalonych w świadomości społecznej stereotypów, niechęci do *migrantów* i *innych* oraz ogólny antycyganizm. Drugim natomiast jest brak wiedzy (wrażliwości) kulturowej dotyczącej Romów. Nie wiążą się z tym jakiegokolwiek złe intencje (a nawet przeciwnie), jednak bez wiedzy o szczególnych różnicach kulturowych, kontakt Romów ze służbą zdrowia niesie ze sobą wiele zniechęcających Romów pułapek. O ile z pierwszą z tych dwóch kwestii nie można sobie poradzić, poza przeprowadzaniem ogólnej, powolnej zmiany społecznej *oswajającej* temat Romów, jako utrwalonych w historii członków każdego europejskiego społeczeństwa, to w przypadku drugiego praktyka międzynarodowa (brytyjska i amerykańska) pozwala na proste i być może także efektywne rozwiązania. Większość pracowników środowisk medycznych edukuje się przez cały czas swojej aktywności zawodowej. Dotyczy to nie tylko podnoszenia kwalifikacji

ściśle i bezpośrednio związanych z wiedzą (i umiejętnościami) typowo medyczną, ale także – choć w mniejszym zakresie – kontaktów z pacjentami. Opracowywane i dystrybuowane w języku angielskim przewodniki kontaktów międzykulturowych (i ich specyfiką) najczęściej dotyczą także Romów. Są bardzo często nad wyraz konkretnymi spisami zasad, wygodnymi w użyciu i niewymagającymi czytania wielu publikacji i zagłębiania się z temat. W języku polskim powstał tego typu podręcznik (połączony ze szkoleniem) dla policjantów, jednak wciąż brakuje takiego opracowania dla służb medycznych. Jego stworzenie byłoby jednocześnie i proste, i trudne. Proste, bo tego typu publikację mogłoby opracować większość polskich romologów, a konsultacja tekstu z Romami byłaby łatwa. Trudne, bo musiałoby uwzględnić specyfikę polskich grup romskich (czterech albo i siedmiu), różniących się w wielu kwestiach, w tym także w sile i zakresie specyficznych zachowań, i norm kulturowych. Oczywiście część z nich jest wspólna, jednak nie wystarczyłoby z pewnością przetłumaczenie któregoś z istniejących przewodników anglojęzycznych, choć na poziomie struktury lub sposobu opracowania zagadnienia mogłyby być wystarczające.

Jednak nie tylko sama służba zdrowia, świadomie lub nie, utrudnia Romom chętnie korzystanie z profilaktyki i leczenia. Innymi problemami są: kwestia posiadania ubezpieczenia zdrowotnego, koszty prywatnej opieki medycznej, niechęć do kontaktów z (jednak) rozbudowanym systemem (medycznej) administracji publicznej, lęk przed narażeniem się na międzykulturowe niezrozumienie. Wszystkie te kwestie są ze sobą w mniejszym lub większym stopniu powiązane i dotyczą nie tylko świadomości i wiedzy pracowników służby zdrowia, ale także i Romów. Niewątpliwie w tym zakresie należy docenić bardzo ważną rolę asystentów romskich (skutecznych nie tylko w zagadnieniach związanych z edukacją Romów), którzy mogą – przynajmniej częściowo – pomóc w rozwiązaniu tych kwestii. Zresztą jest to jeden z celów ich istnienia i funkcjonowania – nie tylko w Polsce, ale i na przykład w ramach programu ROMED (mediatorzy) – w innych państwach europejskich.

Ze świadomości Romów wynika kolejny problem, a mianowicie chęć korzystania Romów z systemu opieki zdrowotnej i konwencjonalnego leczenia, a także stosunek do – wcale nie prostej – koncepcji zdrowia i choroby. Nawet biorąc pod uwagę większościową część polskiego społeczeństwa, łatwo dostrzec chęć podążania ścieżkami niekonwencjonalnymi, wiarę w cudowność prostych (i oczywiście ukrywanych przez lekarzy) terapii. Najbardziej wyraźną oznaką tego są wszelkie (silne w Polsce) ruchy antyszczepionkowe. Nie można zatem

„ Wskaźnik długowieczności (osoby powyżej 75 roku życia) jest wśród Romów o połowę niższy (25,7% wobec 51%).

„ *Temat zdrowia Romów daje się ująć w dwóch głównych aspektach - pierwszym jest dostęp do usług medycznych, a drugim ogólny stan zdrowia Romów.*

dziwić się, że średnio mniej wykształceni i bardziej zakorzenieni w tradycji (także leczenia naturalnego) Romowie, odwlekają wizyty u lekarzy, a często zdrowie pojmują jako możliwość jakiegokolwiek względnie sprawnego funkcjonowania. Nie tylko lekceważą wiele objawów chorób, ale także mają niższy poziom świadomości zdrowotnej, a korzystanie z tradycyjnych, przechowywanych w pamięci rodzinnej sposobów leczenia wielu objawów, pozwala niestety na rozwój chorób do etapu nieuleczalności. Jeśli do sytuacji ukształtowanej pod presją tych czynników dołączy się jeszcze złe (także pod względem dostępu do usług komunalnych) warunki mieszkaniowe większości europejskich Romów, to trudno dziwić się, że sytuacja zdrowotna Romów, jak już zostało wspomniane, jest gorsza niż średnia krajowa i europejska.

W 2018 roku European Public Health Alliance (Europejski Sojusz na rzecz Zdrowia Publicznego) przeprowadził bardzo obszerną, wielojęzyczną i wieloźródłową analizę dotyczącą oczekiwanej długości życia Romów. We wszystkich krajach europejskich współczynnik ten jest w przypadku Romów niższy niż reszty społeczeństwa (od 8 do 14 lat, a w niektórych przypadkach nawet do 20 lat) i jest jednym z kluczowych i wymiernych wyznaczników poziomu zdrowia każdej populacji. Pod uwagę były brane trzy grupy czynników: różnica w oczekiwanej długości życia między Romami i nie-Romami, śmiertelność niemowląt i dzieci, czynniki określające oczekiwaną długość życia.

Trzy podstawowe, choć bardzo ogólne konkluzje stanowią podstawę opracowanego i opublikowanego w grudniu 2018 roku raportu: Romowie w porównaniu do większości populacji cierpią z powodu gorszego zdrowia i niezdrowych warunków życia; potrzebne są bardziej precyzyjne dane, które pozwolą zidentyfikować przyczyny i opracować metody poprawy sytuacji; zły stan zdrowia Romów jest ściśle związany ze społecznymi uwarunkowaniami zdrowia.

W niektórych państwach członkowskich Unii Europejskiej (np. Bułgaria) śmiertelność wśród romskich niemowląt jest dwukrotnie wyższa niż w przypadku reszty społeczeństwa (w Hiszpanii trzy razy wyższy, w Bośni i Hercegowinie cztery razy wyższy) i sześciokrotnie mniej spośród nich dożywa do wieku dziecięcego. Romowie są o wiele rzadziej objęci ubezpieczeniem zdrowotnym, z opieki medycznej korzystają kompulsywnie – jedynie w przypadku konkretnych zdarzeń, rzadziej są szczepieni, gorzej się odżywiają, częściej zapadają na różnorodne infekcje. Wskaźnik długowieczności (osoby powyżej 75 roku życia) jest wśród Romów o połowę niższy (25,7% wobec 51%).

Jak już zostało powiedziane, wiele grup czynników pozazdrowotnych także wpływa na poziom zdrowia Romów. Najważniejszym spośród nich, bo zarówno będącym skutkiem, jak i przyczyną całej grupy negatywnych zjawisk, jest ubóstwo. Według aktualnych badań, aż 80% Romów żyje z dochodem poniżej progu zagrożenia ubóstwem. Dane z całej Unii Europejskiej dla całego społeczeństwa mówią natomiast o 17%. Najgorsza sytuacja panuje w Hiszpanii, Grecji i Chorwacji, gdyż w państwach tych współczynnik ten dla Romów przekracza 90%. Ściśle wiąże się z tym sytuacja mieszkaniowa i warunki sanitarne. Przykładowo w Rumunii 79% Romów mieszka w domach bez toalety i łazienki.

Sposobów na rozwiązanie trudnej sytuacji Romów w zakresie zdrowia (dostępu do i chęci korzystania z systemu opieki zdrowotnej) jest wiele. Praktycznie każde państwo europejskie znajduje własną ścieżkę, opracowuje własny program i ma oryginalną koncepcję rozwiązania tego problemu. Niektóre wydają się być nawet choćby częściowo skuteczne. Biorąc pod uwagę zakres i ukierunkowanie większości tego typu działań i pomysłów, kolejność zadbania o zdrowie wśród Romów, na pierwszym miejscu stawia dzieci, tuż za nimi kobiety, a na końcu mężczyźni. Niewątpliwie ważnym czynnikiem, który może wspomóc realizację docelowej poprawy poziomu zdrowia wśród Romów jest zatem jak najpowszechniejsze korzystanie przez nich ze sformalizowanej (i często ukierunkowanej na romskie dzieci) opieki przedszkolnej, mogącej kształtować wczesne postawy prozdrowotne i jednocześnie zapewniającej lub wspomagającej dostęp do podstawowej opieki medycznej.

Podstawą poprawy poziomu zdrowotnego Romów jest oczywiście ich pełniejsze włączenie w głównonurtowe życie społeczne (w tym w zatrudnienie i edukację), natomiast na nieco bardziej konkretnym (choć wciąż ogólnym) poziomie, konieczne jest nie tylko wspieranie Romów przez asystentów romskich wspomagających możliwość korzystania z usług medycznych, ale przede wszystkim edukacja. I to edukacja, która z jednej strony musi być skierowana do Romów, podnosząc ich świadomość zdrowotną, ale także edukacja skierowana do pracowników służby zdrowia, wyjaśniająca ważne i stawiające konkretne bariery różnice kulturowe, uwrażliwiająca ich etnicznie w celu skutecznego, chętnego i jak najmniej stresogennego korzystania przez Romów z usług medycznych. W tle takiego edukacyjnego kierunku pojawia się także kwestia ciągłej i nastawionej na zmianę (rozwój) edukacji całego społeczeństwa, która powinna skutkować zmniejszeniem poziomu codziennej dyskryminacji Romów.

„ *W niektórych państwach członkowskich Unii Europejskiej (np. Bułgaria) śmiertelność wśród romskich niemowląt jest dwukrotnie wyższa niż w przypadku reszty społeczeństwa (w Hiszpanii trzy razy wyższy, w Bośni i Hercegowinie cztery razy wyższy) i sześciokrotnie mniej spośród nich dożywa do wieku dziecięcego.*

Pe sastypen

N

ikones chyba nani wątpliwości, kaj sastypen isy jekh maškre najważnedyr kwestii sphandłe manusitke dziwnasa. Vysaściakiryben isy pharo, najekhvar potrzeba baro ciro, bare łove, a służba sastypnytko i doktory działynen syr działynen... I dawa na tylko dre Polska adzia isy. Nani też żadna wątpliwości – pe podstawa vavirćhane liła i badani pherdo instytucjendyr i badawcze ośredkendyr – kaj sastypnasa ke Roma nani mišto, a najkutedyr te phenet, isy gorsiedyr niż sastypnasa cełe społeczeństwoskre dre Polska i Europa.

Temato pał sastypen Romengro dotyczyneł duj główna aspekty – jekhto isy dodziapen ke usługi medyczna, a dujto ogólno stano sastypen Romengro. So dział pał dodziapen ke usługi medyczna i opieka sastypnytko, to isy pherdo przyczyny sphandłe pharedyr Romengre dodziapnasa ke daja sfera łengro funkcjonowanie dre społeczeństwo. Na tylko polsko (albo nawet na aż adzia zorałes polsko, poza pojedyncza przypadki save zdarzynen pes dre jamaro them) problemo isy poddziapen manusiengro kaj keren buty dre służba sastypnytko ke Roma. Isa dre da problemo duj ryga. Jekhto isy możliwo nachęc ke da grupa etnikani, vykerdy pełde stereotypy save isy zabariakirde dre świadomość społeczno, nachęc ke migranty i vavir manusia, ne i ogólno antycyganizmo. Dujto natomiast isy kaj manusia doła na dzinen specyfika romane kulturakry, kaj nani łen wrażliwość kulturowo dre przypadko Romengro. Nani dawa sphandło saveś hyria intencjenca (a nawet przeciwnie), jednak so kon na dzineł pał da

Temato pał sastypen Romengro isy poruszano dre vavirćhane aspekty paś vavirćhane okazji. Kwestia daja isy ważno elemento dre Uniakry strategia ramowo pał Romendyr, isy ulini dre themengre programy działania, załet pes da tematoso Svetytko Organizacja pał Sastypen (WHO) i praktycznie (dre vavirćhano stopnio) každo organizacja, savunia isy maškre peskre celi wspieranio Romen.

szczególna, zorałe różnicy kulturowa, to kontakto Romengro sastypnytko służbasa mogineł te javeł Romenge zorałes zniechęcająco, pełde pherdo delikatna sytuacja. Pał jekhto da duje kwestieni dyr našty skutecznie syges te zaradzinet, można te keret ogólno łokho dre ciro sparuien społeczno „oswajająco” temato Romengro, kaj isy utrwalone dre historia memby dre sare europejska społeczeństw. Ale już dre przypadko dujto kwestia, praktyka maškrethemytiko sykaveł (brytyjsko i amerykańsko) kaj isy prosto i być może też efektywna rozphandypena. Phaś baredyr manusia kaj keren bucia dre usługi medyczna dosyklariket pes pełde celo ciro peskry aktywność zawodowo. Dotyczyneł dawa na tylko hadypen peskre kwalifikacji ściśle i bezpośrednio sphandłe godziasa i dzinipnasa typowo pał medycyna, ale też – chociaż dre tyknedyr zakreso – pał kontakty pacjencenca. Przygotowana i rozligirde dre čhib angielsko przewodniki pał kontakty maškrekulturowa (i łengry specyfika) najczęstedyr dotyczynen też pał Romendyr. But często isy dova čhindłe konkretna zasady pał kontakty, wygodna ke zastosowanie i nawymaginen kaj te dzał apr pherdo publikacji i te vdział horedyr dre temato. Dre polsko čhib vygeja dasavi publikacja (kerdy khetanes syklakirybnenca) heładenge, jednak celo ciro brakineł dasavo przewodniko skierowano ke służba medyczna. Kaj łes ke keret javiaby pe jekhvar i łokhes, i phares. łokhes, pełde

dova kaj dasavi publikacja mogindłeby te keret phaś baredyr polska romologi, a konsultacja Romenca pał da čhiniben javiaby łokhes te keret. Phares, pełde dova kaj dre dasavo przewodniko musindziaby te javeł ulino specyfika sare vavirćhane romane grupengry (čtar, albo i epta), save isy vavirćhane pestyr dre but kwestii, a maškre dawa so dział pał zor, specyficzna zachowani i normy kulturowa. Oczywiście baro kotyr isy khetano, jednak pe pewno na včhijaby te przedet apre savoś kerdo już przewodniko dre čhib angielsko, chociaż pe poziomo struktura albo sposobo čhiniben pał da zagadnienie mogindziaby te včheł.

Jednak na tylko służba sastypnytko, świadomie albo na, keret adzia kaj pharedyr isy Romenge te korzystyneł profilaktykatyr i saściakirybnatyr. Isy też vavir problemy: kwestia kaj nani łen ubezpieczenie sastypnytko, kaj prywatno opieka medyczna keret bare łove, łengre nachęc ke kontakto jednak rozbariakirde systemosa medyczne publiczne administracjasa, dar kaj zadziana saveś maškrekulturowa naporozumieni. Sare da kwestii isy pesa sphandłe dre tyknedyr albo baredyr stopnio i dotyczynen na tylko świadomość i dzinipen manusiengry kaj keren bucia dre służba sastypnytko, ale też i Romen. Nawątpliwie dre dawa zakreso trzeba te docenineł też but ważno buty savi keren asystenty romane (skuteczna na tylko dre zagadnieni sphandłe

romane edukacja), save moginen najkutedyr dre kotyr te pomoginef dre rozphandypen da problemy. Zresztą isy dava jekh maškre fengre celi dre fengry buty i funkcjonowanie – na tylko dre Polska, ale i pał przykłado dre programo ROMED (mediatory) – dre vavir thema europejska.

Romengre świadościatyrdy vydział vavir problemo, a dokładnie chęć kaj te korzystynen Roma sastypnytko opiekatyrdy i konwencjonalne saściakirybnatyrdy, ne i poddziapen ke – wcale na prosto – koncepcja pał sastypen i nasvalipen. Nawet so przydykhasam pes dre bare-dyrdy społeczeństwo dre Polska, to łokhes dykhasam kaj kotyr manusia kamen te próbinef nakonwencjonalna metody saściakiryben, pacien dre cudowna prosta terapii i oczywiście duminen kaj doktory ugaruven dava gił fenyrdy. Najbutedyrdy dyćto isy dava paś okazja inicjatywy antyszczepionkowa, adzia zorałe dre Polska. Naśty pes zatem te dziwinef, kaj Roma, czyli manusia średnio gorsiedyrdy vysyklakirde i zorałedyrdy zakerde dre tradycja (też pał saściakiryben naturalno), odkharen dziapen ke doktory, a często sastypen uważynen pał dova kaj moginen obojętnie syr sprawnie te funkcjoninef pe sodyves. Na tylko lekceważyndy pferdo objawy nasvalipnengre, ale też isy ten tyknedyrdy świadość sastypnytko, a korzystanio tradycyjne saściakirybnedyrdy, save isy przeligirde pokoleniostyrdy pe pokolenio dre semen-cy – pe vavirchane objawy i dukha, ligiref nastety ke dova kaj nasvalipen rozbarioł ke etapo navysaściakirybnytka. So jeszcze ke da sare problemy dodział sytuacja pał hyria warunki kherytka ke phaś baredyrdy kotyr europejska Roma, to phares te dziwinef pes, kaj sytuacja sastypnytko ke Roma – syr już phen-dziam sygedyrdy – isy gorsiedyrdy syr średnio themengry i europejsko.

Dre 2018 berś Europejsko Sojuszo pał Sastypen Publiczno (European Public Health Alliance) kerdzia but bary analiza pał dova kicy bersia isy dzide manusia romane tyknedyrdy nacjatyrdy. Analiza isy kerdy dre but chibia i oparto pe pferdo źródtly informacjy. Dre sare thema europejska vygeja kaj Roma dzidzion kutedyrdy syr reszta społeczeństwo

– 8 ke 14 berś, a dre naktóra przypadki nawet ke 20 berś. Sykavef dava ciaciuni sytuacja romane nacjakyrdy dre Europa, pełde dava kaj własnie pełde wskaźniko bersia dzipen sykavef pes savo isy poziomo sastypnytko każde populacjako. Teł uwaga isys line tryndy grupy kotyrdy: różnica dre bersia dzipen maškre manusiendyrdy romane nacjatyrdy i vavirendyrdy, merybena łockirde chavore i bare-dyrdy chavore, powody save wpływynen pe dova kicy bersia dzide isy manusia.

Tryndy podstawowa, chociaż zorałes ogólna konkluzji, isys zachindłe dre kerdo i vydyno raporto dre grudnio 2018 berś: Roma dre porównanio ke celo populacja cierpynen pełde gorsiedyrdy sastypen i nasaste warunki dzipnytko; potrzebna isy dokładnedyrdy dany, save sykavena konkretna przyczyny i pomoginena te kerel metody kaj te javef fededyrdy sytuacja; hyria stano sastypen ke Roma isy zorałes sphandłto społeczne warunkenca pał sastypen.

Dre naktóra thema kaj isy dre Unia Europejsko (pał przykłado dre Bułgaria) romane łockirde chavore merendy moły butedyrdy (częstedyrdy) syr dre przypadko reszta społeczeństwo (dre Hiszpania tryndy moły butedyrdy; pał Unia, dre Bośnia i Hercegowina ćtar moły butedyrdy) i o siof moły kutedyrdy dodzidzion ke bersia baredyrdy chavorytka. But kutedyrdy syr ke vavir manusia, Roman isy ubezpieczenie sastypnytko, sastypnytko opiekatyrdy korzystynen tylko dre konkretna przypadki, kutedyrdy isy szczepiona, gorsiedyrdy (nasastes) han, butedyrdy nasvalon pe vavirchane infekcji. Wskaźniko pał phuryndy (manusia pošli 75 bersia dzipen) isy ke Roma o phaś tyknedyrdy – 25,7% ke 51%.

Syr już chindziom sygedyrdy, pferdo vavir grupy czynniki pozornie na sphandłe sastypnasa, wpływynen pe peziomo sastypnytko ke Roma. Najważnedyrdy maškre da czynniki, pełde dova kaj isy zarówno skutko, syr i przyczyna pał pferdo negatywna zjawiski, isy cioryndy. Aktualna badani sykaven kaj aż 80% Roma dzide isy tefal minimum pał zagrożenio cioryndy. Dane cele Uniatyrdy pał celo społeczeństwo poden natomiast 17%. Najgorsiedyrdy sytuacja isy dre Hiszpania, Grecja, Chorwacja,

pełde dova kaj dre doła thema gini-pen dava isy baredyrdy syr 90%. Zorałes sphandli dafesa isy sytuacja kherytka i warunki sanitarna. Pał przykłado dre Rumunia 79% Roma bešte isy dre khera kaj nani dre fenyrdy toalety i łazienki.

Sposoby kaj te rozphandef phary sytuacja Romengryrdy pał sastypen (dodziapen i kaj te kamen te korzystynen systemostyrdy pał opieka sastypnytko) isy pferdo. Praktycznie każde them europejsko rakhef peskro drom pał dava, kerel peskro programo i isy tes oryginalno koncepcja rozphandypen da problemo. Naktóra vyden pes nawet chociaż dre kotyr skuteczna. So przydykhasam pes ke da działani, pał fengro zakreso i pomysły, to dyćto isy kaj przylini isy taktyka, kaj pe jekhto śteto – so dział pał kolejność – isy thode chavore, pošli fenyrdy dziuvla i pe końco mursia. Nani żadno wątpliwość, kaj ważno czynniko, savo moginef te wspomoginef realizacja poprawa sastypen ke Roma, isy kaj syr najbutedyrdy chavore te korzystynen przedszkolendyrdy, kaj najsygedyrdy sykklakiref pes chavoren pał poddziapen prosastypnytko i paś dava zapewniono albo wspomogajaco isy adoj dodziapen ke podstawowo opieka medyczno.

Podstawa pał poprawa poziomo sastypnytko ke Roma isy oczywiście fengro baredyrdy vtyrdyndy ke dzipen społeczno (maškre vavir dre bucia i edukacja), a pe poziomo butedyrdy konkretno (chočiaż celo ciro ogólno), konieczno isy na tylko wspieranio Roman pełde asyntyrdy romane save wspomoginen ten pał korzystanio medyczne usłogendyrdy, ale pał saro bary edukacja. I dział adaj pał edukacja, savi jekhe rygatyrdy musinef te javef skierowano ke Roma, kaj te hadef fengry świadość sastypnytko, ale vavir rygatyrdy edukacja musinef te javef też skierowano ke manusia kaj keren bucia dre służba sastypnytko, kaj te wyjaśninef ważna różnicy kulturowa save keren adaj konkretna bariery. Dure-dyrdy edukacja do manusiengry musinef te javef nathody pe dova kaj te javen jone butedyrdy wrażliwa etnikanes, pał celo skuteczno, chętno i syr najkutedyrdy stresogenno korzystanio pełde Roman-dyrdy medyczne usłogendyrdy. Dre baredyrdy tło dasavo edukacyjno drom sykavef pes też kwestia pał ciągtło i nathody pe sparuiben i rozbariakiryben edukacja celo społeczeństwow, savi powinno te skutkinef dołesa, kaj stykniakireta pes poziomo sodyvesytka dyskryminacja pe Romendyrdy.

tlum. K. Stempień

Roma dre porównanio ke celo populacja cierpynen pełde gorsiedyrdy sastypen. (...) Wskaźniko pał phuryndy (manusia pošli 75 bersia dzipen) isy ke Roma o phaś tyknedyrdy – 25,7% ke 51%.

Integracja dzieci romskich na sportowo

Wizyta w parku trampolin, zawody sportowe, mecz piłkarski i wycieczka rowerowa, to tylko namiastka wielu aktywności, w których wzięli udział młodzi uczestnicy projektu „Integracja dzieci romskich na sportowo” realizowanym przez Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku. Prócz tego, do ich głów trafiła spora porcja wiedzy, a to wszystko w jednym celu – by żyli długo, szczęśliwie i zdrowo.

Zdrowie, to wartość nadrzędna, nieoceniona, ale bardzo krucho. Uzależnione jest od czterech podstawowych czynników: stylu życia, środowiska fizycznego, czynników genetycznych oraz opieki zdrowotnej. Szacuje się, że największy wpływ na nie, bo aż 53%, ma styl życia,

na który składają się między innymi takie elementy jak aktywność fizyczna, wypoczynek, sposób odżywiania się oraz umiejętności radzenia sobie ze stresem. Dbając o wszystkie te składowe, jesteśmy na najlepszej drodze do cieszenia się dobrym zdrowiem i szczęśliwym, długim życiem. Czy jednak w zabieganym świecie, w którym ciągle gdzieś gonimy, mamy czas na od-

powiedni odpoczynek i dbanie o regularną aktywność fizyczną? Przynajmniej, niekiedy bywa z tym naprawdę ciężko. A jak jest z naszymi dziećmi?

We współczesnych społeczeństwach aktywność fizyczna traktowana jest jako jedna z wartości kulturowych, mających duży wpływ na rozwój młodego człowieka, jego zdrowie i jakość życia. Sport i rekreacja są czynnikami kształtowania zdrowia i osobowości, rozwijania nawyków i prozdrowotnych postaw, a także wartościową formą spędzania wolnego czasu. Rozwój współczesnej cywilizacji nie sprzyja jednak aktywności wśród dzieci. Udogodnienia technologiczne, wszechobecna automatyzacja i komputeryzacja zmniejszają do minimum aktywność fizyczną w codziennym życiu tych młodych ludzi. Łatwo dostrzec to gołym okiem, najlepszym przykładem może być nasza Świetlica Integracyjna „Słoneczko” i jej podopieczni. Kiedy przychodzą do nas po lekcjach, zmęczeni ściągają plecaki i pierwsze co

„ Aktywni i twórczy byli zarówno nauczyciele jak i uczniowie. Zaproponowane w programie działania i zadania były ukierunkowane na zwiększenie motywacji i zainteresowania aspektem zdrowia i sportu wśród dzieci i młodzieży.

chcieliby zrobić, to dorwać się choć na chwilę do komputera lub konsoli. Ze świecą szukać takich, którzy po szkole z własnej inicjatywy pójdą grać w piłkę, czy w klasy.

Sytuacja dzieci i młodzieży romskiej znacząco odbiega od sytuacji, w jakiej żyją ich rówieśnicy. Z naszych obserwacji wynika, że wśród przytłaczającej części naszych podopiecznych występują duże braki edukacyjne dotyczące podstawowych zagadnień związanych ze zdrowiem i aktywnością fizyczną. Wynika to głównie z braku pozytywnych wzorów świadomych zachowań przekazywanych przez rodziców czy opiekunów. Wśród społeczności romskiej aktywność fizyczna wciąż nie jest czynnością, która na stałe wpisuje się w ich codzienną rutynę. Z różnego rodzaju europejskich badań i raportów wynika, że Romowie są w zdecydowanie gorszym stanie zdrowia niż reszta społeczeństwa oraz krócej żyją. Brak profilaktyki zdrowotnej, małą aktywność fizyczną i złą dietę mają tutaj również znaczenie. Swoją rolę odgrywa w tym również długotrwały stres, którego doświadczają Romowie ze względu na dyskryminację.

Biorąc pod uwagę wszystkie powyższe potrzeby stworzyliśmy projekt „Integracja dzieci romskich na sportowo”, którego głównym celem było nabycie przez uczniów nawyków zdrowego stylu życia oraz umiejętności dbania o własne zdrowie i propagowanie aktywnych form spędzania czasu wolnego. W projekcie wzięła udział grupa 20 dzieci romskich i polskich ze Szczecinka, w różnym w wieku, które uczęszczają systematycznie do Świetlicy Integracyjnej „Słoneczko”.

Projekt „Integracja dzieci romskich na sportowo” to propozycja pracy profilaktyczno-wychowawczej przy wykorzystaniu interaktywnych i aktywizujących metod nauczania, dzięki którym aktywni i twórczy byli zarówno nauczyciele, jak i uczniowie. Zaproponowane w programie działania i zadania były ukierunkowane na zwiększenie motywacji i zainteresowania aspektem zdrowia i sportu wśród dzieci i młodzieży.

Na projekt składało się kilka bloków tematycznych realizowanych w postaci cyklicznych zajęć teoretycznych i praktycznych, realizowanych w siedzibie Związku Romów Polskich w Szczecinku, a dokładniej w naszej

Świetlicy. Łącznie przeprowadziliśmy 10 spotkań, po jednym w miesiącu, trwającym około 1,5-2 godzin w zależności od tematyki i specyfiki omawianego tematu. Każde zajęcia rozpoczynały się 10 minutową rozgrzewką. Nie ma co ukrywać, na początku dzieci kręciły nieco nosem, ale wkrótce przywykły do naszej comiesięcznej tradycji i czekały na małą dawkę energetyzujących ćwiczeń. Działania rozpoczęliśmy w marcu spotkaniem, w trakcie którego opowiadaliśmy dzieciom przy pomocy ciekawostek, jak powstał sport. Przyznaję, że wiele faktów zaskoczyło także nas, opiekunki, w trakcie przygotowywania materiałów edukacyjnych dla dzieci. Jako że na spotkaniu przeważali chłopcy, chyba najbardziej zaciekawili ich fakty z dziedziny piłki nożnej, jak na przykład to, że piłka po uderzeniach znanego Portugalczyka Ronaldo osiąga prędkość 130 km/h, a najdłuższy mecz piłki nożnej został rozegrany w Manchesterze, trwał 72 godziny i zakończył się wygraną 603-462. Takiej nauki na pewno nie można nazwać nudną!

W kwietniu z kolei było smacznie, zdrowo i sportowo – zagadki i wierszyki o warzywach i owocach sprawiły, że

cenna wiedza o niezbędnych witaminach i mikroelementach sprytnie weszła dzieciom do głów. Maj upłynął nam pod znakiem wyłączenia komputera i wszelkiej elektroniki na rzecz treningu, wszak sport to zdrowie. Wybraliśmy się do szczecineckiego parku trampolin, gdzie przez całą godzinę oddawaliśmy się beztroskiej zabawie. Takie skakanie wymaga naprawdę wiele wysiłku i spala ogromną ilość kalorii – wiemy, bo same próbowałyśmy swoich sił razem z dziećmi. Wstyd się przyznać, ale dzieci miały zdecydowanie więcej siły do powietrznych harców niż opiekunki. W okresie wakacyjnym, dzięki pomocy nauczycielki wychowania fizycznego, Pani Kasi, urządziliśmy wielkie zawody sportowe i mecz piłkarski. Żar lał się z nieba, a my dzielnie pokonywałyśmy tory przeszkód, graliśmy w siatkówkę i kosza. Oczywiście dbaliśmy o odpowiednie nawodnienie w trakcie zabawy, butelki z wodą i zdrowe przekąski były cały czas pod ręką.

Miesiąc później, czyli w sierpniu czekała nas rowerowa wyprawa, wybraliśmy się malowniczą trasą dookoła jeziora Trzesiecko. Dzięki specjalnie przygotowanemu ścieżkom biegającym przy samym brzegu jeziora mogliśmy dbać o kondycję, jednocześnie podziwiając uroki okolicy, a trzeba przyznać, że w naszym małym Szczecinku jest co oglądać. Tempo było naprawdę szybkie, ale robiliśmy przystanki, by chwilę odsapnąć i skorzystać z zielonych siłowni rozmieszczonych przy plażach. W planach było też ognisko, ale ze względu na kapryśną pogodę wybraliśmy elektrycznego grilla w naszej świetlicy. Kielbaski po tylu przejechanych kilometrach smakowały wybornie!

Wraz z wrześniem i jesiennym chłodem musieliśmy zrezygnować z aktywności w plenerze, ale wciąż było ciekawie i nietuzinkowo. Zajęcia dotyczące cukru w żywności, zrobiły na dzieciach duże wrażenie. Kiedy zobaczyły na własne oczy jak ogromne ilości tego słodkiego proszku znajdują się w popularnych napojach i przekąskach, wręcz nie mogły uwierzyć. Uczyliśmy się też jak na postawie etykiet odróżnić zdrowe produkty od tych pseudo zdrowych, czym zastąpić cukier i jakie negatywne skutki w naszym organizmie powoduje. Po zajęciach dzieciom na długo odechciało się picia popularnego czarnego napoju i chrupania słodkich batoników.

W kolejnym miesiącu szukaliśmy w pożywieniu źródeł energii na chłod-

ne jesienne dni. Dzieci czekała nie lada gratka, po raz pierwszy miały okazję spróbować egzotycznych owoców takich jak mango, pomelo, granat czy kiwano. Nie spodziewałyśmy się tego, że również popularne w polskiej kuchni produkty takie jak rodzyunki, żurawina czy morele mogą być dla naszych podopiecznych nowością. Dużym zdziwieniem był dla dzieci także egzotyczny korzeń imbiru, bezkonkurencyjny król rozgrzewania i właściwości przeciwpalnych. Ostatecznie, ze wszystkich tych zdrowych przysmaków, dzieci jako najpyszniejsze wybrały dojrzale i słodkie mango, które zjadły na miejscu, a całą resztę dobroci zabrały do domów.

Jak pokonać własne słabości i osiągnąć sukces? Z tym trudnym nawet dla nas dorosłych tematem zmierzylśmy się w listopadzie. Z zajęć płynęła jedna, bardzo ważna refleksja – dzieci rozumieją zdecydowanie więcej niż nam się wydaje. To pojętne istoty, od których wiele można się nauczyć, ich celne spostrzeżenia, nieskażone jeszcze naleciałościami dorosłości dały nam wiarę w to, że w przyszłości z pewnością sobie poradzą. Jeśli tylko nie zatracą tej dziecięcej pewności, że póki bardzo chcesz, to wszystko jest możliwe.

W grudniu był już z nami duch świąt, szukaliśmy wspólnie sposobu na ciężkostrawne świąteczne jedzenie. Były to niestety ostatnie zajęcia, ale warto było uczestniczyć w nich od samego początku projektu – najwytrwalsi otrzymali pamiątkowe certyfikaty i coś na co wszyscy czekali – nagrody. Radości nie było końca, a liczne pytania o termin kolejnych zajęć tylko utwierdziły nas w przekonaniu, że projekt był potrzebny i powinien być kontynuowany.

W dobie szybkiego rozwoju cywilizacji i związanego z tym wzrastającego

zagrożenia zdrowia i życia człowieka, wsparcie tych młodych osób w zakresie profilaktyki zdrowotnej i aktywności fizycznej, a w szczególności wyposażenie ich w niezbędną wiedzę, z pewnością trwale wpłynie na wykształcenie pożądanego postaw i zachowań w ich dorosłym życiu. Nie bez znaczenia było również ukazanie wartości kontaktów przyjacielskich oraz integracja romskopolska, o którą w trakcie wspólnej zabawy i nauki nie było trudno.

Zdrowy styl życia jest wyborem, możemy wybrać co jemy, ile śpimy, jakie są nasze aktywności i co o zdrowym trybie życia myślimy. Jest to rodzaj walki z samym sobą oraz z innymi – walka z obawami, wygodami, lenistwem, stereotypami i złymi przekładkami wokół nas. Im więcej wiemy o złożoności życia i społeczeństwa, tym świadomiej możemy wybrać to, co najlepsze i najbardziej przydatne dla nas i dzieci. Projekt „Integracja dzieci romskich na sportowo” skupiał się na edukacji zdrowotnej i aktywności fizycznej, propagował zachowania prozdrowotne poprzez zachęcanie do indywidualnej odpowiedzialności za własne zdrowie i podejmowane wybory mające wpływ na funkcjonowanie organizmu człowieka. Bo czym skorupka za młodu nasiąknie...

Agnieszka Bieniek

*Fot. Karolina Stempień,
Agnieszka Bieniek*

Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Projekt realizowany dzięki dotacji
Ministra Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Integracja romane čhavorengry pe sportowo

Parko trampoliny, zawody sportowa, meczo piłkarsko i wycieczka rotenca, dava isys tylko naktóra maškre pherdo aktywności, save kerenys ternore uczestniki dre projekto „Integracja romane čhavorengry pe sportowo” realizowano pełde Romano Związeko Szczecinkostyr. Oprócz dałestyr but sykline, a saro dava pał jekh celo – kaj te dzidzion hara, dre bacht i sastypen.

Sastypen isy moł najbutedyr, isy najważnydyr, isy naoceniono, ale zorałes krucho. Zależnyet čtare podstawowa kotyrendyr: stylo dziptytko, środowisko fizyczno, czynniki genetyczna i opieka sastypnytko. Podeł pes kaj najbaredyr wpływ pe sastypen – aż 53% – isy stylo dziptytko, pe savo sthoven pes pał przykłado dasave elementy syr aktywność fizyczno, odkhiniben, syr has i syr przedzias stresu i tugi. So dasam but pał da sare kotyra, to jadasam pe łačo drom kaj te siaras pes łače sastypnatyr i bachtale, bare dziptnasa. Czy jednak dre dadyvesune ciry dre da zabiegano sveto, dre savo celo ciro kajś goninas, isy jamen ciro pe odkhiniben syr trzeba i pe regularno aktywność fizyczno? Przydzinas pes, kaj nakiedy isy dałesa ciaciu-nes phares. A syr isy dałesa ke jamare čhavore?

Dre dadyvesune społeczeństwyr aktywność fizyczno traktynel pes kaj isy wartość kulturowo, savunia khetanes vavire wartościenca isy baro wpływ pe rozbariakiryben terne manusieskro, pał łesko sastypen i syr pes łeske dzidzioł. Sporto i rekreacja isy ważna kotyra dre kształtowaniu sastypen i cha-

raktero, sykliben łače nawyki i prosastypnytko poddziapen, a ne i łači forma kaj te spędzinel wolno ciro. Rozbariakiryben dadyvesunecirytko cywilizacja na sprzyjinet jednak aktywność maškre čhavorendyr. Wygody technologiczna, automatyzacja i komputeryzacja kaj tylko dykhasam, stykniakiren ke minimum aktywność fizyczno dre sodyvesytko dziplen da terne manusienegro. Łokhes te dykheł dava korkoreske pe peskre jakha, najfededyr przykłado moginet te javeł jamary Świetlica Integracyjno „Khamoro” i čhavore save adoj javen. Syr javen ke jame pošli sykklakiryben dre szkoła, zmęczona zlen teczki i jekhto so kamen te kereł, to chociaź pe chwila te pokheł pe konsola albo pe komputero. Pharo isy te rakheł dasave čhavoren kaj pošli szkoła kamen korkore pestyr te dział te kheł dre piłka czy vavirčhanes pes te bawinel avry.

Sytuacja čhavorengry i terne manusienegry romane nacjatyry isy zorałes vavir dołuniaty dre savi dzide isy ternore baredryr społeczeństwostyr. Jamaro przydykhiben sykaveł kaj ke phaś baredryr čhavore save javen ke jame pe świetlica isy bare braki edukacyjna pał podstawowa elementy pał sastypen i aktywność fizyczno. Vydział adzia najbutedyr pełde dova

fakty pał dawa zaskoczyndłe też i jamen opiekunken, syr przygotowinasys materiały edukacyjna čhavorengre. Pełde dova kaj pe do rakhiben javne butedyr čhavore, najbutedyr ciekawinenys ten fakty pał piłka nożno, pał przykłado kaj pošli kopnięcio Ronaldo piłka nasiet syges 130km/h, a najbaredyr meczo isys khetdo dre Manchester pełde 72 štundy i zakonczyndzia pes wynikosa 603-462. Dasavo syklakiryben pe pewno našty te khareł nudno!

Dre kwietnio pał dova isys smacznie, sastes i sportowo – zagadki i wierszyki warzywendyr i owocendyr sprawindłe, kaj łacne godzia pał nazbędna witaminy i mikroelementy sprytnie vgene dre čhavorengre siere. Majo przegeja jamenge pał hašo kaj wyłączynas kom-

kaj nani ten pozytywna wzory pał łacno poddziapen ke da kwestii łengre dadendyr i dofeske na syklakirde jone peskre čhavoren. Ke Roma celo ciro nani nastety łacno poddziapen ke profilaktyka sastyptytko. Na dosyć kaj na han sastes, to ke dawa jeszcze na poddzian poważnie ke aktywność sportowo. Vavirčhane badani i raporty pał sastyphen Romengro dre Europa sykaven kaj nasvalon jone butedyr i zorałedyr syr vavir manusia. Trzeba adaj też te dodeł kaj przykeret pes ke dova też zorało stresu savo isy ten dre peskro dzipen pełde dova kaj isy ten styczność dyskryminacjasa pe so dyves.

Lijam davo saro teł uwaga i kerdziam projekto „Integracja romane čhavorengry pe sportowo”, dre savo głównie celo isys kaj te syklakireł čhavoren łacne nawyki pał sastyptytko stylo dzipen, kaj te syklon korkore te deł but pał peskro sastyphen, i te propagineł aktywno spędzanie wolno ciro. Kamasys kaj te zakereł dre łengre siere syr ważna isy da sare kwestii pał sastyphen, kaj dawa vydziała łenge tylko pe fededyr i kaj te sykaven peskre dadenge kaj korkore moginen zorałedyr te deł but pał peskro sastyphen pełde sasto stylo dzipnacro – sastedyr haben i aktywność ruchowo. Dre projekto line udziało 20 čhavore romane i polska Szczecinkostyr, vavirčhane bersitka, doła kaj javen regularnie ke Świetlica Integracyjno „Khamoro”.

Projekto „Integracja romane čhavorengry pe sportowo” isys propozycja buty profilaktyczno-wychowawczo pełde wykorzystanie interaktywna i aktywizująca metody syklakirybnytka, pełde so aktywna i twórcza isys čhaja kaj syklakirenys i čhavore save syklonys. Zaproponowana dre programo działani i zadani isys kerde adzia kaj te barioł motywacja i zainteresowanie pał sastyphen i sporto dre čhavorendyr i terne manusiendyr.

Projekto pokerdo isys pe varykicy bloki tematyczna realizowana dre cykliczna zajęci teoretyczna i praktyczna, save kerde isys dre siedziba Romane Związkoskry Szczecinkostyr, a dokładnedyr pe jamary świetlica. Khetanes kerde isy 10 rakhibena, po jekh dre čhon, save isys 1,5 ke 2 štundy – zależy pał save isys tematy. Pe jangił sare rakhibena kerasys 10 minuty „rozgrzewka” – vavirčhani aktywność sportowo. Nani so te ugaruvel, kaj jangiłesty čhavorengre na udełys pes dawa i kręcinenys nakhenca kaj soś musinen te keret, ale syges przykerde pes ke jamary sočhonytko tradycja i ziakirenys pe da tykni dawka energiczna ćwiczeni. Działani rozpoczindziam rakhibnasa dre marco, pe savo łokhes vligirdziam čhavoren dre tamatyka i ophenasys łenge pełde ciekawostki syr powstajindzia sporto. Przydzinav pes szczerze kaj pherdo

putery i vavir elektronika i łas pes pał treningo, pełde dova kaj javet wiosna to i siukaredyr pogoda, savi moginas te wykorzystyneł pe sporto, a rucho to sastyphen. Vykendyjam pes szczecinecko parko trampoliny, kaj pełde celo štunda čhavore bawinenys pes bytroskendyr. Dasavo skakanio isy zorałes pharo i pełde dasavo wysiłko shačkireł pes pherdo kalorii – dzinas, bo jame też korkore spróbindziam peskre zoria khetanes čhavorencu. Ładz pes te przydzineł, ale čhavoren isys butedyr zoria ke do powietrzna harcys syr opiekunken. Dre ciro wakacji, pał parykiryben pomoc savi dyja jamenge syklakirdy pał vygaruiben fizyczno, Rani Kasia, kerdziam zawody sportowa i meczo piłkarsko. Kham dełys pe jamendyr bolibnatyr, a jame dziesa nasiasys dre tory pał przeszkody, khetasys dre siatkówka i koszo. Rypyrasys oczywiście pał dova i dasys but pał dova kaj čhavore te pien but pani pał zabawa, pełde dawa butelki paniesa i saste tykne habnore isys celo ciro pał jamendyr.

Čhon pošli dova, czyli dre sierpnio tradyjam rotenca pe wycieczka, obradyjam celo jezioro Trzesiecko. Pełde dova kaj isy adoj kerde specjalna droma rotenge pał samo brzego pani, na tylko mogindziam te deł pał kondycja, ale też pał dawa mogindziam te dykheł siukar widoki, save – trzeba te phenetł ciacio – dre jamaro tykno Szczecinko isy sporo. Tradasys dre sygno tempo, ale specjalnie zarykirasys pes kaj te odkhinoł, tylko kerasys dawa pe vavirčhano sposobu – pe zielona siłowni avry kerde pał plaży. Dre plano isy też jamen kaj te rozhačkireł jag, ale pełde dova kaj pogoda pes sparudzia i zacznindzia te deł brysind, vykendyjam elektryczno grillo dre jamary świetlica. Gojory pošli dakicy przetradyne kilometry zorałes smakinetył sarengre!

Syr nadgeja wrzešno i jesienno sił, to musindziam te przečeł aktywność avry dre plenero, ale celo ciro isy ciekawie. Baro wrażenio pe čhavorendyr kerdzia rakhiben pał temato cukro dre habena. Našty dopacienys kicy da parno gudło proszko isy dre dzindłe gudlipena i gudłe pania, syr dyktłe prezentacja pe da temato. Syklakirasys čhavoren też pał dova syr pe podstawa etykiety korkore te pryńckiras save dova isy saste habena i pania, a save te na kinas i te na has. Phenasys łenge sosa moginas te zastąpineł cukro i save negatywna skutki keret jof dre jamaro organizmo. Pošli da zajęci čhavorengre odkamdzia pes pe hara kaj te pien popularno kali gudli pani i haben gudłe wafelki i batoniki.

Dre vavir čhon kerdziam zajęci pał saste habena – pał owocy i warzywy. Kamasys te sykaveł čhavorengre dasave kaj

dene fenge najbutedyr energia pe da siłate jesienna dyvesa. Čhavore jekhto mofo dre peskro dzipen mogindte te spróbinef naktóra egzotyczná owocy, adzia syr mango, pomelo, granato i kiwano. Na spodziewinasys pes dova, kaj naktóra popularna dre jamaro them habena tež moginen te javef fenge dasavo nevipen, pař przykłado rodzynki, żurawina i moreli. Baro zaskoczenio isys tež čhavorengé egzotycznó korzenio imbiro, saves nani konkurencja dre roztačkiryben i dziaľano przeciwwzapalno. Ostatecznie da sare saste habnendyr, čhavore vykendyne kaj najbutedyr fenge smakinef dojrzafo i gudfo mango, save shane adoj pe řteto, a reszta saste habena zaline pesa khere.

Syr te vykhetef peskro slabořcienca i te osiagninef sukceso? Daľe phare nawet jamenge barengé tematosa zalijam pes dre listopado. Syklakirybnatyr pe dava temato vygeja jekh but waźno refleksja i wniosko – čhavore halon but butedyr syr pes jamenge vydeľ. Isy jone zoraľes pojętna tykne manusiore, savendyr but moźna pes te syklakireľ. Łengre ľačhe uwagi i wnioski save vydzian łengre dumaniostry, caľkiem vavirčhane syr jamare, dyne jamenge paciaben dre řendyr, kaj dre barypen dena peske rada dre dzipen. Adzia javeľa so tylko na zanasiavena dre pestyr do łengry čhavorytka pewnoř, kaj póki zoraľes soř kames, to saro isy moźliwio.

Dre grudnio isys juź jamenca klimato řwięteczno, peľde dova rodasys sposobó pe phare řwięteczna habena. Isys dava juź ostatnia zajęci, ale čhavore przydzindte kaj moľ isys te javeľ pe sare rakhibena same poczãtkostyr projekto. Doľa kaj isys jamenca ke końco dorestle jamendyr pamiatkowa certyfikaty i jeszcze soř, pe so sare najbutedyr ziakirenys – nagrody. Bare frejdy dzianys čhavorendyr, a pherdo pucibena kiedy javeľa vavir rakhiben, utwierdzindte jamenge kaj projekto dasavo isys potrzebno i powinno te javeľ kontynuowano.

Dre ciry kaj syges rozbarjya cywilizacja, a pař dava baryja zagroźenie sastypnytko i pař dzipen manusiengro, wsparcio

i syklakiryben dasave terne manusien pař profilaktyka sastypnytko i aktywnoř fizycznó, mogineľ zoraľes te wpłynineľ pe łengro ľačho poddziapen ke da tematy dre barypen. Baro znaczenio isy tež pař dava te sykaveľ fenge kicy moľ isy kontakty przyjacieliska mařkre manusiendyr i integracja polsko-romani, pař savi na sys phares dre khetani zabawa i syklakiryben.

Sasto stylo pe dzipen isy vykendypen, moginas te vykendeľ so has, kicy sovas, save isy jamare aktywnořci i so duminas saste trybostyr dre dzipen. Dava isy dasavo maryben manusieskro korkoro pesa dre siero i vavirenca – maryben dariasa, wygodenca, lenistwosa, stereotypenca i hyria przyľadencá kaj tylko dykhasam pař jamendyr. Im butedyr dzinas pař dova savo skomplikowano isy dzipen i spoľeczeřstwo, tym butedyr řwiadomie moginas te vykendeľ dova, so najfededyr i najbutedyr przydeľa pes jamenge i jamare čhavorengé. Projekto „Integracja romane čhavorengry pe sportowo” skupinetyś pes pe edukacja pař sastypen i aktywnoř fizycznó, propaginetyś poddziapen prosastypnytko peľde zachęcenio kaj te ľeľ dre peskro vařta odpheniben pař peskro sastypen i vykendypena save keras kaj isy ľen wpływo pe organizmo manusieskro. Bo so sykluvasam dre ternipen, dova čheľ jamenge dre barypen.

řlum. K. Stempieľ

Fot. Karolina Stempieľ,
Agnieszka Bieniek

 Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Projekto isys kerdo
pař parykiryben dotacja
savi przydzindzia
Ministro pař Sprawy Mařkratune
i Administracja

Potrzebujący potrzebującym

Punktem wyjścia do tego, że potrzebujący mogą pomóc innym potrzebującym, jest krótkie spojrzenie na jedną z europejskich organizacji. Nie chodzi jednak tym razem o to, aby zachwycać się szerokim wachlarzem działań, jakie w jej ramach są podejmowane, ale aby wskazać na jedną z konkretnych jej inicjatyw.

Marcin Szewczyk

FUEN – Federal Union of European Nationalities, jest organizacją parasolową zrzeszającą lokalne i organizacje w ramach szerokiej kategorii przedstawicieli grup autochtonicznych, mniejszościowo-narodowych oraz grup etnicznych. Tak wytyczony zakres ogólnego działania w pewnym stopniu może kojarzyć się bardziej z organizacjami pozaeuropejskimi, nawet dalekowschodnimi i państwami z tego obszaru, które mają wypracowaną etniczną politykę publiczną, co w Europie – przynajmniej pod taką nazwą – nie funkcjonuje. Wynika to z tego, że pomimo znacznego ożywienia wszelkich ruchów etniczno-świadomościowych i postnowoczesnego odwoływania się do tradycyjnych tożsamości, często traktowane są one w Europie jako przejaw powierzchownych zachowań kulturowych (często marketingowych). Najczęściej przyjmujemy, że w Europie owszem są jakieś mniejszości (choćby Baskowie), ale poza na przykład i oczywiście Romami, przede wszystkim chodzi o migrantów. Zresztą Romowie także najczęściej są traktowani podobnie do nich, bo przecież niemożliwe, aby po 700 latach bytności w Europie nie zachwycili się europejskim (zatem najbardziej wartościowym) systemem życia i w dalszym ciągu się od reszty Europejczyków (nawet późno przybyłych na Nizinę Panońską Węgrów) aż tak różnili. W rzeczywistości jednak Europa – w ramach zasadniczego akceptowania ogólnego europejskiego paradygmatu – pozostaje bardzo zróżnicowana etnicznie i narodowo, na poziomie niższym niż państwo i to nie tylko na Bałkanach, gdzie mozaika różnorodności etnicznej nakłada się na zróżnicowania religijne i narodowe.

Dlatego też istnienie i różnorodne działanie takiej organizacji jak FUEN ma sens. W Europie jest 400 mniejszości, a co 7 obywatel państw naszego subkontynentu w jakimś stopniu i w jakiś sposób

należy do grup objętych aktywnością FUEN. Współpracuje ona z Radą Europy, Organizacją Narodów Zjednoczonych, Unią Europejską i Organizacją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Ponadto włącza się ona w aktywność podobnych organizacji na arenie światowej, stając się w pewnych sytuacjach reprezentantem Europy w relacjach różnych regionów świata z kluczowymi mniejszościami. Trudno jest co prawda stwierdzić, która mniejszość dla którego regionu (kontynentu) jest kluczowa, bo można przyjmować różne kryteria. Jednak z pewnością najbardziej specyficzne są relacje z tymi narodami, które były *przed* (Pierwszych Narodów). Dotyczy to zatem rdzennych Amerykanów (także z Ameryki Południowej) lub choćby rdzennych Australijczyków, czy Inuitów. W większości przypadków żyją oni na poziomie (ekonomicznie i społecznie) niższym niż społeczeństwo większościowe. Podobne cechy mają w Europie Romowie (i jak wykazały najnowsze badania także Saami, naród który przybył do Skandynawii prawdopodobnie po przodkach współczesnych Norwegów, Szwedów oraz Finów), jednak oczywistą różnicą jest to, że nie są to rdzenni Europejczycy (za takich w rzeczywistości można by chyba uznać Neandertalczyków, a w dużo późniejszym czasie Celtów), a po prostu grupa, która przybyła nieco zbyt późno, aby znaleźć swoje stałe miejsce w Europie i współtworzyć (w zdecydowany i efektywny sposób) wspólny europejski paradygmat kulturowy, przez co pozostaje na jego marginesie, choć współtworzy ogólny obraz europejskiej rzeczywistości.

Wśród różnorodnych form i zakresów działań realizowanych, deklarowanych i przypisanych FUEN, znajduje się odrębny obszar dotyczący Romów. W tym przypadku nie chodzi o sprawdzenie jego efektywności, ale o sam kształt (wynikający z instytucjonalnej świadomości) tego, w jaki sposób

Romowie zostali ulokowani w zakresie aktywności FUEN.

Przede wszystkim jest to dla tej organizacji jeden z kluczowych obszarów/tematów. Jego oficjalna nazwa to „Solidarność z Romami”. I już w tym miejscu można podjąć próbę językowo-pragmatycznej krytyki takiego sformułowania nazewnictwa tego obszaru. O ile inne kluczowe działania FUEN nie dotyczą konkretnych grup, tylko odnoszą się choćby do wspierania różnorodności językowej i wspierania języków mało-narodowych i etnicznych, to w tym przypadku Romowie zasłużyli na odrębny obszar. I to jest zjawisko pozytywne. Świadczy o dostrzeżeniu potrzeby szczególnej koncentracji na tej grupie, jej znaczącej inności i ogólnej wadze zagadnienia. Jednak z drugiej strony, niemalże w każdym języku indoeuropejskim „*solidarność z*” będzie wskazywała na grupę pozostającą poza *nami*. Nie solidaryzujemy się z kimś, kto jest wśród nas, kto jest *nasz*. Oczywiście jest to wejście w pewien drobiazgowy sposób traktowania języka, jednak współczesny świat zachodni końca drugiej dekady XXI wieku mocno opiera się na przekazie słownym (i obrazowym) upowszechnianym przez niemalże wszechdostępne i wszechużywane media społecznościowe, a w języku odzwierciedla się nieświadomiona przemoc etniczna. W jakimś stopniu jest to podobne do przywoływania opozycji *Polacy i Romowie*, w stosunku do polskich (i mających taką świadomość państwową) Romów, którzy reprezentują grupy będące w Polsce od XIV wieku. Jednak ten element świadomości instytucjonalnej nie jest kluczowy i został przywołany jedynie przy okazji, na marginesie koncepcji FUEN.

Jej podstawą jest przyjęcie ogólnego projektu wspomaganie mniejszości przez inne mniejszości, który zakłada, że wiedza innych mniejszości i organizacyjnych członków FUEN może zostać wykorzy-

„ (...) Współgra to z nowszymi opracowaniami i koncepcjami, które przyznają, że traktowanie Romów w Europie jest ogólnoeuropejskim wstydem, i że antycyganizm jest ostatnią europejską formą akceptowanego rasizmu.

stana do zwiększania udziału Romów we wszystkich dziedzinach życia publicznego i politycznego, z pozytywnym skutkiem dla całych społeczeństw. Różne mniejszości mają bowiem umiejętności społeczne i międzykulturowe, co czyni je odpowiednimi do pełnienia potencjalnych ról mediatorów, a dobre praktyki czasem są możliwe do przenoszenia w inne obszary (w tym przypadku – na inne grupy mniejszościowe). Oczywiście specyfika każdej mniejszości jest inna, a w przypadku Romów wielu sprawdzonych metod i działań nie udaje się przenieść na wspomaganie tej grupy, jednak nawet pojedyncze elementy, które mogą zmieniać i poprawiać sytuację Romów są cenne. Kompleksowy program solidarności między mniejszościami, ma znaczenie nie tylko dla mniejszości romskiej i dla całego społeczeństwa europejskiego, które zawsze korzysta z podnoszenia poziomu spójności społecznej i gospodarczej. Niejako przy okazji z działań tych mogą wtórnie korzystać inne mniejszości. Dla przeciętnego Europejczyka inni to inni i mniejszość to mniejszość (choć Romowie są dość jednoznacznie identyfikowalni wśród nich) i każde działanie podnoszące poziom włączenia i zewnętrznej akceptacji społecznej dla mniejszości wpływa na każdą z nich i na ich ogólny wizerunek w społeczeństwach większościowych.

„

Różne mniejszości mają bowiem umiejętności społeczne i międzykulturowe, co czyni je odpowiednimi do pełnienia potencjalnych ról mediatorów, a dobre praktyki czasem są możliwe do przenoszenia w inne obszary (w tym przypadku – na inne grupy mniejszościowe).

„

Podstawą do rozwoju projektu „Solidarity with the Roma – Minorities Helping Minorities” była przyjęta w 2011 roku „Eisenstadt Declaration”. Przyjmuje ona kilka podstawowych założeń, które bardzo dobrze uzasadniają takie właśnie podejście (włączając w to nieco skrytykowane, ale jednak bazujące na dobrych intencjach, mówienie o solidarności z Romami).

Przede wszystkim jest to zatem stwierdzenie, że największa europejska mniejszość (Romowie) jest jednocześnie najbardziej uciskana, pogardzana, dyskryminowana i prześladowana. Jest to konkluzja oczywista, jednak – odmiennie niż bywa w przypadku choćby dokumentów Unii Europejskiej – na początku odsyła nie po prostu do złej sytuacji Romów, ale wskazuje na ich pozycję w Europie. Słusznie zatem obarcza w ten sposób odpowiedzialnością (lub choćby jej częścią) za sytuację w jakiej są Romowie, społeczeństwo dominujące, w domyśle oczekując tego, że to nie tylko Romowie powinni się zmieniać i dopasowywać, ale także narody tytularne – w ramach europejskiego sposobu myślenia – powinny zmienić swoje podejście do tej grupy. Współgra to z nowszymi opracowaniami i koncepcjami, które przyznają, że traktowanie Romów w Europie jest ogólnoeuropejskim wstydem, i że antycyganizm jest ostatnią europejską formą akceptowanego rasizmu. Kolejna kwestia to prawo Romów do korzystania z usług społecznych i możliwości partycypacji w życiu społecznym państwa. W tym przypadku z tego punktu widzenia mniejsze znaczenia ma to, czy wszyscy Romowie chcą tego udziału i dostępu do tego typu usług. Nawet jeśli nie wszyscy z nich uświadamiają sobie, to że jest to droga do lepszej codzienności, to jednak chcą jej i jest to naturalna droga do tego, aby urzeczywistnić bardziej spójną społecznie i gospodarczo Europę. W ramach tego punktu w deklaracji wskazane są takie obszary jak edukacja, zdrowie, zatrudnienie, infrastruktura lokalna, warunki mieszkaniowe, możliwość współpracy z administracją lokalną, a także odpowiedzialność państwa, tak chętnie przesuwana na płaszczyznę pozarządową. Kolejne zagadnienie to zwiększenie akceptacji społecznej. Kategoria bardzo ogólna, jednak wiążąca się ściśle z przywołanym pierwszym punktem. W Europie XXI wieku jest ona nie tylko możliwa, ale wręcz koniecz-

na. Nie dotyczy to przyjęcia jako normy zdarzających się (jak w każdej grupie) i szczególnie widocznych (także dzięki prasie chętnie podającej w takich sytuacjach przynależność narodowo-etniczną) niezgodnych z prawem lub szeroko rozumianymi utrwalonymi normami społecznymi zachowań. Chodzi tu bowiem jedynie i aż o akceptację odmienności kulturowej i etnicznej. Większość problemów (i niesłusznych stereotypów) pomiędzy przedstawicielami społeczeństwa większościowego i Romami wynika bowiem właśnie z tego typu braku akceptacji, a nie realnych wykroczeń. W deklaracji została wyraźnie wyodrębniona kwestia wspierania mniejszości przez aktywność innych mniejszości. Uśredniając, Romowie są wykluczeni i dyskryminowani o wiele dotkliwiej niż większość europejskich mniejszości, które mają większe doświadczenie we włączaniu się w główny nurt życia Europy i bywają czasem nierozpoznawalne na tle ogółu społeczeństwa. Dzięki temu mogą stać się realnym pomostem i wsparciem dla Romów. Ostatnie zagadnienie jest związane z przyjmowaną w tym samym czasie co deklaracja strategią ramową Unii Europejskiej wobec Romów. W tym zakresie deklaracja koncentruje się na tym, aby zapewniać środki – przede wszystkim dla organizacji pozarządowych – na skuteczną jej realizację.

Tak jak zostało wspomniane na początku – nie jest najważniejszą kwestią jak bardzo efektywnym pomysłem jest wspieranie dążeń do poprawy sytuacji Romów przez inne europejskie mniejszości etniczne, językowe, kulturowe. Program i jego realizacja jest opisany szczegółowo w dokumentach FUEEN. Najważniejsza jest jednak koncepcja, która wydaje się być koncepcją słuszną, a każde – choćby najmniejsze – działanie na rzecz Romów zmienia powoli ich sytuację. Jednak nie można oczekiwać, że ten kierunek zostanie powszechnie przyjęty i zaakceptowany przez każdego członka innej mniejszości. Oni także potrafią dyskryminować (na przykład Romów). Podobnie zresztą jak Romowie potrafią dyskryminować zarówno siebie nawzajem (o szczególnej nierównej pozycji kobiet wśród Romów można pisać i mówić bardzo wiele, a w Polsce stosunek innych grup do Cyganów Górskich bywał i bywa eufemistycznie to określając – lekceważący), a także nie-Romów, czego wyrazem jest choćby nazwa jakiej używają na ich (nasze) określenie.

Wiedza to podstawa

Edukacyjne warsztaty z kulturą i językiem romskim

W przypadku łamania stereotypów, przeciwdziałania nietolerancji oraz dyskryminacji, wiedza to podstawa, element kluczowy i niezbędny, by coś zmienić. Brak szerszej wiedzy na temat kultury romskiej w środowisku większościowym rozwija myślenie stereotypowe o tej mniejszości etnicznej. Poszerzając wiedzę młodych ludzi na temat Romów, ich historii, bogatej kultury i zwyczajów, można zminimalizować ryzyko dyskryminacji, a zarazem zwiększyć wzajemny szacunek i tolerancję.

Niewiedza dotycząca Romów prowadzi bardzo często do przykrych sytuacji, w których znajdują się Romowie, nie tylko dorośli, ale i ci najmłodszy. Dzieci romskie w szkołach są postrzegane przez swoich rówieśników i pedagogów jako słabi uczniowie, nie do końca przykładający się do swoich obowiązków. Jeśli zdarzy się, że coś w szkole zginie, mimowolnie prawie zawsze najpierw podejrzewane jest dziecko romskie. Dzieci nie chcą bawić się ze swoimi romskimi rówieśnikami na podwórku lub w czasie przerwy na szkolnym korytarzu. Te krzywdzące założenia przytrafiają się także Romom w zakładach pracy. Pracodawcy bardzo często nie chcą zatrudniać Romów, a większość Polaków nie chce mieć Roma za sąsiada. Właśnie dlatego Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku kładzie ogromny nacisk na to, aby społeczeństwo większościowe, a w szczególności dzieci i młodzież ze szkół, świetlic i innych jednostek oświatowych zdobyły jak największą wiedzę o społeczności romskiej. W tym celu realizowane są od lat projekty takie jak „Edukacyjne warsztaty z kulturą i językiem romskim”.

Projekt ten realizowany był już czwarty rok z rzędu i jak co roku zajęcia odbywały się głównie w sali wykładowej Świetlicy Integracyjnej „Słoneczko” należącej do naszego stowarzyszenia. Jednak tym razem projekt został rozszerzony i miał zasięg regionalny. Organizatorki przeprowadziły zajęcia w dwóch gminach oraz w dwóch powiatach. Oprócz Szczecinka były to gmina Barwice w powiecie koszalińskim oraz gmina Złocieniec w powiecie drawskim. W obu miejscowościach dyrektorzy szkół, nauczyciele oraz uczestnicy zajęć byli otwarci oraz pozytywnie nastawieni na pozyskanie nowej wiedzy.

Projekt był realizowany od 1 września do 30 listopada, w tym czasie zostało przeprowadzonych 20 warsz-

tatów. W każdym uczestniczyła inna grupa dzieci i młodzieży ze szczecińskich szkół wraz z nauczycielem. Niestety w szkołach nie jest przekazywana wiedza na temat społeczności romskiej, a stąd krótka droga do powstawania krzywdzących stereotypów powtarzanych z pokolenia na pokolenie. Głównym celem spotkań nie było tylko zapoznanie uczestników z kulturą romską, zależało nam przede wszystkim na zachęceniu uczestników do wypracowania w sobie poczucia szacunku i tolerancji dla drugiego człowieka. Chcieliśmy pokazać i uświadomić innym o tym, że każdy ma prawo do życia, w każdym mieszka dobro i warto być ciekawym siebie nawzajem, bo w głębi wszyscy jesteśmy tacy sami.

Treści warsztatów były dostosowane odpowiednio do wieku odbiorców, dlatego każdy mógł znaleźć w nich ciekawe treści. Dzięki wykorzystaniu innowacyjnych metod nauczania, spotkania były efektywnie przeprowadzone, a przekazywane wiadomości na pewno zostaną zapamiętane na długo. Nawet jeśli ktoś przychodził na nasze zajęcia z niechęcią, wychodził z uśmiechem na twarzy. Na koniec każdego warsztatów robiliśmy grupowe zdjęcia, pokazywaliśmy też

dzieciom oryginalne estradowe tradycyjne stroje romskie, co w szczególności przypadło do gustu dziewczynkom. Znajdowały się nawet chętne, by taką sukienkę założyć. Dzieci na co dzień przychodzą na Świetlicę Integracyjną również były uczestnikami naszych zajęć – opowiadały innym o własnych doświadczeniach i relacjach koleżeńskich wynikających ze wspólnej integracji. Organizatorki w trakcie zajęć przedstawiały sylwetki sławnych Romów: muzyków, uczonych, sportowców, ale też przybliżyły informacje o Polakach, którzy byli i są zafascynowani Romami. Uczestnikom na początku każdego warsztatu były rozdawane kartki z podkładkami, na których mogli notować ważne zapamiętania informacje, z tego o czym opowiadały organizatorki lub z przedstawianych slajdów. Najmłodszy uczestnicy malowali pracę na temat tego, co najbardziej kojarzy im się z Romami lub jak wyglądały romskie tabory. Starsze dzieci brały udział w burzy mózgów – organizatorki zadawały im pytania dotyczące Romów, co o nich wiedzą lub z czym im się kojarzą. Wszystkie odpowiedzi bez wyjątku były zapisywane, znalazły się też te nieprzyjemne skojarzenia, ale właśnie o to chodziło, żeby sprostować i wytłumaczyć, że nie zawsze są one trafne. Kolejnym etapem zajęć była zabawa językowa, podczas której dzieci poznały znaczenie kilku romskich słów. Pod koniec warsztatów odbywał się konkurs sprawdzający wiedzę o społeczności romskiej, czyli sprawdzenie tego, co dzieci zapamiętały z zajęć. Później był czas na słodki poczęstunek dla wszystkich. Każda grupa dostała upominki w postaci książek lub gier edukacyjnych. Na koniec zajęć zostały również rozdane materiały z fotografiami dotyczącymi kultury, tradycji romskiej oraz zawierające ogrom informacji o Romach.

Po uczestnictwie w warsztatach dzieci oraz młodzież podniosła swój stan wiedzy na temat romskiej mniejszości etnicznej. Uczestnicy w przystępny sposób przyswoili sobie fakty z historii Romów, o których nigdy wcześniej nie słyszeli, zapoznali się z też z ich tradycjami i zwyczajami, które kształtują ich tożsamość. Poprzez zabawę i wzajemne poznanie się przełamaliśmy pierwsze lody. Odbiorcy zrozumieli, że Romowie są już od wielu wieków częścią społeczeństwa polskiego i europejskiego. Patrząc na efekty projektu długofalowo, cykliczna jego realizacja w dużej mierze poprawi sytuację Romów w miejscu ich zamieszkania. Jesteśmy przekonani, że sąsiedzi, koledzy ze szkoły, mieszkańcy miasta, nie będą tak krytycznym okiem patrzeć na tę mniejszość etniczną. Poprzez wspólną zabawę zawiązały się sympatie, a kto wie, być może nawet przyjaźnie. Zyskaliśmy też nowych podopiecznych, dzieci, które uczestniczyły w zajęciach zaczęły uczęszczać na naszą Świetlicę Integracyjną. U dzieci znacznie poprawił się wizerunek Romów, na pewno zwiększyła się tolerancja. Znajomość kultury narodu romskiego, jego światopoglądu oraz styczność

z romskim językiem pomogła zrozumieć sposób życia tej mniejszości. Z własnego doświadczenia wiemy, że realizacja zadania, czyli przeprowadzenie edukacyjnych warsztatów, w znacznym stopniu przyczyniła się również do poprawy wizerunku Roma w szkołach, z którymi współpracowaliśmy, oraz zmiany nastawienia pedagogów do tej mniejszości na bardziej pozytywny, co dla nas jest niebywałym sukcesem.

Uważamy, że realizacja zadania w pełni się udała, a założony na początku cel został osiągnięty. Kolejna grupa młodego pokolenia, poprzez uczestniczenie w zajęciach, mogła przekonać się, że osoba romskiego pochodzenia, również może być dobrym przyjacielem. Trzeba tylko odrzucić stereotypy i zacząć otwierać się na innych, na wiedzę o nich. Skupiając się na pozytywach widzimy to, co w nas wszystkich dobre, nie odrzucamy, a próbujemy zrozumieć. Idea tego typu spotkań jest bardzo potrzebna i powinna być przekazywana dalej. Młode pokolenie trzeba należycie uświadamiać. Z niewiedzy można krzywdzić naprawdę dobrych i lojalnych ludzi, jeśli z łatwością zaczniemy wszystkich wrzucać do jednego worka. Człowiek ma tendencje do zapamiętywania tego co złe, ale jeśli spróbujemy odwrotnie, to wszystkim nam będzie się żyło lepiej – wspólnie. Jako organizatorki projektu jesteśmy przekonane, że ogromne znaczenie ma to, że wśród dzieci i młodzieży można zasiać prawdę, która pada na podatny grunt młodych głów chłonących wiedzę. Pozyskanie wiedzy o środowisku romskim przez osoby spoza otoczenia ma ogromny wpływ na postrzeganie romskiego narodu. W przypadku naszych działań promowanie tolerancji równocześnie łączy się ze wzrostem integracji międzykulturowej. Dało się zauważyć gołym okiem, że dzięki zdobytych podczas zajęć wiadomościom wiele dzieci już nie postrzega Romów negatywnie, a wręcz przeciwnie, są zafascynowani tą kulturą. Jeśli chcemy coś zmienić, należy zacząć właśnie od pokolenia przyszłości – dzieci i młodzieży.

Zadanie współfinansowane ze środków otrzymanych z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego w 2019 roku oraz Zwiększonej Subwencji Oświatowej.

Anna Szymańska,
Magdalena Puszczkowska

Fot. Anna Szymańska,
Karolina Stempień

Te dzineł isy podstawa

Edukacyjna warsztaty romane kulturasa i čhibiasa

Pełde dova kaj romani kultura isy adzia kuty pryńćkirdy zadzian pherdo naporozumieni i przykra sytuacji dre save rakhen pes Roma, na tylko bare, ale i čhavore. Dre szkoły pe romane čhavorendyr, i pedagogi, i vavir čhavore dykhen adzia syr jone pes gorsiedyr te syklakiren, kaj na przythoven pes ke peskre obowiazki. So zdarzyneł pes kaj soś dre szkoła nasiadzioł, to prawie zawsze najpierw podejrzewano isy romano čhavoro. Vavir čhavore na kamen pes te bawineł avry albo pe przerwa dre szkoła romane čhavorenca. Da hyria i dukhano poddziapen dotykinel też Romen dre bucia. Dre zakłady bucitka na kamen Romen te przyteł ke buty, a phaś baredyr Polaki na kamen Romen kaj te javen łengre sąsiady. Właśnie pełde dava saro Romano Związko Szczecinkostyr zorałes staryneł pes te kerel vavirčhane inicjatywy edukacyjna i integracyjna, kaj baredyr spoteczeństwo, a najzorałedyr čhavore i terne manusia kaj phiren ke szkoły, świetlicy i vavir jednostki oświatowa, te pryńćkiren fededyr romani tyknedyr etnikani. Pał da celo bersiendyr realizowana isy vavirčhane projekty, dasave syr „Edukacyjna warsztaty romane kulturasa i čhibiasa”.

Dre przypadki kaj te phagireł stereotypy, te przeciwdziałyneł natolerancja i dyskryminacja, gody – dzinipen i pryńćkiryben isy podstawa, elementy najważnedyr i nazbędna, kaj soś te sparuveł. Pełde dova kaj baredyr spoteczeństwo na dzineł zorałedyr romani kultura, rozbarioł ke manusia stereotypowo poddziapen ke romani tyknedyr etnikani. So syklakirasam terne manusien pał temato romani nacja, pał historia, barvali kultura i zwyczajni, to isy bary szansa kaj stykniakireła pes dyskryminacja i barioła wzajemno szacunko i tolerancja.

Projekto dava isys realizowano już čtarto berś i syr so berś rakhibena isys kerde głównie dre Świetlica Integracyjno „Khamoro”, savi działyneł pał jamaro stowarzyszenio. Jednak dre dava berś projekto čhija rozbariakirde i isys łes baredyr zasięgo. Organizatorki dre da projekto (čhaja kaj isy Asystentki pał edukacja romani) ligirenys rakhibena dre duj gminy i dre duj powiaty. Oprócz Szczecinkostyr tradyne ke szkoły dre gmina Barwice dre powiatu koszalińsko i gmina Złocieniec dre powiatu drawsko. Dre soduj forycy dyrektorzy dre szkoły, syklakirde, čhavore i terne manusia kaj isys pe rakhibena, isys phirade pe jamendyr

i pozytywnie nathode kaj te rakhen pes Romenca, kaj te syklon soś pał romani tyknedyr nacja i fededyr te pryńćkireł romani historia i kultura.

Projekto isys kerde od 1 września ke 30 listopada, dre dava ciro kerde isy 20 warsztaty syklakirybnytki. Pe sare isys vavir grupa čhavore i terne manusia szkołendyr dre Szczecinko khetanes syklakirdenca. Nastety dre szkoły nani dre programo syklakirybnytko informacji pał romani tyknedyr nacja, terne manusia na dzinen ciaciuni historia i kultura romani, pełde dava łokhedyr przemaren pes hyria stereotypy save przeligirde isy pokoleniostyr pe pokolenio. Główno celo dre rakhibena na sys tylko kaj te zapryńćkireł uczestniken romane kulturasa i historiasa, ale też zalezynetyś jamenge pał zachęcenio łen kaj te vykeren dre pestyr poczucio szacunko i tolerancja ke vavir manuś. Kamasys te sykaveł i te uświadomineł terne manusien, kaj každunes isy ciacipen ke dzipen, dre sarendyr isy łachipen i moł isy te javeł ciekawo vavire maniusien, bo dre hor sare sam dasave sama.

Informacji ophendłe pe warsztaty syklakirybnytki isys miśto dostosowana ke dova kicy berś isys terne manusien, pełde dova sare mogindłe adoj te siunel soś łenge ciekawo. Rakhibena kerde isys efektywnie, čhaja vligirde innowacyjna metody syklakirybnytki, pełde dova informacji pe pewno javena zarypyrde hara. Nawet so konś javełys pe jamare rakhibena nachećiasa, to vydziałys sabnasa pe muj. Pe końco sare warsztaty

kerasys grupowa bildy, sykavasy teź ternenge oryginalna estradowa podzi romane, so najbutedyr udełys pes r-klorienge. Naktóra isy nawet chętna kaj te ryveł da kolorowa podzi. Čhavore kaj javen pe sodyves pe jamary Świellica Integracyjno teź isy pe warsztaty syk-lakirybnytki – ophenenys vavirenge pał peskre doświadczeni i relacji koleżeńska save zagene pełde khetani integracja pe świellica. Organizatorki pe zajęci przethovenys nakjbutedyr dzindłe manusien romane nacjaty. Rakirenys pał basiaibnytki, aktory, sportowcy i syk-lakirde, ale teź pał Polakendyr kaj isy zorałes zafascynowana Romenca. Pe początko sare rakhibena čhavorenge rozdyne isy kartki podkładkenca, pe save moginenys jone te zachineł najciekawedyr tenge informacjy kaj te zarypyreł i te ophenel khere, dova so ophenenys čhaja i so dyktle pe slajdy dre prezentacja multimedialno. Najternedyr malinenys pe kartki so najbutedyr kojarzyneł pes tenge Romenca i syr vydyčhonys tabory romane bersia dałestyr. Baredyr čhavore rozphandenys zagadki, čhaja pucienys pes tendyr soś pał temato romani nacja, so tendyr dzinen i sosa pes tenge kojarzynen, a jone odphenenys. Sare odphenibena isy zachindłe i obrakirde. Zdarzynenys pes teź odphenibena i skojarzeni naprzykerde, stereotypowa i hohane, ale dołestyr właśnie działys kaj te wytłumaczyneł i te wyjaśninel, kaj dava nani ciacio i te phenel syr isy ciaciunes. Teł końco rakhibena kerdo isy zawsze konkurso savo sykavetyś so terne manusia zarypyrde zajęciedyr. Pošli dova isy zawsze ciro pe gudlipena sarengi i drobna upominki, pe przykłado pustika, gry edukacyjna i vavir materiały, save sykaven romani kultura, tradycja i vavir informacjy pał romani tyknedyr nacja.

Pošli warsztaty syk-lakirybnytki čhavore i terne manusia dzinen butedyr pał romani tyknedyr etnikani, a pełde dova moginen fededyr ten te shaloł. Pryńckirde fakty romane historiatyr, savendyr nigdy sygedyr na siundle. Dopiero kana zdyne mogindle te zdeł peske sprawa kaj romane nacja teź isy peskry historia, adzia syr sare nacjen. Sykline informacjy pał tradycja i zwyczaji romane, save kształtynen łengry tożsamość. Można te phenel kaj pełde zabawa i khetano pryńckiryben zacznindziam łokhes baro proceso. Terne shaline kaj Roma isy kotyr dre społeczeństwo polsko i europejsko już bare centurendyr. So dykhasam pe efekty save deła projekto dre haredyr ciro, to dyćto isy kaj zorałes poprawineła pes dykhiben pe Romendyr dre jamaro foro. Sam przekonana kaj sąsiady, kolegi szkołaty, manusia forytka na dykhena adzia banges pe romani tyknedyr etni-

kani. Pełde khetani zabawa kerde pes neve sympatii, a może nawet przyjaźni. Musinas teź te phenel kaj naktóra čhavore save javenys pe edukacyjna rakhibena, javen kana ke jame regularnie pe świellica. Dyćto isy kaj but poprawindzia pes ke jone wizerunko Romengro, a pe pewno baryja tolerancja. Pryńckiryben kultura romani, łengro dykhiben pe dzi-pen i sveto, i syr ważno isy tenge łengry čhib pomogindzia ternenge te shaloł sposobu pe dzi-pen Romengro. Jamare doświadczeniostyr dzinas kaj realizacja da zadanie, czyli keryben edukacyjna warsztaty, dre zorał stopnio przykerdzia pes ke dova kaj poprawindzia pes wizerunko romane nacjako dre szkoła savenca khetanes współpracynasys, i ke sparuben poddziapen pedagogengro ke romani tyknedyr pe fededyr, so jamenge isy ciaciunes baro sukcesu.

Uważynas kaj realizacja zadanie w pełni pes udyja, a zathodo pe jangił celo čhija osiągnięto. Vavir grupa terne pokoleniostyr, pełde dova kaj javenys pe rakhibena edukacyjna, mogindzia pes te przekoninel, kaj manuś romane nacjaty, teź moginel te javel łacho przyjacielo. Trzeba tylko te odćhurdeł stereotypy i te phiraveł pes pe vavirendyr, te pryńckireł ten. So skupinas pes pe pozytywy, to dykhas dova so isy dre jamendyr sarendyr łacho, na odćhurdas vaviren, tylko próbinas te shaloł. Idea dasave rakhibena isy zorałes potrzebno i powinno te javel przeligirdy duredyr. Terno pokolenio trzeba mišto te uświadominel. Pełde dova kaj soś na dzinas, moginas te skrzywdzinel ciaciunes łache manusien, so łokhes čhurdasam saren ke jekh gono. Manusies isy dasavi tendencja kaj zarypyreł dova so hyria, ale so spróbinasam dava te odryśkireł, to sarengi jamenge dzidziola pes fede-

dyr – khetanes. Jame organizatorki da projekto sam przekonana, kaj baro znaczenie isy dava, kaj maškre čhavorendyr i terne manusiendyr te glosinel ciacio, bo łengre terne godzia podatna isy nevo dzinipen. Dova kaj manusia, saven nani pe sodyves styczność Romenca do-dzinena pes butedyr ciacio pał tendyr, isy baro wpływ pe dova savo javela wizerunko romane nacjako, syr dykhena pe Romendyr vavir manusia. So dział pał jamaro projekto, to trzeba te dykheł kaj promowanio tolerancja sphandło isy dre jekh dołesa kaj barioł integracja maškrekulturowo. Dełys pes te dodykheł łokhes pe peskre jakha, kaj pał parykiryben informacjy save siundle pe rakhibena, pherdo čhavore i terne manusia na dykhen już negatywnie pe Romendyr, a wręcz przeciwnie, isy zorałes zaciekawiona łengre kulturasa. So kamas soś te sparuveł, to trzeba vagestyr te zaczninel właśnie neve pokoleniostyr – čhavorendyr i terne manusiendyr.

tlum. K. Stempień

Fot. Anna Szymańska,
Karolina Stempień

Projekto isy współfinansowano budżetostyr dre Województwo Zachodniopomorsko dre 2019 berś i pełde Baredyr Subwencja Oświatowo

